

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

HZ. ÖMER'İN HİLÂFET ANLAYIŞI

Mehmet Akif ÇOLAK

TEZ Danışmanı
Doç. Dr. Abdurrahman DEMİRCİ

Mardin-2022

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

HZ. ÖMER'İN HİLÂFET ANLAYIŞI

Mehmet Akif ÇOLAK

TEZ Danışmanı

Doç. Dr. Abdurrahman DEMİRCİ

Mardin-2022

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı 17230008 numaralı öğrencisi Mehmet Akif ÇOLAK'ın hazırladığı “Hz. Ömer'in Hilâfet Anlayışı” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 19/08/2022 Cuma günü saat 10:00'da yapılmış, tezin onayına OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan..... (İmza)

Doç. Dr. Abdülkerim ÖNER

Üye (İmza)

Doç. Dr. Abdurrahman DEMİRCİ (Danışman)

Üye (İmza)

Doç. Dr. Esra DOĞAN TURAY

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulunun..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır. / / 20.....

.....
Enstitü Müdürü (Unvanı, Adı Soyadı)

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmamın hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmada kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmamın özgün olduğunu,
- Tez çalışmamın Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

İmza

Mehmet Akif ÇOLAK

Tarih (Gün/Ay/Yıl)

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Hz. Ömer'in HİLAFET Anlayışı

Mehmet Akif ÇOLAK
Mardin Artuklu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
2022: 100 Sayfa

Hz. Peygamber'den sonra teşekkül eden hilafet yönetimini belirgin bir şekilde ortaya koyan ilk isim Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer, daha geniş bir coğrafyada daha uzun bir süre hüküm sürdüğü için karşılaştığı problemlerin sayısı da selefine nazaran fazla olmuştur. Bunun için de Hz. Ömer Dönemi, yönetim işleyişi ve hilafet anlayışı İslam tarihi itibarıyla hayli önemlidir.

Doğumundan Müslümanlığına kadar nevi şahsına münhasır bir duruş sergileyen Hz. Ömer, halife olduğunda da bu yapısını korumuştur. Hz. Ömer'in halifeliği esnasında genişleyen fütihat faaliyetleriyle Müslümanlar sayıca adeta azınlık konumunda iken oldukça geniş ve çeşitli gayrimüslim kitleyi yönetmiştir. Halife Ömer; sürdürdüğü fetih politikası, teşkilatlanma, şehirleşme ve yönetim anlayışı itibarıyla adeta bir geçiş dönemi olan süreci oldukça başarılı bir şekilde yönetmiştir. Onun hilafet anlayışı biat, istişare ve teftiş üzerine kurulmuştur.

Hz. Ömer hilafet anlayışında kişi, kabile, zümre ayrımı yapmaksızın yürüttüğü hilafeti ile halk nezdinde kabul gören, sorgulanmayan ve oldukça sistemli işleyen bir yönetimin örneğini vermiştir. Onun döneminde devlet yapılanması hızlanmıştır. İslam devletinde pek çok kurum ve kuruluşun öncüsü olan Hz. Ömer, kurduğu yeni kurum ve kuruluşlarla ve yaptığı yeni atamalarla devlet yönetimini daha işlevsel hâle getirmiştir. Bu faaliyetlerin yanında kendi siyasi otoritesini de muhafaza etmeyi başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Halife, Emîrü'l-mü'minin, Şûra, Hz. Ömer

ABSTRACT

Master Thesis

Hz. Omar's Understanding of Caliphate

Mehmet Akif ÇOLAK

Mardin Artuklu University

The Institute for Graduate Educational Studies

Department of Islamic History and Arts

2022: 100 Pages

After the Hz. Prophets, the first person to reveal the principles of Islamic state administration clearly was Hz. Omar. Since he ruled in a wider geography and for a longer period of time than his predecessor, the number of problems he encountered was also high. For this reason, the period of Hz. Omar is in an important position for the structure and functioning of the Islamic State.

Hz. Omar, who exhibited a unique stance from his birth to his Islam, maintained this structure during his caliphate. With the conquest activities that expanded during the caliphate of Omar, the Muslims were in the minority in number, but he ruled a very large and diverse non-Muslim mass. Caliph Omar successfully managed the process, which was a kind of transition period in terms of his policy of conquest, organization, urbanization and management. Her understanding of the caliphate was based on allegiance, consultation and inspection.

In her understanding of the caliphate, Omar displayed an example of an administration that was accepted by the people, unquestioned and very systematic, with her administration without discriminating between people, tribes and groups. State structuring accelerated during his reign. The pioneer of many institutions and organizations in the Islamic state, Ömer made the state administration more functional with the new institutions he established and the appointments he made. In addition to these activities, he managed to maintain her own political authority.

Keywords: Islam, Caliph, Emirü'l-Mü'mininin, Shura, Hz. Omar

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber (sav) hayattayken İslam devletinin temelleri atılmış, Hız. Ebubekir'in halifeliğinde de aynı temeller üzerine yöneticilik yapılmıştır. Hız. Ömer'in halife seçilmesiyle birlikte İslam devleti bütün yönleriyle ilerleme kat etmiştir.

Yeni toprakların fethedilmesi neticesinde yeni ihtiyaçlar doğmuş, bunların karşılanması için de halife yeni uygulamalar geliştirmiştir. Bütün bu yapılanlar ve yapılanmalar sayesinde onun halifeliği İslam Tarihi nde farklı bir konuma sahip olmuştur.

Hız. Ömer'in hilafeti meselesini ele alan çalışmamız, giriş ve iki ana bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, metodu ve yöntemi ile ilgili bilgiler ele alınacaktır. Birinci bölümde Hız. Ömer'in hayatı ve hilafetine kadar olan süreç konu edilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde Hız. Ömer'in hilafet anlayışı detaylı bir şekilde incelenecek olup tespit edilen bilgi ve bulgular ilgili başlıklar altında değerlendirilecektir.

Böylesi önemli bir konuyu çalışmak üzere tarafıma tevdi eden, problem tespiti, hazırlık, başlıklandırma ve süreç esnasında yardımlarını esirgemeyen ve çalışmamızın her safhasında gereken düzenlemeleri yapan değerli danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahman DEMİRCİ'ye, kaynak temini ve içinden çıkamadığım Arapça metinler için sık sık desteğine başvurduğum Mehmet Şemsi BALAT'a, tezimin her aşamasını ilgi ile takip edip desteğini esirgemeyen başta annem olmak üzere aileme ve üzerimde emeği olan bütün hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Mehmet Akif ÇOLAK

Mardin-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu.....	1
II. Araştırmanın Amacı	1
III. Araştırmanın Önemi	2
IV. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	2
V. Araştırmanın Yöntemi	2
VI. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLAFETİNE KADAR HZ. ÖMER

1.1. DOĞUMU, NESEBİ VE MÜSLÜMAN OLMASINA KADARKİ HAYATI	4
1.1.1. Nesebi ve Doğumu	4
1.1.2. İslamiyet Öncesi İdare ve Hz. Ömer	5
1.1.2.1. Benî Adî Kolunun yönetimdeki etkisi	7
1.1.2.2. Hz. Ömer'in Karakterinin Müslüman Olmasına Etkisi	9
1.1.3. Medîne'ye Hicreti.....	10
1.1.4. Askeri Faaliyetlerdeki Konumu ve Rolü	12
1.2. HZ. PEYGAMBER SONRASINA DAİR YÖNETİCİ TAYİNİ KONUSUNDA TAVIRLARI	19
1.2.1. Gadîr-i Hum Hutbesi	19
1.2.2. Kırtas Olayı.....	21

1.2.3. Hz. Peygamber'in (sav) Vefatı	24
1.3. HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNDE Hz. ÖMER	26
1.3.1. Hz. Ebubekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü	26
1.3.2. Hz. Ebubekir'in Halifeliğine Yönelik Tutumlar Karşısında Hz. Ömer	28
1.3.3. Halifeliğe Aday Gösterilmesi	31

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER VE HİLAFET MÜESSESESİ

2.1. HİLAFETE BAKIŞI VE YÖNETİM ANLAYIŞI.....	33
2.1.1. Benî Sâide Hadisesine Bakışı	33
2.1.2. Yönetim Anlayışı.....	36
2.1.3. Hz. Ömer'in Kendinden Sonraki Halifenin Seçimine Etkisi.....	38
2.2. DEVLETİN YAPISI VE TEŞKİLATLANMA	40
2.2.1. İdare Anlayışı	40
2.2.1.1. İsimlendirme	40
2.2.1.2. Yetki ve görev	41
2.2.2. İdari Teşkilatlanma	42
2.2.2.1. Merkez	43
2.2.2.1.1. Şûra (Danışma Meclisi)	43
2.2.2.1.2. Hazine	45
2.2.2.1.3. Divan.....	47
2.2.2.2. Eyaletler	48
2.2.2.2.1. Valilik	49
2.2.2.2.2. Komutanlık	53
2.2.2.2.3. Kadılık	55
2.2.2.2.4. Güvenlik.....	57
2.2.2.2.5. Din görevlileri.....	58

2.2.2.3. Hz. Ömer'in Atadığı Memurlar, Görevleri, Göreve Alınma Usul ve Esasları	59
2.2.2.3.1. İstihdam uygulamaları	60
2.2.2.3.1.1. Kâtip.....	60
2.2.2.3.1.2. Âmil	61
2.2.2.3.1.3. Sâî	62
2.2.2.3.1.4. Hâzin.....	62
2.2.2.3.2. Memurların Görevleri, Göreve Alınma Usul ve Esasları	63
2.2.2.3.2.1. Liyakat	63
2.2.2.3.2.2. Ahlak.....	66
2.2.2.3.2.3. Din ve Cinsiyet	66
2.2.2.3.3. Memur Atama Usulleri ve Memurluğun Bitmesi	67
2.2.2.3.4. İdari Yapı	70
2.2.2.3.4.1. Vilayetler	70
2.2.2.3.4.1.1. Medine	71
2.2.2.3.4.1.2. Mekke	71
2.2.2.3.4.1.3. Tâif.....	72
2.2.2.3.4.1.4. Yemen.....	72
2.2.2.3.4.1.5. Bahreyn.....	73
2.2.2.3.4.1.6. Mısır.....	74
2.2.2.3.4.1.7. Şam	74
2.2.2.3.4.1.8. Irak ve İran.....	75
2.2.2.3.4.2. Yeni Kurulan Şehirler ve Ordugâh Şehirler	75
2.2.2.3.4.2.1. Basra	75
2.2.2.3.4.2.2. Kûfe	76
2.2.2.3.4.2.3. Fustat.....	77
SONUÇ.	78

KISALTMALAR

a.s. : Aleyhi selam

b. : Bin

bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı

Hz. : Hazreti

İSTEM: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi

Km. : Kilometre

nşr. : Nâşir

ö. : Ölüm

ra. : Radiyallahuanh

sav : Sallallahu aleyhi vesellem

s.m : Sallallahualeyhi vesellem

TDV :Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik

ts. : Tarihsiz

v.dğr. : ve diğerleri

y.y. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Hız. Peygamber'in vefatı ile ortaya çıkan hilafet yönetim sürecinde tavır, karar, faaliyet itibariyle yÖnetime gelen halifler birbirinden farklılık arz eder. Bunlar için de karakter, etki ve örneklik itibariyle öne çıkan halifeler olup bunlardan birisi ve belki de en önemlisi Hız. Ömer'dir. 634-644 yılları arasında halifelik görevini ifa eden Hız. Ömer İslam devletinin kurumsallaşmasının baş aktörleri arasındadır.

Hız. Ömer hilafeti süresince gerçekleştirdiği dini, siyasi, sosyo-kültürel faaliyetlerinin çoğunda farklı birhilafet anlayışı ortaya koymuş ve onun döneminde İslam devleti bütün alanlarda büyüme kat etmiştir. Hız. Ömer, karakteri itibariyle hilafetin başlangıcı ve ilk uygulamasında etkin olduğu gibi yaklaşımı, kararları itibariyle de kendinden sonraki yönetimlere önemli katkılar sağlamış ve yeniliklerin müsebbibi olmuştur. Tüm bu hususlar yanında yönetimdeyken, başta hilafet müessesesini ve kendi hilafetinin niteliğini dahi zaman zaman sorgulayan Hız. Ömer'in hilafet anlayışının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda tezin konusu Hız. Ömer'in hilafet anlayışını içermektedir.

II. Araştırmanın Amacı

İslam devletinin ikinci halifesi olan Hız. Ömer hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Ülkemizde bu hususta yapılan çalışmalar, Hız. Ömer'in şahsiyeti etrafında yoğunlaşmaktadır. Hız. Ömer'in devlet başkanlığı hususunda yapılan çalışmalarda ise onun hilafet anlayışı etraflıca incelenmemiştir. Halit ÇİL tarafından hazırlanan *Hız. Ömer'in Liderliği* isimli çalışma siyasi olayları merkeze alarak hazırlanmış, ayrıca Hız. Ömer'in farklı yönleri ortaya konulmuştur. Muhammed Mustafa YÜKSEL tarafından hazırlanan *Karizmatik Lider Örneği Olarak Hız. Ömer* isimli çalışmada ise Hız. Ömer karizmatik bir lider örnekleminde sosyoloji ilmi esaslarına bağlı olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Hız. Ömer'in hilafet anlayışını tetkik etmektir. Hiç şüphesiz hilafet anlayışı ile yönetim anlayışı arasında farklılıklar vardır. Hız. Ömer'in yönetim anlayışı ile ilgili sınırlı sayıda da olsa çalışmaların varlığı mevcuttur. Fakat hilafet anlayışı ile ilgili yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir. Bundan mütevellit Hız. Ömer'in hilafet anlayışının araştırılması gerekmektedir.

Hız. Ömer'in halifeliği ile diğer halifeler arasında metod farklılığının olması bu konuya dair araştırma ve tespiti gerekli kılmaktadır. İslam tarihi kaynaklarında genelde birer alt başlık olarak ele alınanbu bilgiler bir bütün içinde, analitik bir yaklaşımla ele alınacaktır.

III. Araştırmanın Önemi

İslam'dan önce Arap Yarımadası kabilecilik esaslarına göre yönetilmekteydi. Hız. Muhammed'in (sav) peygamber olarak gönderilmesi ile birlikte vahiyle destekli müslüman bir toplum teşekkül etmeye başlamıştır. Bu süreç Hız. Peygamber'in vefatına kadar devam etmiştir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar ilk kez kendi içlerinden birini (Hız. Ebubekir'i) idareci/halife olarak seçmiştir. İlk halife olarak seçilen Hız. Ebubekir, yönetim anlayışı itibarıyla Hız. Peygamber'e ittibarı ön plana almış, sünnette var olanları uygulamış, olmayanlardan ise içtinap etmiştir. Ardından hilafete gelen Hız. Ömer ise var olan örneklik yanında dönemin şartlarını da dikkate alan kararlar vermiştir. Fetihler neticesinde oluşan geniş İslam coğrafyasında yönetim birliğini temin edip sürdürmesi, yeni kurum/kuruluşlar ihdas etmesi, istihdam olanakları sağlaması gibi pek çok farklı yönü ile onun hilafetinin ele alınması gerekmektedir.

Zikredilen sebepler Hız. Ömer'in hilafet anlayışının farklı bir boyutta olduğunu ve incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bundan dolayı da böyle bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

IV. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışma, Hız. Ömer'in hilafet anlayışını kapsamaktadır. Bu bağlamda onun idareciliği sürecindeki tüm uygulamaları ele alınırken bu faaliyetler hilafet bakışı ve yaklaşımı penceresinden bir analize tabi tutulacaktır. Ancak tezde onun hilafet anlayışının sonraki yönetimlere olan etkisi ve hilafetin serencamına değinilmeyecektir. Keza, konumuz bir biyografi çalışması olmadığından Hız. Ömer'in hayatının bütün detayları ile ilgilenilmeyecek, sadece onun hilafet anlayışına ışık tutan yönleri ele alınacaktır.

V. Araştırmanın Yöntemi

Konuya dair veri temini için ilgili literatür taranacak ve tarih araştırması yönetimi kullanılacaktır. Bu bağlamda onun karakterini ve kişiliğini tespit babında öncelikle tabakat kaynakları, yönetime geliş ve buna dair siyasal durumu tespit için genel tarih kaynaklarından istifade edilecektir. Söz konusu temel kaynaklardan temin edilen veriler bir bütünlük içinde

analize tabi tutulacaktır. Bunun yanı sıra modern çalışmalarda yer verilen yorum ve analizler de ilgili konu bağlamında incelenecek, böylece konu bütüncül bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır.

VI. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Çalışmamızın her safhasında faydaladığımız kaynak çeşitlerinden birinci kısım genel İslam tarihi eserleridir. Bunların başında adeta bir kültür tarihi niteliği taşıyan ve genel İslam tarihi açısından incelediğimiz Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854) *Târîhu Halife b.Hayyât*; Taberî'nin (ö.310/922) *Târîhu r-Rusûl ve l-Mulûk*; İbnu'l Esîr'in (ö. 630/1232), *el-Kâmil fî t-Târîh*; İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *el-Bidâye ve 'n-Nihâye* eserlerinden araştırma boyunca fazlaca yararlandık. Yine tabakat ve ensâb türü eserlerden özellikle İbn Sa'd (ö. 230/844)'ın *Tabakât*'ı ile Belâzurî'nin *Ensâbu'l-Eşraf*'ından da faydalandık. Ayrıca İbn İshak'ın (151/768) *Sîretu İbn İshak'ı*, İbn Hişam'ın (ö. 218/833) *es-Sîretu'n-Nebeviyye'si*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâri'l-Hulefâ* ve İbn Âsâkir'in (ö. 571/1175) *es-Sîretu'n-Nebeviyye* her noktada faydaladığımız kaynaklar arasında önemli bir yer tutar. Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbu'l-Harac* isimli eseri de tezin önemli kaynakları arasındadır.

İlk dönem kaynaklarının etraflıca gözden geçirilip değerlendirildiği ve bunlardaki bilgilerin demetlendiği son dönem İslam tarihi eserleri de çalışmamız açısından önemli bir kaynak gurubunu oluşturur. Bu hususta ilk sırada bahsetmemiz gereken eserler siyer ve meğazi alanında yazılmış olanlardır. Bu bağlamda Muhammed HAMİDULLAH, özellikle siret konusundaki çalışmalarıyla ilk akla gelen müelliftir. Onun Hz. Muhammed üzerine hazırladığı *İslam Peygamberi* başta olmak üzere birçok çalışmasından yararlandık. Bunun yanında önemli bir çalışma olan Nedvî'nin *Asr-Saadet* eseri, şümüllü bir İslam tarihi çalışması ortaya koyan Asım KÖKSAL'ın yanı sıra Hasan İbrahim HASAN'ın İslam tarihi çalışması da oldukça zengin bilgi ve tespitler içermektedir. Yine Şibli Numanî'nin *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer Dönemi ve Devlet İdaresi* ile İbrahim Sarıçam'ın *Hz. Ömer* isimli çalışmasında da değerli bilgiler tespit ettik. DİB tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*'ni kaynak olarak önemli bir noktada zikretmek gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLAFETİNE KADAR HZ. ÖMER

Hız. Ömer'in hilafet anlayışını tespit edebilmek için öncelikle onun İslam'a girmeden önceki hayatı ve ardından hilafetine kadar olan Müslümanlık süreci iyi incelenmelidir. Bu durum, onun karakterini ve karakterinin tercih ve kabullerine yansımalarını tespit etmek itibarıyla oldukça önemlidir. Keza hilafet yönetiminin ortaya çıkışı ve bunun ilk uygulanışı aşamasından, kendisinin halife namzedi olarak belirlendiği zamana kadar geçen süreçteki rolünü izah itibarıyla de bu durum gereklidir. Neticede onun aile yapısı, yetiştiği ortam, kabilesi ve Kureyş içindeki rolü, İslamiyeti kabulünde sırasıyla etkili olduğu gibi, Müslümanlığı dönemindeki konumu da hilafete namzet gösterilmesinde belirleyici olmuştur. Tüm bu durumlar hilafet görevindeki tercih ve uygulamalarını etkileyen süreçler olarak kabul edilmelidir.

Hız. Ömer'in doğumundan hilafetine kadarki süreci başlıca beş ana başlıkta ele almak mümkündür. Ancak burada onun biyografisinden ziyade idari anlamda kendisinin aktif olduğu olay ve dönemler öne çıkarılarak ele alınacaktır.

1.1. DOĞUMU, NESEBİ VE MÜSLÜMAN OLMASINA KADARKİ HAYATI

1.1.1. Nesebi ve Doğumu

Adı, Ömer b. el-Hattab b. Nüfeyl b. Abduluzza b. Riyah b. Abdillab b. Kurt b. Rezah b. Adiy b. Ka'b'dır.¹ Annesi Mahzûm kabilesinden Hantemebint Hâşim b. el-Muğîre b. Abdillab b. Ömer b. Mahzûm'dur.² Bazı âlimler Hantame'nin, Ebû Cehil'in kız kardeşi olduğunu belirtmiş olsalar da tarihçilerin çoğu onun Ebû Cehil'in amcasının kızı olduğunu ifade etmişlerdir.³

¹Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, nşr. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sâdir, 1968), 3: 265.

²İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 265.

³Gâlib Abdulkâfi Kureşî, *Evleviyyâtu el-Fâruk'i-Siyasiyye* (Mansure: el-Vefâ, 1990), 22.

Hız. Ömer'in *Fil Vakası*'ndan on üç yıl⁴ veya *Büyük Ficar Savaşı*'ndan dört yıl sonra⁵ dünyaya geldiği rivayet edilir.⁶ Benî Adî, Kureyş kabilesinin en önemli kollarından biridir.⁷ Fakat Sehm ve Mahzum oğulları gibi önde gelen bir kabile kolu da değildir.⁸ Bu bilgi ışığında kabilelerin Câhiliye Dönemi'nde ön planda oldukları durumlarda Benî Adî kabilesi daha alt seviyelerde olduğu, Hız. Ömer'in ise kabilesinden bağımsız olarak ön plana çıktığı yorumu yapılabilir.

1.1.2. İslamiyet Öncesi İdare ve Hız. Ömer

Hicaz Bölgesi'nin en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Taif'tir.⁹ Mekke İslamiyetten önce bölgenin dinî ve ticari merkezi konumundaydı. Mekke'nin ilk sakinleri Amâlika kabilesi olup Semeida b. Lâvez b. Amlîk yönetiminin Cürhümîler tarafından mağlup edilmesine kadar bu bölge de yaşamışlardır.¹⁰ Daha sonra Hız. İsmail Cürhümîler'den kız almak suretiyle onlarla akrabalık kurdu.¹¹ Hız. İsmail'in bu evliliklerden on iki çocuğu olmuştur.¹² Bu evliliklerin sonrasında Hız. İbrahim'in nesli Arapların kanı ile karışmış, *İsmaililer*, *Adnaniler*, *Meadiler* veya *Nizariler* adıyla bilinen bir topluluk ortaya çıkmış ve Hız. Peygamber'in soyu bu nesilden türemiştir.¹³

Mekke yönetimi Huzâalıların bölgeye gelmelerine kadar Cürhümîler tarafından yönetilmiştir. Uzun yıllar göçebe hayat yaşayan Huzâalılar Güney Arabistan'dan göç esnasında Mekke yakınında bulunan Merrüzzahrân'da konaklamışlar, Cürhümîlerden Mekke'de oturma izni istemişler fakat Cürhümîler bu teklife karşı çıkmıştır. Bundan dolayı aralarında çıkan çatışmayı Huzâalılar kazanınca, artık bu bölgeye onlar yerleşmişlerdir.

⁴Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe fî temyizi's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1409/1989), 3: 643.

⁵Ebu'l-Fazl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askallânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 4: 484.

⁶Sözlü aktarma geleneğin hâkim olduğu İslâm öncesi dönemde; *Fil Vakası*'nın ve *Ficar Savaşları*'nın kesin bir tarihlerinin bilinmemesinden dolayı Hız. Ömer için bir doğum yılı tayin etmek hayli zorlaşmaktadır.

⁷Halil Abdülkerim, *Kureyş mine'l-Kabileti ile'd-Devleti'l-Merkeziyye* (Beyrut: Müessesetü'l-İntişârî'l-Arabî, 1997), 38.

⁸İsmail Kaya, *Hız. Ömer ve Ailesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 3.

⁹Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 78.

¹⁰Sargon Erdem, "Amâlika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/556-558.

¹¹Çağatay, *Arap Tarihi*, 71.

¹²Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 1: 144.

¹³Çağatay, *Arap Tarihi*, 72.

Cürhümîler de onlarla birlikte yaşamayı kabullenmişlerdir. Cürhümîler'in son reisi Hâris b. Mudâd, kızı Führe'yi Huzaalıların reisi Lühay (Rebîa) b. Hârise ile evlendirmesi ile Huzâalılar daha da güç kazanmış ve bu evlilikten dünyaya gelen Amr b. Lühay zamanında ise Mekke yönetimi tamamen Huzâalıların eline geçmiştir.¹⁴

Huzâa kabilesinin Mekke'deki yönetimine Kureyş kabilesi son vermiştir. Kureyş kabilesi uzun yıllar Kinâne kabilesinden akrabaları ile birlikte Mekke dışında çadırlarda yaşamışlardı. Hz. Peygamber'in beşinci kuşaktan dedesi Kusay b. Kilâbliderlik konumuna geldiğinde Kinâne ve Kudaa kabilelerinin de yardımlarıyla Mekke yönetimini ele geçirmiştir. Bundan sonra da dağınık halde bulunan Kureyş kabilesinin büyük çoğunluğunu Mekke'nin yakınlarına, bazılarını da Mekke'nin dışına yerleştirmiş ayrıca Mekke'nin topraklarını Kureyş'in on kolu arasında bölüştürmüştür. Böylelikle Mekke'nin içinde kalanlara "Kureyşü'l-bitâh", Mekke dışında yerleştirilenlere de "Kureyşü'z-zevâhir" ismi verilmiştir. Kusay ayrıca Mekke idaresini (Dârünnedve), başkumandanlık (kıyâde), sancaktarlık (livâ), Kâbe muhafızlığı (sidâne veya hicâbe), hacılara su temini (sikâye) ve hacıları ağırlama (rifâde) gibi hizmetleri kendi uhdesine aldı.¹⁵

Kusay'ın ölümünden sonra yerine büyük oğlu Abdüddâr geçti. Fakat zaman içerisinde Abdümenâfoğulları, Mekke'de ekonomik olarak üstünlük sağladıklarından dolayı Mekke yönetimine kendilerinin daha layık olduklarını iddia ettiler. Ayrıca Abdüşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel kolları da Abdümenâfoğulları'nı desteklediler.¹⁶ Bunlara karşı ise Abdüddâroğulları'nı; Mahzûm, Sehm, Cumah ve Adî aileleri desteklemiştir.¹⁷

Bu olaylar neticesinden Mekke'de Abdüddâroğulları'nı destekleyenler "mutayyebûn" (güzel koku sürünenler) ve Abdümenâfoğulları'nı destekleyenler "ahlâf" (yeminliler) veya "leakatü'd-dem" (kan yalayıcılar) isimlerinde iki grup oluşturdu.¹⁸ Taraflar arasında zaman zaman sürtüşmeler olsa da ciddi bir çatışma olmamış ve Mekke'deki idari görevleri aralarında taksim etmişlerdir. Buna göre hicâbeveliva Osman b. Abdüddâroğullarından, Ebu Talha b. Abdiluzza b. Osman b. Abdiddâr'a; nedve, Âmir b. Hâşim b. Abdimenâf b. Abdiddâr'a;

¹⁴Ahmet Önkâl, "Huzâa (Benî Huzâa)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/18: 431-433.

¹⁵İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 1: 68-73.

¹⁶Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1417/1996), 1: 62.

¹⁷Ebu Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, nşr. Eliza Lichtenstater (Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 1361/1942), 1: 166-167.

¹⁸Muhammed b. İshak b. Abbas el-Fakihi, *Ahbaru Mekke fi Kadimi'd-Dehri ve Hadisihi*, nşr. Abdulmelik b. Abdullah b. Dehyş (Beyrut: Daru Hadr, 1414/1994), 5: 178.

sikaye, Abdumenâfoğulları'na ve rifâde, ise Esedoğulları'na bırakılmıştır.¹⁹ Böylece Mekke yönetimi ile ilgili görevler farklı ailelerin eline geçmiştir. Bi'sete kadar zaman zaman Mekke'de kabileler arasında çatışma ve çekişmeler yaşansa da bu durumun genel manada yönetime bir etkisi olmamıştır.

1.1.2.1.Benî Adî Kolunun Yönetimdeki Etkisi

BenîAdî kabilesi, adını Adî b. Kâ'b'dan almaktadır. Şecereleri Hz. Peygamber'in dedelerinden Adnan'a kadar uzanır.²⁰ Kusay, yönetimini ve Mekke'yi kabile kolları arasında paylaştırdığında, Benî Adî'ye Cumahoğulları ile Sehmoğulları arasını "Cebelu Ömer" de denilen Seniyye'nin aşağı kısmını vermiştir.²¹ Benî Adî, Kusay b. Kilâb'ın ölümünden sonra Abdüddâr ve Abdümenâf oğulları arasında çıkan anlaşmazlıkta Abdudaroğullarını desteklemiştir.²² Benî Abdüddâr ile iş birliği yapmaları her türlü şartta birbirlerine destek vermek üzere ellerini kan dolu bir kaba sokmalarından dolayı kendilerine "kan yalayanlar" (leakatü'd-dem) denilmiştir.²³

Benî Adî, Mekke'nin yönetiminde söz sahibi bir kol olup Benî Abdüddâr ve Beni Esedile birlikte Hicr/Hatim kısmının inşasından sorumluydu. Bundan dolayı da Kâbe'ye yakın bir yerde konakları vardı. Buda onların Kureyşu'l-Bitâh²⁴ olarak isimlendirilmesini sağlamıştır.²⁵

Mekkeşehir devletinin kendine özgü bir yapı tarzı vardı. Su verme ve sulama görevi "Sikaaye"; mali işleri düzenleme "Rifade"; komutanlık "Kıyade"; elçilik ve övünme "Sifâre-Münâfir", hacılara iştirak etme "İmâre"; sancaktarlık-bayraktarlık "Ukâb";Mabedin muhafazası "sidâne"; Kâbe'nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazası "Hicâbe"

¹⁹Ebu Ca'fer Muhammed İbn Habib, *el-Müenmak* (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1405/1985), 190-191.

²⁰Ahmet Önkal, "Adî b. Kâ'b (Benî Adî b. Kâ'b)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/380.

²¹Muhammed Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017), 130-131.

²²İbn Habib, *el-Muhabber*, 1: 166-167.

²³el-Fakihi, *Ahbaru Mekke*, 5: 178.

²⁴Kureyş Kabilesine tabi kollardan Mekke'nin içinde yaşayanlara verilen isimdir.

²⁵et-Taberî, *Târih*, 1: 525-526.

başlıca görevler arasında yer almaktaydı.²⁶ Bu görevlerden biri olan sıfâret görevini cahiliyye döneminde Benî Adî yürütmekteydi.²⁷

Hız. Ömer sıfâret görevini Kureyş'in isteği doğrultusunda yapmaktaydı. Kaynaklarda Hız. Ömer'den önce sıfâret görevini kimin veya kimlerin yaptığı hususunda bir bilgi tespit edilememiştir. Hız. Ömer aynı zamanda Mufâhir olarak da görev yapmıştır. Bu kapsamda kabilelere karşı övmek, yermek veya başkalarıyla yapılacak savaşlarda karşı tarafla görüşmek için görevlendirilirdi.²⁸

Hız. Ömer okuma yazmayı erken yaşlardan itibaren öğrenmiştir. O, eğitim yönüyle toplumun genelinden daha iyi seviyededir ki kendisine sıfâret görevi verilmesinin sebeplerinden biri de okuma yazma bilmesidir.²⁹ Hız. Ömer Müslüman olmasından sonra -sert mizacından dolayı- bu görevle görevlendirilmemiştir.³⁰

Cahiliye Devri'nde kabileler halinde yaşayan Araplar, her platformda güç ve kuvvetlerine dayanarak hareket eder ve bundan dolayı da kendileri ile övünürlerdi. Fakat İslamiyet bunların hepsini reddederek insanı ve hoşgörüyü merkeze alan bir yapı ile insanlara yaklaştı. Bu hakikat Kur'an'da pek çok yerde vurgulanmıştır. Kur'an, asabiyeti bütünüyle reddetmiş,³¹ asabiyetten ziyâde haklı tarafta durmayı emretmiş,³² Câhiliye'den kalan düşmanlığı kardeşliğe çevirmiş ve iyilikte yardımlaşmayı emretmiştir.³³ Hız. Ömer'in sıfâret görevi ile İslam'da görevlendirilmemesi de bu anlayışın bir parçasıdır. Fakat Hudeybiye'de Hız. Peygamber tarafından gelen elçilik teklifini reddetmesi, canın korunması ilkesinden dolayı olduğu söylenebilir. Zira orada Kureyş'in kendisine düşman olduğunu ve kendisini koruyacak akrabasının olmadığını ve Hız. Osman'ın kendisinden daha avantajlı olduğunu söylemesi de bunun bir göstergesidir.³⁴ Hudeybiye olayı Hız. Ömer'in yönetim anlayışında,

²⁶Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret A.ş., 2003), 2: 848; Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 1: 89-90.

²⁷İsrafil Balcı, *Hız. Ömer Döneminde Diplomasi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 72; Önkâl, "Adî b. Kâ'b (Benî Adî b. Kâ'b)", 1/1:138.

²⁸İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 897.

²⁹ Kureyş'in yabancılar nezdinde temsili

³⁰Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hız. Ebubekir* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 18; Kaynaklarda Bedir Savaşı'nda Resûlullah (s.a.v.) Hız. Ömer'i Müşriklerle görüşmek üzere elçi olarak gönderildiği kaydedilmektedir. Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/5: 326.

³¹et-Tekâsür 102/1-8

³²el-Hucurât 49/9-13

³³el-Mâide 5/2

³⁴et-Taberî, *Târih*, 2: 631.

canın korunması ilkesinin önemli olduğuna ve zayıtsız görev yerine getirebilecek bir kişinin görev için daha isabetli olacağına vurgu yapmaktadır.

Hız. Ömer, Kureyş'in alt kolları arasında anlaşmazlıklarda ve Kureyş'in diğer kabilelerle aralarındaki savaşlarında elçi olarak gönderilirdi.³⁵ Yine kabileler arasındaki nesep, şan ve şeref konusunda övünmekten ibaret olan münâferelerde³⁶ münâfir; insanların üstünlük ve meziyetlerini sayarak üstünlük yarışı³⁷ sayılan müfâherelerde³⁸ ise müfâhir olarak görev yapmaktaydı.³⁹ Her ne kadar Câhiliye Arap toplumunda bireysel övünmeler varsa da Hız. Ömer kurumsal kimliği ile bu vazifeyi yerine getirmiştir. Hız. Ömer, sıfâret görevini kabile paydasında sürdürmüş, dış devletlere böyle bir vazifeyle gönderilmemiştir.⁴⁰ Keza dönem şartlarında sıfâret görevini ifa hususunda bir standart yoktur. Bunda kabile eksenli hayatın hüküm sürdüğü bölgelerde siyasi bir iktidarın olmaması olasıdır. Çünkü bazı araştırmacılar Hız. Ömer'in Kureyş'te sefâret görevini yapan son kişi olduğunu söyleseler de⁴¹ Hız. Ömer'den sonra Amr b. Âs'ın⁴² Habeşistan'a sığınan Müslümanları geri getirmek üzere elçi olarak görevlendirilmesi de bu görüşü desteklemektedir.⁴³

1.1.2.2.Hız. Ömer'in Karakterinin Müslüman Oluşumuna Etkisi

Hız. Ömer'in Müslüman olması, tarih boyunca farklı muvacehelerde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili pek çok rivayetin varlığı, beraberinde farklı tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Tezin bu bölümünde Hız. Ömer'in Müslüman oluşunda karakterinin rolü ve bu yapısının hilafet anlayışına etkisi ele alınacaktır.

İbn Ömer'in babasının Müslümanlığı ile ilgili nakletmiş olduğu bir rivayet onun İslamiyeti kabulüne dair hayli önemlidir. Hız. Ömer Müslüman olduğunda Mekke'de en hızlı haber yayan kişi olan Cemil b. Ma'mer'e iletmiş, Cemil de kısa bir sürede Hız. Ömer'in Müslüman olma haberini Mescid-i Haram'da bulunan müşriklerin yanına gitmiş ve durumu onlara aktarmıştır.

³⁵İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 897.

³⁶Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/443.

³⁷Mustafa Çağrııcı, "Övünme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/103.

³⁸İsmail Durmuş, "Fahr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/79.

³⁹İbrahim Sarıçam, *Hız. Ömer* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 22-23.

⁴⁰Mahmut Şit Hattâb, *Süferau'n-Nebi* (Beyrut: Müessesetü'r-reyyan, 1417/1996), 1: 30.

⁴¹Hattâb, *Süfera*, 1: 30.

⁴²Mehmet İpşirli, "Elçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/3-4.

⁴³Balcı, *Hız. Ömer Döneminde Diplomasi*, 25.

Bundan sonra da As b. Vâil olaya müdahale edene kadar Hz. Ömer ile Mekke'nin önde gelenleri arasında itiş kakış yaşanmıştır. As b. Vâil'in Mekkelilere hitaben “Benî Adîoğulları'nın Ömer'i öldürmenize razı olacağını mı sanıyorsunuz?”⁴⁴ ifadesi, hem Hz. Ömer'in Müslüman olmasından hiçbir şüphe duymadığını hem de Benî Adîoğulları'nın ezilebilecek derecede bir azınlık olmadıklarını göstermiştir. Bu rivayet çalışmamız için hayli öneme sahiptir. Zira Hz. Ömer Müslüman olur olmaz bunu gizlemek yerine bütün ahalinin daha kısa zamanda duyması için gayret göstermesi Mekke'deki baskı ortamına rağmen oldukça şaşırtıcıdır. Buradan hareketle Hz. Ömer'in Müslüman olmasının sansasyonel bir olay olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca bu rivayet Hz. Ömer'in kimseden çekinmeden aleni bir şekilde imanını açıklaması, açık sözlü, karizmatik bir kişilik olduğunu gösterir. Hz. Ömer'in Müslüman olduğunu insanların daha erken duymaları için Cemîl'e haber vermesi onun problem çözmede olan üstün zekâsını ortaya koymaktadır. Çünkü bu davranış insanların olayı aralarında farklı değerlendirmelerine imkân vermemektedir.

Hz. Ömer'in Müslüman olmasında bütün rivayetlerde görüldüğü gibi Kur'an'ın tesirinin göz ardı edilemeyeceği bir hakikattir. Hz. Ömer'in çizmiş olduğu imaj ve Müslümanlığından önceki kültür birikimi, İslamiyet'i seçmesinde etkili olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da vasıfları belirtilmiş olan Hz. Ömer'in eline kılıç alıp Mekke sokaklarında kendinden bihaber insan kovalamak yerine akıllı, zeki, feraset sahibi, taraf olduğu görüşe ağırlık katan ve dengeleri değiştirebilen bir şahsiyet olduğunu niteleyen rivayetler daha gerçekçidir.⁴⁵

Süyûtî'nin, Taberanî'den İbn Abbâs kanalı ile aktardığı bir rivayette Hz. Ömer Müslümanlığını açıkça ilân eden ilk kişi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶ Bu da Hz. Ömer'in Müslüman olduğunda dengeleri değiştirecek bir güç olduğunu kanıtlamaktadır.

1.1.3. Medîne'ye Hicreti

İslam Tarihi ni derinden etkileyen en önemli olaylardan biri de hiç şüphesiz Hicret'tir. Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicreti ile ilgili anlatılan en sıra dışı olaylardan biri de Hz. Ömer'in hicret sürecidir. Hadis ve tarih kaynakları incelendiğinde Hz. Ömer'in hicreti hususunda birbirine zıt görünen iki rivayet aktarıldığı görülür. Bu rivayetlerden birincisi Hz.

⁴⁴Abdumelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Saka (Mısır: Mektebetu ve Matbuatu Mustafa Albay, 1375), 1: 348-350.

⁴⁵Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -2 Hz. Ömer* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 25-26.

⁴⁶Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ* (Riyâd: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1425), 94.

Ömer'in bütün Mekke halkına hicret edeceğini aleni bir surette ilan ederek yaptığı hicret, diğeri ise hicreti gizliden yaptığını belirten rivayettir.

Hz. Ömer'in aleni hicret ettiği yönündeki rivayet Hz. Ali kanalıyla gelmektedir. Buna göre, Hz. Ömer dışında herkes gizlice hicret ederken o kılıcını kuşandı, yayını omuzuna astı, oklarını ve mızrağını eline aldı. Kâbe'ye gitti. Kureyş'in ileri gelenleri oradaydı. Hz. Ömer, yedi kere tavaf ettikten sonra namaz kıldı. Ardından orada bulunanların başına birer birer geçerek “Kararası yüzler! Allah elbet bu burunları yere sürtecektir. Anasını ağlatmak, çocuğunu yetim bırakmak ve eşini dul bırakmak isteyen varsa şu vadinin arkasında karşıma çıksın!” dedi. Rivayetin devamında Hz. Ali onu bazı zayıf kişiler dışında kimsenin takip etmediğini belirtmektedir.⁴⁷

Gizlice hicret ettiği rivayet ise oğlu Abdullah b. Ömer'e dayanmaktadır. Buna göre Hz. Ömer, “Ayyaş b. Ebî Rebia ve Hişam b. el-Âs b. Vâilile birlikte hicret için Benî Gıfâr kabilesinin göletlerindeki ağaçlıklarda buluşup hicret etmek üzere karar vermiştik ve hicrete de gizlice çıkıyorduk. Bundan dolayı da söz verdiğimiz yerde ve zamanda kim varsa hicret edecekti. Sabahleyin ben ve Ayyaş hicret ettik. Hişâm ise hapsedilmişti...”⁴⁸ Bu rivayetler ve tarikleri üzerine tahlil çalışması yapan Özpınar, Hz. Ömer'in gizliden hicret edebilme ihtimalinin daha yüksek ve tarihi gerçekliğe de daha uygun olduğu görüşündedir. Çünkü Özpınar, Hz. Ömer'in açıktan hicret ettiğine dair rivayetlerin hamasi duygular neticesinde şöhret bulduğu kanaatindedir.⁴⁹

Hz. Ömer'in açıktan hicret ettiğine dair rivayetler dördüncü asır kaynaklarında yer alırken, gizlice hicret ettiğine dair rivayetler ise ikinci asır kaynaklarında yer almaktadır.⁵⁰ Bu da gizliden hicret ettiğini kuvvetlendiren bir karinedir. Dönemin Mekke şartlarına uygun olanın da bir kişinin tek başına bütün Kureyş'e karşı çıkarak hicret edemeyeceğidir.⁵¹ Hz. Ömer'in Müslümanlığını ilanındaki cesareti hususu, hicret kararıyla karıştırılmış ya da genelleme yapılarak cesaret timsali bir portre çizilmeye çalışılmıştır.

⁴⁷Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, nşr. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garame el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416), 44: 52-53; es-Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 94.

⁴⁸İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 472.

⁴⁹Ömer Özpınar, “Hz. Ömer'in Medineye Hicretiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *İSTEM* 20 (2012), 11-39.

⁵⁰Özpınar, “Hz. Ömer'in Medineye Hicreti”, 11-39.

⁵¹Azimli, *Hz. Ömer*, 28.

1.1.4. Askeri Faaliyetlerdeki Konumu ve Rolü

Hız. Ömer'in, Müslüman olduktan sonra kararlı duruşu Medine döneminde de devam etmiştir. Bu bağlamda Hız. Ömer; başta Bedir, Uhud, Hendek savaşları olmak üzere Hudeybiye Antlaşması, Hayber ve Mekke'nin Fetihleri ve Tebük Seferi olmak üzere Resulullah (sav) ile birlikte bütün gazvelere ve hatta bazı seriyyelere iştirak etmiştir.⁵²

Hız. Ömer olağanüstü özelliklerde bir savaşçı olmamakla birlikte savaşlar esnasında veya savaşlardan sonra ortaya koyduğu karakteri ile ön plana çıkmıştır. Onun tavır ve tutumları, söz konusu savaşların seyrini değiştiren olaylar arasında yer almaktadır. Hız. Ömer, müşriklerle yapılan ilk savaş olan Bedir'e katılmış, savaştan önce Resulullah'ın (sav) ashabı ile yaptığı istişareler neticesinde savaşılması gerektiğine işaret etmiştir. Savaşta ilk şehit olan kişi de Hız. Ömer'in kölesi Mihce olmuştur.⁵³ Bu savaşta Benî Adî kolundan hiç kimse müşriklerin safında yer almamış olup Hız. Ömer başta olmak üzere Sâid b. Zeyd, Amr b. Süraka, Akîl b. Ebû Bukeyr, İyâs b. Ebû Bukeyr, Âmir, Mihca, Havlî, Âmir b. Rebia el-Anzî, Vâkîd b. Abdullah et-Temimî gibi isimler ise Müslümanların yanında yer almışlardır.⁵⁴

Bedir Savaşı başlamadan önce Resûlullah (sav) Cahiliye Dönemi'nde sifâret görevinde bulunan Hız. Ömer'i sulh için müşriklere gönderse de onlar savaş yapılmasını istemişlerdir. Bu savaş esnasında Hız. Ömer'in nasıl mücadele ettiği ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Fakat Hız. Ömer'in Ebû Cehil'in kardeşi Âs b. Hişâm'ı öldürdüğü bildirilmektedir. Âs'ın Hız. Ömer ile akrabalığı da bulunmaktadır.⁵⁵

Buhârî 'nin naklettiği bir rivayete göre savaştan sonra Resulullah (sav) müşriklerin ölülerinin bir kuyuya gömülmesini emretti. Sonrasında ölülerin isimlerini anarak "Filan oğlu filan, filan oğlu filan, taptıklarınızın size vadini gerçek buldunuz mu? Ben Rabb'imın bana olan vaadini gerçek buldum" diye seslendi. Bunu duyan Hız. Ömer: "Ey Allah'ın Resülü! Ölmüş, etleri paramparça olmuş insanlarla mı konuşuyorsun?" diye sordu. Resulullah (sav) de: "Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, siz onlardan daha iyi duyamazsınız. Ama onlar cevap veremezler." buyurdu.⁵⁶ Bu rivayet, Hız. Ömer'in zaman ve mekân farkı olmaksızın Hız. Peygamber'in yaptığı fiilleri detaylarıyla kavrama istek ve arzusunu öne çıkarmaktadır.

⁵²Sarıçam, *Hız. Ömer*, 38-39.

⁵³İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 3: 391.

⁵⁴Sarıçam, *Hız. Ömer*, 40.

⁵⁵Sarıçam, *Hız. Ömer*, 41.

⁵⁶Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), Megazî, 8.

Hız. Peygamber (sav) esirlerle ilgili yaptığı istişarelerde Hz. Ebubekir fidiye karşılığında serbest kalmalarını teklif etmişken Hz. Ömer, müşriklerin yaptıkları davranışlarının ağırlığından dolayı (onların) öldürölmelerini istemiş, hatta bu işin esirlerin akrabaları tarafından yapılmasını teklif etmiştir. Fakat bu teklif Hz. Peygamber (sav) tarafından kabul görmemiştir.⁵⁷ Bu olay üzerine el-Enfâl Suresi 67-69'uncu ayetler inmiştir.⁵⁸ Bu ayetler esirlere karşılık fidiye alınmasını kınamaktadır. Elmalılı, bu ayetleri tefsir ederken kınamanın sebebi olarak İslam ordusunun müşrikler üzerine tahakküm kurmada yeterli bir güce sahip olmadığı, bundan dolayı da kınamanın olduğunu belirtmektedir.⁵⁹ Bu ayetler Hz. Ömer'in teklifini teyit etmektedir.

Bu da Hz. Peygamberin engin merhameti ile insanların iman etmelerini arzu etmesinin yanında, Hz. Ömer'in kararlılığı ve tavizsiz duruşunu ortaya koymaktadır. Hz. Ömer'in bu tavrı halifelik anlayışına da işaret etmektedir.

Uhud Savaşı, Bedir Savaşı'nda hezimete uğrayan müşriklerin intikam almak amacıyla hicretin üçüncü yılında gerçekleştirdiği bir savaştır. Savaş, Uhud Dağı'nın eteklerinde gerçekleştiği için bu ismi almıştır.⁶⁰ Müslümanlar, Uhud Savaşı'na hazırlanıp mescitte toplandıklarında Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Hz. Peygamber'in (sav) evine gidip sarığını sarmasına ve zırhını kuşanmasına yardım ettiler.⁶¹ Ardından Hz. Peygamber (sav) hakkını vermek şartıyla kılıcını birine vermeyi arzuladığında kılıcı almak isteyenler arasında Hz. Ömer de bulunmaktaydı. Ancak Hz. Peygamber (sav) kılıcı Ebû Dücâne'ye verdi.⁶²

Savaş esnasında "Muhammed öldü!"⁶³ şeklindeki asılsız haber yayılınca Hz. Ömer ümitsizliğe kapılıp bir kenarda oturmuştur.⁶⁴ Enes b. Nadr'ın seslenmesiyle Hz. Peygamber'in (sav) hayatta olduğunu öğrendiğinde Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Talhâ, Zübeyr, Haris ve bir grup

⁵⁷Sarıçam, *Hz. Ömer*, 42.

⁵⁸ Ayetlerin meali şu şekildedir: "Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığımız fideden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin. Ve Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah bağışlayan, merhamet edendir."

⁵⁹Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, nşr. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel (İstanbul: Zehraveyn, t.y.), 4: 254.

⁶⁰Muhammed Hamidullah- Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/54-57.

⁶¹Sarıçam, *Hz. Ömer*, 45.

⁶²Ebü'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmirî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-°Arabî, 1417), 2: 39.

⁶³et-Taberî, *Târih*, 2: 513.

⁶⁴Sarıçam, *Hz. Ömer*, 45.

sahabe ile Hz. Peygamber'in (sav) etrafında toplandılar.⁶⁵ Hz. Peygamber (sav) daha sonra Hz. Ömer ve bir gurup sahabe ile birlikte Uhud Dağı'na tırmandı. Ebû Süfyân ve adamları onları takip etmek isteseler de Hz. Ömer ve yanındakiler taşlar yuvarlamak suretiyle onları engellediler.⁶⁶

Ebû Süfyân başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in hayatta olup olmadıklarını merak ediyordu. Teker teker isimlerini söyleyerek seslendiyse de Hz. Peygamber (sav) cevap verilmemesini emretti. Bunun üzerine, "Eğer sağ olsalardı cevap verirlerdi, üçü de ölmüş ve iş bitmiş" deyince Hz. Ömer dayanamayıp, "Yalan söyledin Allah'ın düşmanı! Saydıklarının hepsi sağdır ve buradadır" dedi. Ebû Süfyân'ın, "Savaş sırayladır; bugün Bedir Savaşı'na bedeldir" sözlerine karşılık Hz. Ömer, "Evet ama eşit değiliz. Zira bizim ölülerimiz cennette, sizin ölüleriniz cehennemdedir" karşılığını verdi. Ebû Süfyân, "Gelecek yıl sizinle Bedir'de buluşalım ve savaşalım" diye meydan okuyunca Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ömer, "Olur, inşallah!" dedi.⁶⁷ Bir yıl sonra Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanlar Bedir'e gitmiş ama müşrikler gelmemiştir. Bu nedenle söz konusu gazveye, Bedru'l-Mev'id (yani sözleşilmiş Bedir) denir. Uhud gazvesinde her ne kadar Hz. Ömer öne çıkan bir savaşçı olmasa da Hz. Peygamber'e muhafızlık ve sözcülük yapmış ve onun yanından bir an olsun ayrılmamıştır.

Hz. Ömer, Hendek kazılarına katılmış, kuşatma sürecini de yakından takip etmiştir. Savaş esnasında Benî Kureyza'nın antlaşmayı bozduklarını haber aldığıında Hz. Peygamber'in (sav) çadırına giderek haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) "Allah bize yeter" demiştir.⁶⁸

Kuşatma esnasında Hz. Peygamber (sav) Medine hurmasının üçte birini Gatafan Kabilesi'ne vermeyi düşünüp bunu sahabeye açtığıında Hz. Ömer'in de bulunduğu bir grup sahabe bunu şu ifadeleri ile sorgulamıştır. Ashap, "Şayet bu, semadan gelen bir emirse uygula! Eğer bu, semadan gelmemiş, ancak yine de senin arzu ettiğin bir iş ise yine uygula; bize sadece dinlemek ve itaat etmek düşer! Ancak bu, ortada bir mesele ise, bizim onlara kılıçlarımızdan başka vereceğimiz hiçbir cevap yok." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) kendi görüşünden vazgeçmiş onların görüşünü kabul etmiştir.⁶⁹

⁶⁵İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 46.

⁶⁶Sarıçam, *Hz. Ömer*, 46.

⁶⁷Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Ali Şîrî (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1408), 4: 8.

⁶⁸Sarıçam, *Hz. Ömer*, 49.

⁶⁹Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, nşr. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-E'lemî, ts.), 2: 477-478; et-Taberî, *Târih*, 2: 537; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 67-68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 120-121.

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber (sav) gördüğü bir rüya üzerine ashap ile birlikte umre yapmak için yola çıktılar. Mekke'ye 17 km uzaklıktaki "Hudeybiye" denilen yerde konakladılar.⁷⁰

Hz. Peygamber ve sahabe umre niyeti ile çıktığı için yanlarına savaş malzemesi almayı sadece yolcu kılıcı almışlardı. Zulhuleyfe'ye geldiklerinde Hz. Ömer, "Ey Allah'ın Resul'ü seninle savaş halinde bulunan insanların arasına atsız ve silahsız olarak gidiyorsun" demesi üzerine Hz. Peygamber (sav) Medine'ye adam göndermiş ve silahlarla atları getirtmişti.⁷¹ Hudeybiye Antlaşması esnasında Hz. Osman'ın şehit edildiği haberi ile birlikte Hz. Ömer savaş teklifinde bulursa da Hz. Peygamber (sav) savaşı istemediğini belirtmesi üzerine bu davranışından vazgeçmiştir. Burada Hz. Peygamber'in savaş araçlarını getirip savaştan kaçınması tezat olarak görünse de aslı itibariyle Hz. Peygamber savaş aletlerini getirtmesinin sebebi olası bir saldırıda kendilerini savunma amaçlıdır.

Hz. Peygamber (sav) Mekke'ye ziyaret için gittiğini savaş için gitmediğini belirtmek üzere Hz. Ömer'i Mekke'ye elçi olarak göndermek istemiş ve buna karşılık Hz. Ömer, Kureyş'le arasında düşmanlık olduğunu, onlardan korktuğunu ve Adîoğulları'ndan kendisini koruyacak kimsenin olmadığını beyan etmiştir. Hz. Ömer, bu konuda Hz. Osman'ın kendisinden daha iyi bir aday olabileceğini belirtmiştir. Hz. Peygamber (sav) Hz. Osman'ı çağırarak, savaş için gelmediklerini, umre yapıp geri döneceklerini bildirmek üzere Mekke'ye göndermiştir.⁷² Hz. Osman'ın geri dönmesi gecikince öldürüldüğü iddiası yayılmış ve ashap Hz. Peygamber'e (sav) biat etmiştir. Bu esnada Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e (sav) destek olmak amacıyla (onun) bir elini tutmuştur.⁷³

Hudeybiye Antlaşması esnasında Hz. Ömer'in orada hazır bulunan ashaptan farklı bir çıkışının olduğu görünmektedir. Kaynakların belirttiğine göre Hz. Ömer ilk olarak Ebubekir'in yanına gitmiş, maruz kaldıkları durum için serzenişte bulunmuş, ardından da aynı soruları Hz. Peygamber'e yöneltmiştir. Hz. Peygamber ise Allah'ın emrine uyduğunu belirterek Hz. Ömer'i teskin etmiştir.⁷⁴ Hz. Ömer'in Hudeybiye Antlaşması'ndaki çıkışının sebebi nübüvveti sorgulamak değildir. Hz. Ömer'in yaptığı şey, yapısı itibari ile görünürde bir kayıp gibi görünen antlaşmaya yönelik bir itirazdır.

⁷⁰el-Vâkidi, *Meğâzî*, 2: 272; Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/297.

⁷¹et-Taberî, *Târih*, 2: 622.

⁷²İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 315-316.

⁷³İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 316.

⁷⁴el-Vâkidi, *Meğâzî*, 2: 608; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 317; et-Taberî, *Târih*, 2: 634; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 192.

Hiz. Ömer, Hudeybiye’de şahit yazılan dokuz kişiden biridir. Dönüş yolunda Hiz. Peygamber’e bir soru sormuş ama cevabını alamamıştır. Soruyu üç defa tekrarlamış fakat yine Hiz. Peygamber cevap vermemiştir. Aleyhinde bir vahiy gelmesinden korkan Hiz. Ömer devesini hızlandırıp en öne geçmiştir. Fethi müjdeleyen ayetler indiğinde ise Hiz. Peygamber onu çağırılmış ve Mekke’nin fethini müjdelemiştir.⁷⁵ Hiz. Ömer’in önce Hiz. Ebubekir sonra da Hiz. Peygamber ile yaptığı diyaloglar üzerine bir okuma yapıldığında Hiz. Ömer bu olayda âdeta somut zaviyeden bakmaktadır. Muhtemelen ashap da Hiz. Ömer gibi düşünmektedir. Ancak Hiz. Ömer her zaman olduğu gibi ashabin sözcülüğünü yapmaktadır.

Hudeybiye Antlaşması’nın gereği olarak Müslümanlar ve müşrikler diledikleri kabile ile ittifak kurabileceklerdi. Bu maddeye göre Müslümanlar Huzâa kabilesi ile müşrikler ise Benî Bekir kabilesi ile ittifak kurmuşlardı. İttifak kurulan her iki kabile arasında düşmanlık mevcuttu. Benî Bekir kabilesinden bir grup baskın sonucu Huzâa kabilesinin bazı adamlarını öldürdüler. Bu baskında Kureyş’ten de teçhizat yardımı aldılar. Hudeybiye Antlaşması’nın ihlali anlamına gelen bu davranışı Hiz. Peygamber öğrenince Kureyş’e bir mektup göndererek Benî Bekir ile olan ittifaklarını bozmalarını ya da öldürülenler için diyet ödemelerini emretti. Müşrikler önce reddetseler de ardından pişman olup Ebû Süfyân’ı sulh ve antlaşmanın yenilenmesi için Medine’ye gönderdi. Fakat Hiz. Peygamber, antlaşmanın yenilenmesini istemedi.⁷⁶

Hiz. Peygamber’de dilediğini bulamayan Ebû Süfyân, ashabin ileri gelenlerinden şefaatchi bulmak ümidi ile gezinmeye başladı. Hiz. Ömer’in yanına geldiğinde ise “Ben Resulullah’ın huzurunda size şefaatchi olacağım öyle mi? Vallahi tek zerrem kalana kadar sizinle savaşırım da yine de şefaet etmem.” cevabını aldı.⁷⁷ Bu olay Hiz. Ömer’in dinine bağlılığını ve tavizsiz bir imanının olduğunu göstermektedir.

Fetih hazırlıkları esnasında Mekke’ye haber sızdırılmaması için dağ yolunu tutmak üzere Hiz. Ömer görevlendirilmiştir.⁷⁸ Bu esnada Hâtıb b. Ebî Belteâ’nın Mekke’ye bir mektup ile haber verme girişimini bertaraf etmiş ve Hâtıb’ın Allah ve Resul’üne ihanet ettiği gerekçesi ile öldürülmesini istemiştir. Fakat Hiz. Peygamber Hâtıb’ın “Bedir ashabi”ndan olduğu gerekçesi ile onun bu talebini reddetmiştir.⁷⁹

⁷⁵Sarıçam, *Hiz. Ömer*, 55-56.

⁷⁶İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 389-397.

⁷⁷İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 396.

⁷⁸Sarıçam, *Hiz. Ömer*, 59-60.

⁷⁹el-Buhârî, "Cihâd ve Siyer" 141; "Megazi" 9, 47; "Tefsîr" 1; "İsti’zân" 23; "İstitâbe" 9.

Hiz. Ömer'in bu ve benzeri çıkışlarıyla "öfkeli" ve "cezalandırmadan yana" bir portre çiziyor olsa da onun öfkesi Allah ve Resul'ü içindir. Hakikatleri öğrendiği zaman hatasından dönme erdemini göstermekten geri durmamıştır.⁸⁰

Mekke'nin fethi için Merru'z-Zehrân'da konakladıklarında Hiz. Ömer muhafız olarak görevlendirildi. Ebû Süfyân'ın Hiz. Abbâs tarafından Hiz. Peygamber'in huzuruna götürüldüğünü gördüğünde huzura girmiş ve Ebû Süfyân'ı öldürmek istemişti. Bu olay karşısında Hiz. Abbas "Ey Ömer! Bu Benî Adî'den biri olsaydı elbette bunu söylemezdin fakat o Abdimenafogulları'ndandır." demiştir. Buna karşılık Hiz. Ömer "Ey Ebu'l-Fazl! Senin Müslüman olman bana, Benî Adî'den birinin Müslüman olmasından daha sevimli gelir." buyurmuştur.⁸¹Hiz. Ömer'in bu tavrı, kabilecilik tutuculuğundan tamamen sıyrıldığının en açık delilidir.

Hiz. Peygamber, Ebû Süfyân'ı İslam'a davet ederken Ebû Süfyân'ın Uzzâ'yı terk etmek istememesi üzerine Hiz. Ömer dayanamamış ve çadırın dışında böyle konuşamayacağını ona haykirmiştir.⁸²

Müslümanlar Mekke'ye doğru ilerlerken Kedâ mevkisinden şehre girmekle görevli birliğin başında bulunan Sa'd b. Ubâde "Bugün savaş günüdür, bugün haramlar helal olur." sözlerini duyan Hiz. Ömer, bunu Hiz. Peygamber'e bildirmiş ve Hiz. Peygamber Sa'd'ı görevinden almıştır.⁸³ Bu durum onun savaşmak için yaşayan, kin ve öfke dolu bir karakter olmadığını, gerçekçi bir karaktere sahip olduğunu gösterir.

Hiz. Ömer, fetih esnasında askerî teçizatlarını kuşanmış ve askerlerin saf düzenini bozmamaları için askerleri sürekli uyarmıştır. Sesi işiten Ebû Süfyân önce Hiz. Abbâs'a sesin sahibini sormuş, Hiz. Ömer olduğunu duyunca da "Az bir nüfusa sahip Benî Adî'nin işi iş." demiştir. Buna karşılık Hiz. Abbâs "Allah dilediğini yüceltir dilediğini alçaltır." cevabını vermiştir.⁸⁴Hiz. Abbâs, Hiz. Ömer'in Allah tarafından yüceltildiğine işaret etmektedir.

Hiz. Ömer fetih esnasında olduğu gibi fetihten sonra da çeşitli görevler icra etmiştir. Bunlardan biri de Kâbe'de bulunan resimlerin imhasıdır.⁸⁵ Yine Hiz. Peygamber Safa

⁸⁰Ali Muhammed Sallâbî, *II. Halife Hiz. Ömer (ra) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 65.

⁸¹el-Vâkıdî, *Meğâzî*, 2: 817.

⁸²Sarıçam, *Hiz. Ömer*, 60.

⁸³İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 406; el-Vâkıdî, *Meğâzî*, 2: 821.

⁸⁴el-Vâkıdî, *Meğâzî*, 2: 821; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 23: 454; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadihân el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*, nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 10: 512.

⁸⁵İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 2: 142.

tepesinden biatleri bir müddet kabul etmiş, ardından bu görevi kendi adına yapmak üzere Hz. Ömer'e verilmiştir.⁸⁶

Hiz. Peygamber, hicretin yedinci yılında Hiz. Ömer'i otuz asker ve Benî Hilâl'den bir kılavuzla Hevâzin kabilesi üzerine gönderdi. Hiz. Ömer gece yol alıyor, gündüz ise saklanıyordu. Böylece Tâif yakınında Serât Dağı'ndan Necid'e kadar uzanan TürebeVadisi'nin en güney kısmında yer alan Ablâ' bölgesine ulaştı. Müslümanların geldiği haberini alan kabileler geride ganimetler bırakarak etrafa kaçıştı. Hiz. Ömer ganimetlerle birlikte Medine'ye dönerken Cerd bölgesine gelindiğinde kılavuz kuraklık sebebiyle burayı yurt edinen Has'am kabilesine saldırmayı teklif etti. Ancak Hiz. Ömer, Resulullah'ın sadece Müslümanlara saldırı için hazırlık yapan kabilelerin üzerine kendisini gönderdiğini söyleyerek bunu uygun görmeyip reddetti.⁸⁷ Mezkûr örnekte olduğu gibi başka bir kabileye saldırma fırsatı varken o kendisine verilen görevden şaşmamış ve bunun uygun olmayacağını belirtmiştir. Bu da Hiz. Ömer'in görev hassasiyeti, itaat ve disiplinden şaşmayan bir karaktere sahip olduğunun kanıtıdır.

Mekke'nin fethinden sonra Hiz. Peygamber İslam'a davet için bazı kabilelere yönelik seriyeler göndermiştir. Bunlardan biri de Benî Cezîme kabilesi üzerine Hâlid b. Velid'in komutan olarak görevlendirildiği ve kabilenin Müslüman olmasına inanmayıp otuz civarı kişiyi katlettiği vakıadır ki bu olayı duyan Hiz. Ömer, Halid'i kınamıştır. Hâlid bu olayda kendisinin hata yaptığını kabul etmiş ve pişman olmuştur.⁸⁸ Bu olay da ileride görüleceği üzere kendi hilafeti döneminde de Hiz. Ömer'in, İslam'ın yayılışında kılıcı yegâne unsur olarak görmemesine örneklik teşkil etmiştir. Ayrıca Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber hayatta iken seriyeye ve gazvelere katılmış, çeşitli görevler üstlenmiş ve bunları başarı ile yerine getirmiştir. Hiz. Ömer'in iştirak ettiği askeri faaliyetler tetkik edildiğinde farklı bir kişilik portresi göze çarpmaktadır. Şöyle ki kendisi, Allah ve Resul'üne olan sevgi ve bağlılığı sayesinde ilk bakışta olumsuz olarak değerlendirilebilecek vakıalar hususunda fevri davranmış, yaptığı davranışın hatalı olduğunu gördüğünde ise hemen dönüş yapıp tövbe etmiştir.

⁸⁶et-Taberî, *Târih*, 3: 61-62; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târih el-Arab kable'l-İslâm* (y.y.: Daru's-Sakî, 1413), 9: 206.

⁸⁷İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 251.

⁸⁸el-Vâkidi, *Meğâzi*, 3: 880-881; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 16: 234-235.

1.2. HZ. PEYGAMBER SONRASINA DAİR YÖNETİCİ TAYİNİ KONUSUNDA TAVIRLARI

1.2.1. Gadîr-i Hum Hutbesi

Gadîr-i Hum, Mekke ile Medine arasında Cuhfe'ye 4 km uzaklıkta bir yerdir. İsmi bölgede sık yaşanan yağışlar nedeniyle oluşan bataklıklardan almaktadır.⁸⁹ Sünni ve Şii gelenekte hayli önemli bir konuma sahip olan Gadîr-i Hum olayı üzerine Şia cenahında akait inşa edilmiş, zaman zaman da mezhep kavgalarına götürecekt kadar ihtilafa sebep olmuştur. Bu bağlamda konu, bahsedilen minvalde ve olayın tarihsel gerçekliğini tespit babında Hz. Ömer'in olaydaki rolüne binaen ele alınacaktır.

Şii kaynaklara göre, Hz. Peygamber Veda Haccı'ndan dönerken Gadîr-i Hum denilen dinlenmeye müsait olmayan- yere geldiklerinde Cebrail gelerek Hz. Ali'nin imam tayin edilmesini ve bu emrin de insanlara tebliğ edilmesini istedi. Hz. Peygamber, ümmetinin Cahiliyeden yeni kurtulduğu gerekçesi ile bu talebe mesafeli dursa da Cebrail, Hz. Peygamber'in bunda tercih hakkının olmadığını belirtti. Bu olay üzerine "Ey Resul! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez"⁹⁰ ayeti nazil olunca sıcak bir gün olmasına rağmen Hz. Peygamber ağaçların altının temizlenmesini ve ashabın toplanmasını emretti. Daha sonra ashabı cemaatle namaz kılmaya davet etti. Namazdan sonra Hz. Peygamber insanların kendisini daha iyi işitebilmeleri için yüksekçe bir yere çıktı, Hz. Ali de onun sağ tarafına geldi. Hz. Peygamber hamt ve senadan sonra vefatının yakın olduğuna dair bazı cümleler kurdu, ardından da Hz. Ali'nin koltuk altlarındaki beyazlık görünene kadar kollarını kaldırarak şöyle dedi:

"Ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır. Allah'im! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol. Yardım edene yardımcı ol, yardım etmeyeni yardımsız bırak. Ben ondanım. Onun benim yanımdaki yeri, Harun'un Musa'nın yanımdaki yeri gibidir. Ancak ben nebilerin sonuncusuyum."

Konuşma sonrası öğle namazını cemaatle kıldıktan sonra da Hz. Ali'yi yanına oturttu. İnsanların Hz. Ali'yi "Emîru'l-Mü'minîn" olarak tebrik etmelerini istedi. Orada bulunanlar

⁸⁹Ethem Ruhi Fırlalı, "Gadîr-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279.

⁹⁰el-Mâide, 5/67.

gün boyunca denileni yaptılar. Hz. Ali'yi tebrik etme işi devam ederken Hz. Ömer geldi ve “Ey Ali iyisin! Benim ve bütün müminlerin mevlası oldun.” dedi.⁹¹

Bazı Şia kaynakları, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in Gadîr-i Hum'da Hz. Ali'yi tebrik etmemek için Cuhfe'ye kadar geldiklerini fakat Hz. Peygamber'in onları geri çağırıldığını ve istemeyerek de olsa Hz. Ali'yi tebrik ettiklerini belirtir.⁹²

Sünni kaynaklarda genelde aynı rivayetin farklı varyantları üzerinden Gadîr-i Hum olayı anlatılmaktadır. Rivayete göre Büreyde, Yemen'e seferinde komutan Hz. Ali'den kötü muamele görünce dönüşte bunu Hz. Peygamber'e aktarıp Hz. Ali'yi şikâyet etti. Bu şikâyet karşısında Hz. Peygamber'in yüz şekli değişip kızdı ve ardından da “Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır.” dedi.⁹³ Bu rivayet kaynaklarda farklı tarikler ve lafızlarla aktarılmaktadır. İbn Teymiyye dışında bu rivayetin mevzu olduğunu söyleyen İslam âlimi yoktur. Fakat mezhepler arasında hadisi yorumlama farklılıkları vardır. Şia, hadise siyasi ve itikadi bir anlam yüklerken ehli-sünnet olayı siyasetten bağımsız olarak değerlendirmiştir. Buna göre “mevla” köken itibariyle veli ile aynıdır. Bundan kastedilen de kardeşliktir. Velayet de Hz. Peygamber ile Müslümanlar arasında olduğu gibi Müslümanların kendi aralarında da olabilir. Kur'an da bu yorumu teyit etmektedir. Bundan dolayı da burada kastedilen mananın hilafetle bir alakası yoktur.⁹⁴

Mevla kelimesi müşterek bir isimdir. Bazen veli bazen de yardımcı anlamına gelmektedir. Eğer “yardım” manası alınırsa hadisin manası “Ben kimin yardımcısı isem Ali de onun yardımcısıdır.” şeklinde olacaktır. Bu da hükmün Hz. Peygamber'in vefatından sonrasına tahsis edilmediğini göstermektedir. Arapçada “Veliyy-i emr” kavramı, bir iş için vekil tayin etmek için kullanılır. Hz. Peygamber bazı durumlarda bazı sahabeleri kendisine vekâleten bırakmıştır. Dolayısıyla bunun bir örneğini de bu olayda görmekteyiz.⁹⁵

Gadîr-i Hum'da bir halife tayin edilmediği için Hz. Ömer'in, durumu sadece bir tebrikle dile getirmesi makuldür. Çünkü burada kastedilen durum, bir günlük velilikten⁹⁶

⁹¹Muhammed b. Yakub el-Küleynî, *Usûlu'l-Kâfi* (Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 2007), 1: 178; Ebu'l-Hasen Ali b. İbrâhim el-Kummî, *Tefsîru'l-kummî* (Kum: Müessesetü'l-İmâm Mehdî, 1435), 1: 255.

⁹²Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-envâri'l-câmi'a li-düreri aḥbâri'l-eimmeti'l-ethâr* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 28: 99.

⁹³Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şu'ayb Arnaût v.dğr., thk. Şu'ayb Arnaût (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1416), 38: 32; Ebû Abdirrahmân Ahmed en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmünîm Şelebi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 5: 45.

⁹⁴Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 49.

⁹⁵Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri*, 49-50.

⁹⁶Abdülbâki Gölpinarlı, *Sosyal Açıdan İslâm Tarihi Hz. Muhammed (s.m) ve İslâm'ın İlk Devri* (İstanbul: Derin Yayınları, 2012), 136.

başka bir şey değildir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in "Benim ve bütün müminlerin velisi oldun." sözünü Şia'nın hilafet için delil olarak kullanması da kendi açısından çelişkidir. Çünkü Hz. Ömer'in, sonradan Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiği iddiasına karşılık, öncesinde aleni olarak böyle bir cümle kurması, bir kabulün ifşası anlamına gelir. Dolayısıyla bu olay aslı itibarı ile hilafet konusuna mesnet teşkil edecek kadar kavi görünmemekte bilakis, Hz. Peygamber'in emrine itaati vurgulamaktadır. Aksi durumda bu yöndeki bir tayinin ilerde vuku bulacak olan Benî Sâide gölgeliğindeki tartışmada dile getirilmemesi sorun teşkil edecektir.

1.2.2. Kırtas Olayı

Hz. Peygamber'in irtihalinden önce hilafet hususunda en çok irdelenen ve Hz. Ömer'in dahil bulunduğu olaylardan birisi de kırtas hadisesidir. Kırtas, Hz. Peygamber'in son günlerinde bazı şeyler yazmak üzere ashaptan yazı malzemesi istemesi ve ashabin da bu konuda ihtilaf etmesidir.

Sünni ve Şii mezhepleri arasında ciddi tartışmaların ve fikir ayrılıklarının yaşanmasına sebep olan Kırtas Olayı ile ilgili pek çok rivayet bulunmakla birlikte, biz bunlardan Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde yer alanları ele alacağız. Söz konusu rivayetler şöyledir:

İbn Abbâs → Said b. Cübeyr → Süleyman el-Ahvel → İbn Uyeyne → Buhârî

İbn Abbâs → Said b. Cübeyr → Süleyman el-Ahvel → SüfyânAmr en-Nâkid → Sâid b. Mansur → Ebu Bekr b. Ebî Şeybe → Müslim

"Sâid b. Cübeyr, İbn Abbâs: perşembe günü! Sen perşembe günü ne olduğunu bilir misin? O gün Hz. Peygamber'in hastalığı şiddetlendi. 'Bana kâğıt ve hokka getirin. Size öyle bir vasiyet yazayım ki, ondan sonra ebediyen sapmazsınız' buyurdu. Orada olanlar kendi aralarında tartışmaya başladılar. Hâlbuki bir peygamberin yanında tartışma yaraşmaz. 'Onun nesi var? Sayıklıyor mu acaba? Onun durumunu anlayın' dediler ve tekrar tekrar durumu sormaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Beni bırakın! Benim içinde bulunduğum durum, beni davet ettiğiniz durumdan daha iyidir.' dedi ve üç şey vasiyet etti: 'Arap Yarımadası'ndan müşrikleri çıkarın. Gelen heyetleri benim mükâfatlandırıdığım gibi mükâfatlandırın. Üçüncüsünü unuttum.'⁹⁷ Bazı rivâyetlerde ise İbn Abbâs'ın "Hz. Peygamber sustu veya ben unuttum" ibaresi yer almaktadır.⁹⁸

⁹⁷el-Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 175; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Vasiye", 20.

⁹⁸el-Buhârî, "Cizye" 4; "Megâzi" 84.

Her iki rivayetin metni de İbn Abbas'tan gelmekte olup bunlarda Hz. Ömer'den bahsedilmemekle birlikte sahabe arasında bir ihtilafın çıktığı aşikârdır. İbn Abbâs'ın üçüncü vasiyeti unutulmasını bazı müellifler zamanın gereği ve siyaset icabı olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁹

Ancak Hz. Ömer'in aktif rol oynadığı rivayet ise şu şekildedir:

İbn Abbâs → Ubeydullâh b. Abdullah → Yûnus → Zührî → Vehb b. Cerîr → Ahmed b. Hanbel¹⁰⁰

İbn Abbâs → Ubeydullâh b. Abdullah → Abdurrezzâk → Ahmed b. Hanbel¹⁰¹

İbn Abbâs → Ubeydullâh b. Abdullah → Zührî → Ma'mer → Abdurrezzâk → Ali b. Abdullâh → Buhârî¹⁰²

İbn Abbâs → Ubeydullâh b. Abdullah → Zührî → Ma'mer → Hişâm → İbrâhîm b. Mûsâ → Buhârî¹⁰³

İbn Abbâs → Ubeydullâh b. Abdullah → Zührî → Ma'mer → Abdurrezzâk → Abdullâh b. Muhammed → Buhârî¹⁰⁴

İbn Abbâs → Ubeydullâh b. Abdullah → Zührî → Ma'mer → Abdurrezzâk → Muhammed b. Râfi' ve Abd b. Humeyd → Müslim¹⁰⁵

“Hz. Peygamber'in vefatına neden olan hastalığı sırasında evinde Ömer b. el-Hatta bile birlikte bazı erkekler de vardı. Hz. Peygamber onlara, “Bana (yazı malzemesi) getirin. Size benden sonra sapıtmayacağınız bir yazı yazdırayım” dedi. Hz. Ömer, “Hz. Peygamber'in hastalığı baskın gelmiştir (hastalığı ağırlaşmıştır). Yanımızda Allah'ın kitabı var. Allah'ın kitabı bize yeter” dedi. Bazıları da onu desteklediler. Bu konuda ihtilaf çıktı. Diğer bir grup, “Hz. Peygamber'e (yazı malzemesi) getirin. Size, bir yazı yazsın da hiçbir zaman yolunuzu şaşırmasınız!” dediler. Onların bu şekilde tartışmaları Hz. Peygamber'in hoşuna gitmedi. Onlara yanından çıkılmalarını emretti.¹⁰⁶

Konu hakkındaki diğer rivayetler şöyledir:

Hz. Ömer'le Nebi'nin (sav) yanındaydık. Bizimle kadınlar arasında bir örtü vardı. Hz. Peygamber “Yedi farklı kuyu suyu ile beni yıkayın ve bana divit getirin, size benden sonra sapmayacağınız bir şey yazayım” buyurdu. Kadınlar, “Resulullah'ın istediğini getirin”

⁹⁹Gölpınarlı, *İslâm Tarihi*, 139.

¹⁰⁰İbn Hanbel, *Müsned*, 5: 135.

¹⁰¹İbn Hanbel, *Müsned*, 5: 222.

¹⁰²el-Buhârî, “Meraz”, 17.

¹⁰³el-Buhârî, “İ'tisam”, 26.

¹⁰⁴el-Buhârî, “İ'tisam”, 26.

¹⁰⁵Müslim, “Vasiye”, 5.

¹⁰⁶İbn Hanbel, *Müsned*, 5: 135, 222; el-Buhârî, “Meraz”, 17; “İ'tisam”, 26.; Müslim, “Vasiye”, 5.

dediler. Ben, “Susun! Siz öyle kimselersiniz ki onun hastalığında ağlarsınız iyileştiğinde de boğazımı sıkarsınız” dedim. Hz. Peygamber, “Onlar sizden daha hayırlıdır” buyurmak suretiyle uyarıda bulundu.¹⁰⁷

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre Resulullah'ın durumu ağırlaşınca “Ey Ali! Bana bir deri getir. Ümmetimin benden sonra sapmayacağı şeyleri yazayım” dedi. Onun vefat edeceğinden ve ona yetişemeyeceğimden endişe ettiğimden dolayı ona, “Sahifenin bir bölümünü hafızamda tutarım” dedim. Resulullah'ın başı kucağımda olduğu hâlde namaz, zekât ve köleler hakkında vasiyetlerde bulundu. Bu hâldeyken vefat etti. Ruhu kabz edilirken Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık etmesini tavsiye etti. Her kim bu şekilde şehadet getirirse ateş ona haram olur” dedi.¹⁰⁸

Câbir b. Abdullah; Resulullah, vefatından önce ümmetinin sapmaması için bir şeyler yazmak için sahife istedi, Hz. Ömer bir şeyler söyleyince yazmaktan vazgeçti.¹⁰⁹

İbn Abbâs, Hz. Peygamber vefatına neden olan hastalığında, “Bana divit ve kâğıt getirin. Size öyle bir vasiyet yazayım ki kesinlikle sapmazsınız. Hz. Ömer, “Hz. Peygamber Rumların falan falan şehirlerini fethetmeden ölmeyecektir. Ölse de biz de Beni İsrail'in Musa'yı bekledikleri gibi onu bekleyeceğiz” dedi. Hz. Peygamber'in eşi Zeynep, “Resulullah'ın size vasiyette bulunduğunu duymuyor musunuz?” dedi. Ama onlar tartıştılar. Bunun üzerine Resulullah “Yanımdan kalkın!” dedi. Onlar, Resulullah'ın yanından uzaklaşınca Resulullah olduğu yerde vefat etti.¹¹⁰

Hadis ve İslam tarihi kaynaklarında farklı varyantlarla yer alan bu rivayet Sünni ve Şii âlimlerce farklı anlaşılmıştır. Hz. Peygamber'in “Benden sonra asla sapmayacağınız bir şey yazayım” sözünü Şii âlimler Hz. Ömer'i tenkit etmek için kullanmışlardır. Onlara göre Hz. Peygamber'in söyleyeceği söz halifelikten başka bir şey değildi ve Hz. Ömer durumu anladığı için ona engel olmuştur.¹¹¹ Müslim şârihi en-Nevevî, bu anlayışın yanlış olduğuna dikkat çekerek Hz. Peygamber'in sağlıkta veya hastalıkta tebliğ edilmesi gereken bir ahkâmı terk edemeyeceğini belirtmiştir.¹¹²

¹⁰⁷İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 2: 243-244.

¹⁰⁸İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 2: 243.

¹⁰⁹İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 2: 243.

¹¹⁰İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 2: 244-245.

¹¹¹Hasan Mustafâvî, *el-Hakâik fî târihi'l-İslâm ve'l-Fiten ve'l-Ehdâs* (Tahran: Merkezu'n-neşr âsârü'l-Mustafâvî, 1415), 129.

¹¹²Ebû Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, nşr. Ebû Süheyb Muhammed b. Sâmih (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392), 11: 90.

Hiz. Ömer'in "Bize Allah'ın kitabı yeter."¹¹³ sözüne gelince Hattâbî, bunu onun ince anlayışı ile bağdaştırmaktadır. Onlara göre Hiz. Ömer'in bu tepkiyi vermesinin sebebi, güçlerinin yetemeyeceği bir konuda bir hükmün nas ile kayıt altına alınması durumunda ondan kaçınmanın imkânsızlığıdır.¹¹⁴ Beyhâkî de buna işaret ederek "Eğer farz kılınmış bir şey olsaydı elbette Hiz. Peygamber bunu açıklardı." demiştir.¹¹⁵

Hiz. Ömer ve ashtan onun gibi düşünenler, Hiz. Peygamber'in sözlerini emir olarak görmemiş, tercih veya ibaha olarak algılamışlardır. Yine kaynaklara bakıldığında Hiz. Peygamber'in sözlerini bazı hususlarda emir olarak algılamadıklarında kendi fikirlerini beyan ederlerdi. Ancak ashap, vücup ifade eden şeyleri sorgulamaksızın kabul ederdi. Burada dikkat çekici bir husus vardır ki, ashap sürekli Hiz. Peygamber'in yanındaydı ve onun her hâlini biliyordu. Ayrıca ashap, vahiy terbiyesinden geçtiği için de vahyin diline vakıftı.¹¹⁶

Hiz. Ali tarihiyle gelen rivayet üzerinden mesele alındığında da durum aynıdır. Hiz. Ali, endişesinden dolayı kâğıt getirmemiş ve söylenecek şeyleri sözlü olarak ezberlemek istemiştir. Hiz. Ali'nin rivayetine dikkat edildiğinde bunda da halifelik konusuna veya Müslümanların idaresi konusuna temas edilmediği açıktır. Eğer burada Hiz. Ali'nin halife olduğu açıklanmış olsaydı, bu durum Hiz. Ali rivayetinde açıkça yer alırdı.

1.2.3. Hiz. Peygamber'in (sav) Vefatı

Hiz. Peygamber, 14 Rebülevvel 1/8 Haziran 632 yılı Pazartesi kuşluk vakti vefat etti.¹¹⁷ Bu haber başta Hiz. Ömer olmak üzere ashap arasında bir kargaşaya sebep oldu. Hiz. Ömer, Hiz. Musa'nın döndüğü gibi onun döneceğini, Hiz. Peygamber'in öldüğünü söyleyenin elinin ve ayağının kesileceğini söylüyordu. Hiz. Ebubekir kendisini sakinleştirmek istedi ve halka hitâben "Ey insanlar! Kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah ölmez." Bu konuşmadan sonra da Âl-i İmran Suresi'nden bir ayet¹¹⁸ okudu. Bu konuşmayı ve ayeti duyan Hiz. Ömer, "Vallahi bu ayeti Ebubekir'den

¹¹³ Bu söz Kur'an-ı Kerim de teyit etmektedir. Örneğin: "Bu kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (Enam, 38). "Bugün size dininizi tamamladım" (Mâide,3)

¹¹⁴Sallâbî, II. Halife Hiz. Ömer, 86.

¹¹⁵Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve marîfetü ahvâli sâhibi's-ş-şeria*, nşr. Abdülmucî Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408), 7: 184.

¹¹⁶Ali Tantâvî - Nâcî Tantâvî, *Ahbâru Ömer ve Ahbâru Abdullab b. Ömer* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 44-46.

¹¹⁷Sarıçam, *Hiz. Ömer*, 81.

¹¹⁸Âl-i İmran, 144.

öğrenir öğrenmez dizlerimin bağı çözüldü ve neredeyse düşecektim. Anladım ki Hz. Peygamber vefat etmiş.”¹¹⁹ diyerek yaşadığı duygusal yoğunluğu ve üzüntüyü dile getirmiştir.

Hiç şüphesiz Hz. Ömer’in tepkisi, Hz. Peygamber’in aniden ahirete irtihaline binaendir. O, bu olay karşısında aşırı üzülmüş bir ruh hâlini yansıtmaktadır.¹²⁰ Ayrıca Hz. Ömer bu tavrının sebebini İbn Abbâs’a şöyle açıklamıştır: “Hz. Peygamber vefat ettiğinde yaptığım konuşmanın sebebini biliyor musun?” İbn Abbâs: “Bilmiyorum ey Emîri’l-mü’minîn. Sen daha iyi bilirsin” Hz. Ömer: “Benim o konuşmayı yapmama sebep olan ‘İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resul’ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin yöneldiğin yeri (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenen ayırt etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir’¹²¹ ayetiydi. Ben zannediyordum ki son amelleri ile örnek olana kadar Hz. Peygamber yaşayacak.”¹²² Bu rivayetten de anlaşılıyor ki Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’in vefatındaki tepkisi Allah’a bir isyan değil, aksine dinî bir dayanaktan dolayıdır.

Hz. Ömer’in bu denli yüksek perdeden tepkisinin bir başka sebebi de ortaya çıkacak nifakı bertaraf etmektir. Çünkü Hz. Ömer’in bu esnadaki her türlü sözlü veya fiilî davranışı nifak olarak nitelendirmektedir.¹²³ Zira Hz. Peygamber’in vefat ettiği süreçte Medine’de ehlikitabın yanında ehlinifak gruplar da vardı.¹²⁴ Hz. Ömer de ortaya bir fitnenin çıkmasından endişe ettiği için Hz. Peygamber’in gittiğini fakat Musa (a.s.) gibi geri geleceğini ve yaygara çıkaranları cezalandıracağını ifade etmek suretiyle nifağı önlemek istemiştir.¹²⁵

Oryantalist ve Şii cephesi ise Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde’nin Hz. Peygamber’in sağlığında hilafeti ehlibeytin elinden almak için komplo içerisinde olduklarını, dolayısıyla Hz. Peygamber’in vefatı esnasında Hz. Ömer’in tepkisinin de bundan dolayı olduğunu kabul etmektedirler.¹²⁶

¹¹⁹el-Buhârî, “Cenâiz”, 2.

¹²⁰Sarıçam, *Hz. Ömer*, 83.

¹²¹Bakara, 143.

¹²²İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 661.

¹²³Abdurrahman Demirci, “İlk Halifenin Seçilmesinde Hz. Ömer’in Rolü”, *Ekev Akademi Dergisi* 67 (2016), 11.

¹²⁴Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Kitâbü’r-ridde*, nşr. Yahyâ Ceburî (Beirut: Daru’l-Garbi’-İslâmiyye, ts.), 28.

¹²⁵et-Taberî, *Târih*, 3: 200; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 185.

¹²⁶Bâkır Şerif Karaşî, *Sakife Toplantısı*, ed. Kadri Çelik, çev. Seyyid Seccad Karakuş (İstanbul: Kevser Yayınları, 2011), 141-142; Demirci, “İlk Halifenin Seçilmesinde Hz. Ömer’in Rolü”, 19-20.

1.3. HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNDE HZ. ÖMER

1.3.1. Hz. Ebubekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü

Hz. Ömer bulunduğu ortamlarda daima lider kimliğiyle öne çıkmış bir şahsiyettir. Onun bu yönü, Hz. Peygamber'in teçhiz ve tekfin işleriyle meşgul olduğu bir esnada Sakîfetü Benî Sâide'de ensarın toplanıp aralarında da Sa'd b. Ubâde'yi halife olarak seçme sürecinde de açıkça görülür. Kendisi, burada ortaya çıkabilecek ihtilafı görüp Hz. Ebubekir'le ensarın yanına gitmiştir.¹²⁷ İslam tarihi açısından busıradışı ve hayli önemli olan haberi getirenin kimliği kaynaklarda net değildir.¹²⁸ Hz. Ömer'in meseleyi ivedilikle Hz. Ebubekir'e iletmesi, o esnada bir arada olmalarından ziyade, bu konuyu aralarında daha önce konuştuklarına hamledilebilir.¹²⁹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ensar, Sakîfetü Benî Sâide'de Sa'd b. Ubâde'nin yanında toplanmıştı. "Sizden bir idareci bizden bir idareci olsun." diyorlardı. Toplantı devam ederken Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrâhda oraya gittiler. Hz. Ömer söylenerek gidiyordu, Hz. Ebubekir onu susturdu. Hz. Ömer, "Allah'a yemin olsun ki ben bunları söylemedim. Fakat hoşuma giden bazı sözler hazırlamıştım ancak bunları Ebubekir'e iletememe endişem vardı. Hz. Ebubekir, orada yaptığı konuşmada muhacirlerin idareci, ensarın da onlara yardımcı olmasını teklif etti. Ensarın ilk teklifi; İslam'ı, Resulullah'ı ve Müslümanları himaye ve sahiplenme gerekçesiyle bu işe daha layık oldukları yönündeydi.¹³⁰ Bu teklif kabul görmeyince Habbab b. Münzîr buna itiraz ederek: "Vallahi bu olmaz. Sizden bir idareci bizden bir idareci olsun." dedi. Hz. Ebubekir ise "Bizler idareci olalım siz de yardımcı olun. Kureys, (hac mekânından dolayı) Arapların merkezindedir. Herkes onları sayıp gözetir. Ömer b. el-Hattâb'a veya Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'a biat edin" dedi. Hz. Ömer: "Hayır, sana biat edeceğiz. Sen bizim öncümüz, en hayırlımız ve Resulullah'a en sevimli

¹²⁷Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân, *Sahîhi İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân)*, nşr. Şu'ayb el-Arnâut (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1414), 2: 152.

¹²⁸Konu ile ilgili farklı rivayetler için bkz. Ebû Nasr el-Mutahhâr b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (Port Said: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, t.s.), 5: 65; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih, *el-İk'dü'l-ferîd* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404), 5:11.

¹²⁹Demirci, "İlk Halifenin Seçilmesinde Hz. Ömer'in Rolü", 19.

¹³⁰et-Taberî, *Târîh*, 3: 218-223; Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî târihi'l-ayân* (Dımaşk: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 1434), 4: 263-273.

olansın” dedi. Ardından Hz. Ebubekir’in elini tutarak ona biat etti, ardından da diğer insanlar biat ettiler.¹³¹

Sakife’den sonraki gün Hz. Ebubekir minberin yanına oturdu. Hz. Ömer ayağa kalkarak hamt ve senadan sonra “Ey insanlar! Dün size bazı şeyler söyledim. Bunları ne Kur’an’dan ne de Resul’ünün bana vadettiklerinden dolayı söyledim. Benim düşüncem Hz. Peygamberin bizim işlerimizi idare etmesiydi. Bu vazifeyi bizden biri yapacaktı. Allah bize kitabını baki kılmış ve Resul’ünü de hidayete erdirmiştir. Sizler de ona sımsıkı sarılın ki hidayete eresiniz. Allah işleriniz konusunda size Resul’ünün en hayırlı sahabesini verdi. O mağarada iki kişiden ikincisi. Kalkın ona biat edin” dedi. İnsanlarda biat ettiler. Bu biat Sakife’dekibiata göre genel bir biat olmuştur.¹³²

Bu olay temel kaynaklarda rivayetlerin aktarılması tarzında ele alınırken, muahhar kaynaklarda mezhep aidiyetlerine göre oldukça aşırı yorumlara yol açmıştır. Mezhepsel bölünmelerin kaynağını teşkil edecek derecede derdest edilerek ele alınan veya üretilen rivayetlere karşın, genelde İslam dünyasında özelde ise ülkemizde yapılan modern çalışmalar konuyu etraflıca değerlendirme yolunu benimsemiştir. Bu değerlendirmeler, temelde Müslümanları dağınıklıktan kurtarmak, fitneye engel olmak,¹³³ herkesin kabul edeceği bir halife seçmek şeklindedir.¹³⁴

Ayrıca bu konu üzerine özel bir çalışması olan Abdurrahman Demirci ise Hz. Ömer’in Sakife toplantısına katılmasını üç madde halinde ele almaktadır. Demirci’ye göre nifak endişesi, muhacirlerin önceliği ve komplo iddialarından dolayı Hz. Ömer bu toplantıya katılmıştır.¹³⁵ Hz. Ömer’in, tarafların delillerine göre değil de fazilete göre halife seçimi yapılması vurgusu hayli önemlidir. Çünkü kabile paydasına göre veya Müslüman topluma yönelik fedakârlık veya kabile liderliği gibi kriterler dikkate alındığında Kureys, Evs-Hazrec içinden birçok adayın öne çıkma ihtimali mevcuttu. Ancak Hz. Peygamber’e sadakat, bi’setten itibaren ona en yakın olmak gibi faziletlerin öne çıkarılması, Hz. Ebubekir ismi dışındaki ihtimallere imkân tanımıyordu. Hz. Ömer’in bu teklifiyle an itibariyle tartışmaların önü kesilmiş ve çağlar boyu sürecek bir yönetim anlayışının ilk halkası belirlenmişti.

Sakife toplantısında Hz. Ömer siyasi dehası ile ön plana çıkmış ve muhtemel sıkıntıları önceden sezip bertaraf etmiştir. Bu önerisiyle Hz. Ebubekir’in önerisinin

¹³¹el-Buhârî, "Fezailu'l-Ashâb" 5.

¹³²İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 660-661.

¹³³Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 91.

¹³⁴Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş Başlangıcından IX. Asra Kadar* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 69.

¹³⁵Demirci, “İlk Halifenin Seçilmesinde Hz. Ömer’in Rolü”, 11-20.

gerçekleşmesine imkân tanısa da adaylığı, fazilet kriteriyle olabildiğince daraltmıştır. Yapılan değerlendirmeler de göz önüne alındığında Hz. Ömer ortaya çıkabilecek iç karışıklıkları önceden görmüştür.

1.3.2. Hz. Ebubekir'in Halifeliğine Yönelik Tutumlar Karşısında Hz. Ömer

Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinde aktif rol aldığı gibi hilafeti boyunca da etkin bir şekilde yanında yer almıştır. Bu minvalde Hz. Ömer'in, ilk halifenin uygulamalarına yönelik tavırları, onun hilafet anlayışının da göstergeleri olduğundan, ilk halifenin tercihleri ve Hz. Ömer'in bunlara yönelik yorum ve değerlendirmelerini ele almak gerekir.

Hz. Ebubekir'in halifeliği döneminde bazı Araplar kabileleri irtidat etmiştir. Hz. Ömer, "Ey Ebubekir! Resulullah'ın 'Ben insanlarla Lâilaheillallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim Lâilaheillallah derse, benden malını ve canını korumuş olur. Bunun dışında hesabı Allah'a kalmıştır' dediği halde bu insanlara neden savaş açarsın?" dedi. Hz. Ebubekir, "Allah'a yemin olsun ki namaz ile zekâtın arasını ayıranlara karşı savaşırım. Zekât malın hakkıdır. Benden Resulullah'a verilen bir oğlağı esirgeyenlerle bile savaşırım." şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Allah'a yemin ederim ki, Ebubekir'in dinden dönenlerle savaşması konusunda gönlünü Hakk'a açtığını ve haklı olduğunu anladım."¹³⁶ Hz. Ömer, bu ayetteki yorumu ile sadakate dikkat çekerken Hz. Ebubekir ise hem dinde sadakat hem de Hz. Peygamber'e ittibâyı bir bütün olarak ele almaktadır.

Hz. Ebubekir'in hilafetinde yaşanan bir olay ilk iki halifenin hilafetlerini ortaya koymak açısından dikkate değerdir. Hz. Peygamber'in ordu komutanı olarak görevlendirdiği Üsame'den, Hz. Ebubekir de kendi hilafetinde Hz. Peygamber'in verdiği görevi yerine getirmesi istenmiştir. Ordu içinde Üsame'nin gençliği ve tecrübesizliği nedeniyle farklı sesler çıkmaya başlayınca Üsame, Hz. Ömer'i elçi olarak Hz. Ebubekir'e göndermiştir. Hz. Ömer, "Muhakkak ki ensar, yaşça büyük birinin komutan olarak tayin edilmesini istemekte." deyince Hz. Ebubekir, "Annen seni doğurmasaydı ey Ömer! Resulullah'ın tayin ettiği birini azletmemi istiyorsun." dedi. Hz. Ömer insanlara kızarak yollarına devam etmelerini istedi.¹³⁷ Bu olayda Hz. Ömer'in olayı Hz. Ebubekir'e götürmesi her iki halifenin de yönetime bakışı açısından önemlidir. Zira Hz. Ömer de muhtemelen ensar gibi düşündüğünden, daha tecrübeli birinin atanması için Hz. Ebubekir'e gitmiştir. Fakat Hz. Ebubekir ise Hz. Peygamber'in yaptığı bir atamayı kendisinin iptal edemeyeceğini belirtmiştir. Bu da Hz. Ömer'in hilafet anlayışının

¹³⁶eI-Buhârî, "İsâbetu'l-Mürteddîn ve'l-Muannidîn", 3.

¹³⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 195.

temellerinde tecrübe ve liyakate, Hz. Ebubekir'in anlayışında ise Hz. Peygamber'e bağlılığı ön plana çıkarttığını göstermektedir.

Bu olaya benzer bir durum da Muaz b. Cebel'in topladığı zekâtın bir kısmının devlete verilmesi hususunda yaşanmıştır. Burada da Hz. Ömer devletin menfaatini düşünürken Hz. Ebubekir Hz. Peygamber'in görevlisine tolerans tanımaktadır.¹³⁸ Yine Bahreyn'e vali atama konusunda ashaba danışan Hz. Ebubekir'e Hz. Osman, Hz. Peygamber'in Bahrey'e atadığı bir isim olan Âlâ b. el-Hadramî'yi önermiş. Hz. Ömer ise orayı daha iyi idare edebileceğini düşündüğü Eban b. Said'in görevlendirilmesini önermiştir. Fakat Hz. Ebubekir Hz. Peygamber'in görevlendirmede birini görevlendirmek istememiş ve Âlâ b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e göndermiştir.¹³⁹ Görüldüğü üzere Hz. Ebubekir'in devlet adamı atama stratejisinde Hz. Peygamber'e ittibâ varken Hz. Ömer yine liyakati ön plana çıkarmaktadır.

Hz. Ömer bazı olaylar karşısında halifenin uygulamalarına karşı çıkmış, öyle ki insanlar hangisinin halife olduğunu sorgulamıştır. Örneğin, Akra' b. Haris (Hâbis) ve Uyeyne b. Hısn, arazilerinin verimsiz olduğu gerekçesi ile halifeye gidip ondan arazi tahsisi talebinde bulunmuştur. Hz. Ebubekir de yanında bulunanlarla istişare ederek bu talebe olumlu cevap vermiştir. Hz. Ömer'in de onayını isteyen halife yazılı olarak bu durumu kendisine bildirmiştir. Hz. Ömer, yazıyı okuyunca halifenin yanına gelerek bu arazilerin kamu malı olduğunu, bu nedenle söz konusu kişilere arazi tahsisi yapılamayacağını belirtmiştir. Hz. Ömer devamla "Senin çevrendekilerle istişare etmen bütün Müslümanların kabul ettiği anlamına gelir mi?" demiş, Hz. Ebubekir, "Ben sana bu konuda benden daha güçlü olduğunu söylemiştim, fakat sen bana galip geldin" cevabını vermiştir.¹⁴⁰

Mezkûr olayda iki husus dikkati çekmektedir. Birincisi Hz. Ömer, halifeden Müslümanlara, yani kamuya ait olan bir şeyin şahsi kullanıma tahsis edilmemesini istemektedir. Aslında ileride de görüleceği üzere Hz. Ömer, kamu malına dair hassasiyetinin ve muhtemel bireysel zenginleşmelere yönelik olumsuz bakışının ilk işaretini vermiş olmaktadır. Bu da onun hilafet anlayışında kamu malına dair hassasiyetemarelerindedir. İkincisi ise bu olay Hz. Ebubekir'in, yönetimde Hz. Ömer'in kendisinden daha ehil olduğunu ve bu işi onun yapması gerektiğine vurgu yapmasıdır.

¹³⁸Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Siyerü alâmi'n-nübelâ*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 1: 453-455.

¹³⁹el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 5: 620.

¹⁴⁰İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 9: 194-195; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed İbnü'l-Mibred, *Mahzû's-savâb fi fezâili Emîri'l-mü'minin Ömer b. el-Hattâb*, nşr. Abdülazîz b. Muhammed b. Abdülmuhsin el-Füreyh (Medine: İmâderu'l-Bahsu'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmî, 1420), 1: 261-262.

Hız. Ömer, Hız. Ebubekir'in hilafetinde, irtidat harekâtına karışan Gatafan kabilesinin barış teklifine karşılık halifenin onlara karşı yaptığı konuşmaya şahit olmuştur. Hız. Ömer, ayağa kalkarak: "Rüsvelyğa düşürecek barış ve değeri yükseltecek savaş kabul! Sizden aldıklarınızı ganimet sayarız. Bizden aldıklarınızı geri verirsiniz. Bu da kabul! 'Bizim ölülerimizin diyetini verme ve sizin ölüleriniz cehennemliktir.' kısmına gelince, bizim ölülerimiz Allah yolunda şehit oldular, ecirlerini de Allah verecektir. Dolayısıyla diyetleri olmaz."¹⁴¹ şeklinde itiraz ederek selefine katılmadığı noktalarda tenkit yaparak görüşünü açıklamaktadır. Bu da Hız. Ömer'in hilafet anlayışında eleştirinin yeri ve önemini göstermektedir.

Özellikle Yemâme olmak üzere savaşlarda hafız sahabelerden bir kısmının şehit edilmesi neticesinde Kur'an'ın unutulması kaybolma endişesi ortaya çıkınca Hız. Ömer bu konuda harekete geçmiştir. Buhârî olayı şöyle anlatmaktadır:

Zeyd b. Sabit rivayet ettiğine göre Hız. Ebubekir Yemâme Savaşı'ndan sonra Hız. Ömer'le beraberken Zeyd'i çağırmıştır. Hız. Ömer, Hız. Ebubekir'e "Yemâme'de şiddetli savaş esnasında hafızların birçoğu şehit oldu. Ben, diğer savaşlarda da Kur'an hafızlarının şehit edilmelerinden, buna bağlı olarak da Kur'an'dan büyükçe bir kısmın zayı olup gitmesinden endişe ediyorum. Senin Kur'an'ın kitap halinde getirteceğini düşünüyorum." dedi. Hız. Ebubekir, "Resulullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsın?" dedi. Hız. Ömer, "Vallahi bu hayırdır" dedi. Nihayet Allah benim göğsümü bu iş için açtı ve bende Ömer'in düşündüğü gibi düşündüm" dedi. Ardından Hız. Ebubekir, Zeyd'e dönerek "Sen genç ve akıllısın. Seni hiçbir kusurla itham etmiyoruz. Sen Resulullah için vahyi yazıyordun. Sen Kur'an'ı bir araya topladın!" Buna karşı "Zeyd, Vallahi bir dağın taşınmasını istemiş olsalardı bana daha ağır gelmezdi. Sizler Resulullah'ın yapmadığı bir işi nasıl yapıyorsunuz?" dedi. Hız. Ebubekir, "Allah'a yemin ederim ki, bu hayırlı bir iştir" dedi. Rivayetin devamında Zeyd, Hız. Ebubekir ve Ömer'in aklına ve kalbine yatan işin kendisine de makul geldiğini, bundan dolayı da bu işi yapmayı kabul ettiğini belirtir.¹⁴² Hız. Ömer bu teklifiyle dinin kaynağına sadakat göstermenin Hız. Peygamber'e sadakat demek olduğunu söylemiş olmaktadır. Çünkü Hız. Ömer'in ısrarları üzerine Kur'an'ın toplanması, bütün Müslümanların maslahatına olan bir durumdur. Hız. Ömer, bu durumda feraseti ile Müslümanların karşılaşabileceği tehlikeli bir durum hakkında önceden tedbir alma yoluna gitmiştir.

¹⁴¹Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 5: 28; Ebü'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *er-Ravdü'd-dâni ile'l-Mucemi's-sagîr li't-Taberânî*, nşr. Muhammed Şükür Mahmûd el-Hâc Emrîr (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405), 2: 323.

¹⁴²el-Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 3.

Halid b. Velid'in Mâlik b. Nüveyre'yi öldürme haberi Hz. Ebubekir'e ulaştığında Ömer de orada hazır bulunmaktaydı. Hz. Ömer, Halid'in Müslümanları öldürdüğünü ve kılıcı şaibeli olanın da görevden alınması gerektiğini belirtmiştir. Halife, bu konuyu içtihat meselesi olarak değerlendirip Halid'i görevden almamıştır.¹⁴³ Burada Hz. Ömer konuya Hz. Ebubekir'in zaviyesinden bakmayarak onu suçlu addetmiştir. Dolayısıyla onun düşüncesine göre Halid b. Velid artık suç işlemiş ve bu suç ile Müslümanlara valilik yapmaması gerekmektedir. Nitekim Hz. Ömer'in halife olduğunda ilk yaptığı işlerden biri de Halid b. Velid'i görevden almak olmuştur.¹⁴⁴

1.3.3. Halifeliğe Aday Gösterilmesi

Hz. Ebubekir, hastalandığında ashabı yanına toplayarak kendilerine bir emir seçmelerini, böylelikle kendisi vefat etse bile aralarında fitnenin çıkmayacağı nasihatinde bulundu. Ashap aralarında müzakere etse de bu ağır mesuliyeti yüklenmek isteyen çıkmayınca Hz. Ebubekir'in vereceği hükme razı olacaklarını bildirdiler.¹⁴⁵

Hz. Ebubekir biraz zaman isteyerek ashap arasında bazı kişilerle konuyu istişare yoluna gitti. İlk olarak Hz. Ömer'in (kendisinden halife olması) hususunu Abdurrahman b. Avf'a sordu. Abdurrahman, "Sorduğun işte benden daha bilgilisin" demiş, akabinde halife olarak atanmasına da "Allah'a yemin ederim ki, o senin düşündüğünden daha faziletlidir" yorumunu yaptı. Daha sonra aynı soruyu Hz. Osman'a sordu. Benzer bir cevap da Hz. Osman'dan geldi. Hz. Ebubekir aynı konuda Üseyd b. Hudayr, Said b. Zeyd ve bazı muhacirlerle istişare etti. Yapılan istişarelerde Hz. Ömer hakkında hemen hemen herkes aynı şeyleri söyledi. Sadece Talha b. Ubeydullah Hz. Ömer'in sertliğinden yana olumsuz görüş bildirdi.¹⁴⁶

İstişareler neticesinde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'i yanına çağırdı. Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in ne karar verdiğini anlamıştı. Başta emirliği kabul etmese de Hz. Ebubekir onu kılıçla tehdit edince Hz. Ömer görevi kabul etti. Hz. Ebubekir fitnenin çıkmasından endişe ettiği için bu durumu kendisi insanlara anlatmak istiyordu. Bunun için halkın karşısına geçerek şu konuşmayı yaptı:

¹⁴³İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 213.

¹⁴⁴Ebû Amr Halife bin Hayyât, *et-Târîh*, nşr. Ekrem Ziya Umerî (Kahire, Beyrut: Dâru'l-Kalem, Müessesetü Risâle, 1397), 122.

¹⁴⁵Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, nşr. Fehim Muhammed Şetlut (Cidde: Dâru'l-İsfahânî, 1393), 2: 665.

¹⁴⁶el-Belâzürî, *Ensâb*, 10: 88; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-alâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424), 2: 60.

“İnsanların görüşlerine başvurmayı ihmal etmedim. Bu konuda yakınım olan birini de seçmedim. Size halife olarak Ömer’i bıraktım. Onu dinleyin ve ona itaat edin.” Orada bulunanlar: “Dinledik ve itaat ettik.” deyince halife hitabını dua ile bitirdi.¹⁴⁷

Şurası da bilinmelidir ki; Hz. Ebubekir bu seçiminden dolayı bazı insanlar tarafından “Yarın bu hususta nasıl hesap vereceksin?” şeklindeki tepkilerine “Siz beniAllah ile mi korkutuyorsunuz? Yarın Allah’ın huzuruna çıktığımda, ‘Ya Rab! Senin kulların arasından en iyisini tayin ettim. Sizin işinizde zerrekadar kim haksızlık yaparsa hüsrana uğrasın’ diyerek tepkisini dile getirmiştir.¹⁴⁸ Kendisinden sonra çıkabilecek ihtilaftan korkan Hz. Ebubekir, Hz. Osman’a bir ahitname yazdırdı.¹⁴⁹ Daha sonra da bu ahitnameyi insanlara okuması ve Hz. Ömer’e biat alması için görevlendirdi. Hz. Osman insanlara “Bu belgede ismi yazan kimseye biat ediyor musunuz?” insanlar “evet ediyoruz” dediler. Böylelikle Hz. Ömer için toplu biat alınmış oldu.¹⁵⁰

Hz. Ebubekir’in, Hz. Ömer’i halife seçmesi münferiden yapılmış bir olay olmayıp bilakis halife “şûra ve ittifak” esasına göre Hz. Ömer’i seçmiştir. Bu yönüyle hilafeti boyunca Hz. Ömer’e bu konuda kimse karşı çıkmamıştır.¹⁵¹

Hz. Ebubekir’in kendisinden sonra halife bırakma arzusunda; ikinci bir Sakife Olayı’nı engellemek, fetih hareketini sekteye uğratmamak ve en önemlisi de Hz. Ömer’in bu işe uygun olduğuna dair kanaati etkili olmuştur.¹⁵² Ayrıca Hz. Ebubekir, kendisinden sonra halifelik seçiminin oldubitti ile değil, toplumsal bir uzlaşa ile gerçekleşmesini arzuladığı için de hayatta iken halife belirlemiştir.¹⁵³

¹⁴⁷el-Belâzürî, *Ensâb*, 10: 88; ez-Zehebî, *Târih*, 2: 60.

¹⁴⁸ez-Zehebî, *Târih*, 2: 60; es-Süyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, 1: 66.

¹⁴⁹Bir rivayete göre Hz. Ebubekir ahitnameyi yazdırırken bayıldı. Hz. Osman da Hz. Ömer’in ismini yazdı. Hz. Ebubekir ayıldığında kimi yazdığını sordu. Hz. Osman, Hz. Ömer’in ismini söyleyince Hz. Ebubekir bundan memnun oldu. ez-Zehebî, *Târih*, 2: 60.

¹⁵⁰el-Belâzürî, *Ensâb*, 10: 88-89; es-Süyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, 1: 74.

¹⁵¹Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 101.

¹⁵²Azimli, *Hz. Ebubekir*, 175.

¹⁵³el-Belâzürî, *Ensâb*, 10: 88; ez-Zehebî, *Târih*, 2: 60.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER VE HİLAFET MÜESSESESİ

2.1.HİLAFETE BAKIŞI VE YÖNETİM ANLAYIŞI

2.1.1. Benî Sâide Hadisesine Bakışı

Benî Sâide Olayı, Hz. Peygamber'in irtihali esnasında Hazrec kabilesinin kollarından Sâideoğulları'na ait gölgelikte ensar arasında gerçekleşen ilk halife seçimi toplantısıdır. Hz. Ömer, buradaki seçimde kendisinin oynadığı belirleyici rol dolayısıyla hilafet müessesesine dair tespit veya yorumlara da cevap vermeyi görev bilmiştir.

Hiz. Ebubekir toplumda tefrikanın oluşmaması, yaşanan tecrübelerden hareketle muhtemel sorunların önüne geçilmesi ve fitnenin önünün kapatılması için Hz. Ömer'i halife tayin etmişti. Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in halife seçimi hakkında duyduğu bir diyalogdan dolayı fitnenin çıkmaması adına bir açıklama yapmak suretiyle fitnenin önüne set çekmiştir.¹⁵⁴ Konu ile ilgili rivayet, Hz. Ömer'in hilafet anlayışına ışık tutacağından dolayı detaylıca değerlendirilecektir.

İbn Abbas, "Aralarında Abdurrahman b. Avf'ın da olduğu bir gurup muhacirden Kur'an öğreniyordum. Mina'da Abdurrahman b. Avf'ın evindeyken, o da Hazreti Ömer'in son kez yapmış olduğu hacda onun yanında idi. İbn Avf döndüğü zaman, "Bugün Ömer'in yanına gelen bir adamı keşke sen de görseydin ki 'Ey müminlerin emiri, bir adam görersen ki sana, keşke Ömer ölmüş olsa da falancaya¹⁵⁵ biat etsem. Vallahi Hz. Ebubekir'in biati çabucak oldu ve bitti' derse ne dersin?" dedi. Hz. Ömer bu söze sinirlendi ve 'İnşallah bu akşam halka hitap edip yönetimi ele geçirmek isteyen bu kişilere karşı onları uyaracağım' dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf, Hz. Ömer'e: 'Ey müminlerin emiri, böyle bir şey yapma. Zira hac mevsiminde insanların cühela ve serseri takımı bir araya gelir. Konuşmak üzere halkın içinde ayağa kalktığı zaman olabilir ki bunlar, etrafında ekseriyeti teşkil ederler. Korkum şu ki siz kalkar bir şeyler söylersiniz, o cahillerin her biri bir başka şey anlar, esas ifade etmek istediğiniz maksat tamamen kaybolur. Şu hâlde acele etmeyin, Medine'ye varın. Orası daru'l-hicret ve sünnettir. Orada fıkıh uleması ve insanların eşrafiyla başbaşa kalır, dilediğinizi rahatça söylersiniz. Âlimler sözlerinizi eksiksiz öğrenirler ve maksadınız ne ise onu anlarlar.'

¹⁵⁴Demirci, "İlk Halifenin Seçilmesinde Hz. Ömer'in Rolü", 23.

¹⁵⁵Rivayette "Falanca" diye belirtilen kişinin ismi Belâzürî'nin rivayetinde Hz. Ali, Bezzâr'ın rivayetinde ise Talha b. Ubeydullah'tır el-Belâzürî, *Ensâb*, 1: 150-152; Ebû Bekir Ahmed el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1424), 1: 410.

Bu sözler üzerine Hz. Ömer ‘Pekâlâ, vallahi Medine'ye vardığımda ilk fırsatta bu toplantıyı gerçekleştireceğim.’ dedi.” İbnu Abbas devamla dedi ki: “Zilhicce'nin sonlarında Medine'ye geldik. Cuma günü öğle olur olmaz mescide gittim. Mescide gelince Said b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'i minberin köşesinde oturmuş buldum. Dizim dizine degecek şekilde yanına oturdum. (Sağıma soluma bakmaya) başlamadan Hz. Ömer minbere doğru çıktı. Onun gelmekte olduğunu görünce yanımdaki Said b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'e ‘Bu öğle Hz. Ömer, halife olduğu günden beri hiç yapmadığı bir konuşma yapacak’ dedim. Zeyd, söylediğimden hoşlanmadı ve ‘Daha önce konuşmadığı şeyi konuşması ne mümkün!’ diyerek beni reddetti. Hz. Ömer minbere oturdu. Müezzin ezanını tamamlayınca, doğruldu. Hamt ve senadan sonra şunları söyledi ‘Şimdi! Ben şimdi sizlere, Cenabıhakk'ın söylememi takdir buyuracağı bir konuşma yapacağım. Bilemiyorum, belki de size yaptığım son konuşmadır. Kim bu sözlerimi anlar ve hafızasına alabilirse bineğinin götürdüğü her yerde nakletsin. Kim de anlamış olmaktan korkarsa, hiç kimseye hakkımda yalan söylemesin! Bana ulaştı ki birileri şöyle demiş: "Ömer ölünce, falancaya biat edeceğim." Sakın ha! Hiç kimseyi, ‘Hz. Ebubekir'in seçimi de oldubittiye geldi.’ gibi sözler aldatmasın. Haberiniz olsun, evet onun seçimi çabuk olmuştur bu doğru ancak, Allah şerhlerden (bu ümmeti) korumuştur. Sizin içinizde Ebubekir gibi boyunların uğruna kurban edileceği kimse de yoktur. Öyle ise Müslümanların istişare ve teyidi gerçekleşmeden kim bir başkasına biat ederse bilsin ki ne biat edene ne de edilene itibar edilecektir. Böyle bir biat akdi, edeni de edileni de ölüme maruz bırakacaktır. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman, haberimiz oldu ki ensardan bir grup bizden ayrı olarak Benî Sâide sakifesinde toplanmışlardı. Ali, Zübeyr ve bunlarla birlikte bazıları da bizden ayrılarak (cenazeyle meşgul olmak üzere) geride kaldılar. Muhacirler de Hz. Ebubekir'in etrafında toplandılar. Hz. Ebubekir'e ‘Ey Ebubekir, haydi şu ensar kardeşlerimizin yanlarına gidelim!’ dedim. Onlara (bir an önce yetişmek üzere) yürüdük. Yakınlarına varınca, onlardan iki salih zatla karşılaştık. Kavmin (Sa'd b. Ubâde'yi halife seçme hususundaki) kararlarını söylediler, sonra da: "Ey muhacirler cemaati nereye gidiyorsunuz?" diye sordular. Biz "Şu ensar kardeşlerimize gidiyoruz!" dedik. "Hayır, onlara yaklaşmayın, hükümlerini versinler" dediler. Ben "Vallahi onlara gideceğiz" dedim ve yürüdük. Onları Beni Saide gölgeğinde bulduk. Ortalarında üzeri örtülü birisi vardı. "Bu da kim?" dedim. “Sa'd b. Ubâde'dir!" dediler. Ben "Nesi var?" diye sordum. "Titriyor!" dediler. Biraz oturmuştu ki hatipleri şehadet getirerek söze başladı. Hamt ve senayı ifade ettikten sonra şu konuşmayı yaptı "Şimdi! Biz Allah'ın ensarı ve İslam'ın ordusuyuz. Siz ey muhacirler, asıl kavminden kopup gelmiş (içimizde) az bir grupsunuz!" (Anladık ki) bunlar, aslen müstehak olduğumuz fonksiyonumuzdan bizi koparmak, emirlikten uzak tutmak istiyorlardı. Hatip sözlerini tamamlayınca konuşmak arzu

ettim. Bu esnada, içimden söyleyecek güzel sözler hazırlamıştım, bunlar hoşuma da gitmişti. Bunları Hz. Ebubekir'in huzurunda söylemek istiyordum. Ben bazen onun hiddetini yatıştırıyordum. Konuşmak istediğim sırada Ebubekir "Acele etme!" dedi. Onu öfkelenmek istemedim (ve konuşmaktan vazgeçtim). Hz. Ebubekir konuştu. O aslında benden daha çok hilme sahip, daha vakur idi. Allah'a yeminle söylüyorum, içimde hazırladığım bütün güzel sözleri eksiksiz aynı güzellikte ve hatta daha da güzel bir biçimde bu konuşması esnasında söyledi. Demişti ki "Hakkınızda söylediğiniz hayır (ve fazilet ne varsa) hepsine layıksınız. Ancak bu (emirlik) iş, Kureyş kabilesine (meşru) tanınır. Onlar, nesep yönüyle de yurt yönüyle de Arap'ın ortasında yer alır. Ben sizin için şu iki şahıstan birini uygun buldum, bunlardan hangisini isterseniz ona biat edin!" Böyle deyiş benim ve Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın ellerinden tuttu.

Hz. Ebubekir, ikimizin arasında oturuyordu. Onun (ikimizi imamlığa teklif eden cümlesinden başka) bütün söyledikleri hoşuma gitti. Vallahi, Ebubekir'in bulunduğu bir kavmin başına emir seçilmektense, ortaya çıkarılıp boynunum vurulmasını gerektirecek bir günah işlemek bana daha sevimli gelirdi. Ancak, nefsimin bana ölüm anında hoş gösterdiği şeyi şimdi bulamıyorum. Derken ensarın bir sözcüsü "Beni (hasta hayvanların kaşınarak rahatladıkları) kaşınma çubuğu, yaslandığı dikme ile ayakta duran hurma fidancığı kabul edin ve fikrimi dinleyin. (Diyorum ki) Sizden bir emir, bizden de bir emir olsun, ey Kureyş cemaati!" dedi. Bunun üzerine her kafadan bir söz çıkmaya başladı, gürültü çoğaldı. Öyle ki ihtilaf çıkacak diye korktum. Hz. Ebubekir'e "Ey Ebubekir, uzat elini!" dedim. Elini uzattı, ben ona biat ettim. Muhacirler de biat ettiler. Sonra da ensar biat etti. Sa'd b. Ubâde'nin üzerine atıldık. Derken onlardan biri "Sa'd b. Ubâde'yi öldürdünüz!" demez mi? Ben de: "Sa'd b. Ubâde'yi Allah öldürsün!" dedim. Hz. Ömer der ki "Vallahi biz, Hz. Peygamber'in defni sırasında, Hz. Ebubekir'in seçiminden daha ehemmiyetli bir şey düşünemedik. Biat gerçekleşmeden halkı terk etmemiz halinde, oradan ayrılınca, arkamızdan kendilerinden birini halife seçiverecekler diye korktuk. Böyle bir durumda ya biz de razı olmaya olmaya biat edecektik veya muhalefet edecektik. Her durumda da fitne ortaya çıkacaktı. Bilesiniz, Müslümanlarla istişare etmeden kim bir başkasına biat ederse ne biat edene ne de kendisine biat edilene itibar edilmez, ikisinin de öldürülmesinden korkulur."¹⁵⁶ Bu rivayet bize Hz. Ömer'in sükûnetten yana olduğunu, istenmeyen birinin seçilmesi durumunda bile kendisine biatingerekli olduğunu ve seçimin istişare ile yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

¹⁵⁶Hemmâm b. Nâfi' Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahman el-Azamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 5: 439; el-Buhârî, "Hudud" 31; İbn Hanbel, *Müsned*, 1: 449-455; İbn Hibbân, *Sahîh*, 2: 144-153; et-Taberî, *Târih*, 3: 202-207.

2.1.2. Yönetim Anlayışı

Hiz. Ömer'in yönetim anlayışının esasları halife olduğunda verdiği hutbede açık bir suretle ifade edilmiştir.

*“Ben bu görevi benden daha iyi yapacak birini bilseydim elbette onu öncelercdim. Allah beni sizinle, sizi de benimle imtihan ediyor. Eğer insanlar iyi ve güzel davranış içinde olursa, onlara güzel davranılır. Eğer kötülük yaparlarsa onlara da kötülük yapılır.”*¹⁵⁷ *“Araplar kendiliğinden yürüyüp giden ve kendisini sürenin peşinden giden deveye benzer. O bakımdan bu deve, çobanının kendini nereye götürdüğüne baksın. Bana gelince, ben, Kâbe'nin Rabb'ine yemin ederim ki bu ümmeti en doğru yola iletceğim.”*¹⁵⁸

Hiz. Ömer, yaptığı bu konuşmada Müslümanları itaatkâr deveye benzetmiş, gagesinin de o deveyi iyi idare etmek olduğunu açıkça belirtmiştir. “Bu ümmeti en doğru yola iletceğim” ifadesi ile de sorumluluklarının farkında ve hedefleri açık bir halife olduğunu göstermiştir.¹⁵⁹

Hiz. Ömer, hilafeti boyunca karşılaşmış olduğu dinî ve dünyevi meselelerde ashabın görüşüne müracaat ederek, fikirlerini önemsemıştır.¹⁶⁰ Onun istişare yaptığı kişiler sadece Müslümanlar değildi. Örneğin Kadisiye Savaşı'ndan sonra esir alınan İran komutanı Hüzmüzan'a öncelikli olarak fethedilecek yerleri danışması buna örnektir.¹⁶¹ Hiz. Ömer karşılaştığı meseleleri istişare etmesi yönüyle hem Hiz. Peygamber'in yolunu takip edip hem de selefinin izinden gitmiştir.

Hiz. Ömer'in devlet yönetiminde prensip edindiği şiarlardan biri de teftiştir. Nizâmülmülk'ün naklettiğine göre Hiz. Ömer, insanların emire (yöneticiye) ulaşabilmelerini, devletin düzeni için hayati bir öneme sahip olduğunu kabul etmektedir. Ona göre eğer halk dilediği gibi yöneticiye ulaşabilirse devletin devamlılığı olur ve idareciler de halka zulmetmezler.¹⁶² Bu hedef doğrultusunda Hiz. Ömer her yıl hac mevsiminde idarecilerini

¹⁵⁷İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 3: 275.

¹⁵⁸et-Taberî, *Târîh*, 3: 433, 4: 201; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2: 451.

¹⁵⁹Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 96.

¹⁶⁰et-Taberî, *Târîh*, 3: 61.

¹⁶¹Hayyât, *et-Târîh*, 147.

¹⁶²Ebü Ali Kıvâmüddîn Hasen b. Ali Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 79.

Mekke'ye çağırılmış ve insanların huzurunda onları sorgulamıştır.¹⁶³ Halife, hac zamanı dışında da zaman zaman vali ve idarecilerini denetlemiştir.¹⁶⁴ Bununla da yetinmeyip halkı da valileri teftişle görevlendirmiştir.¹⁶⁵

Hz. Ömer'in idarecileri üzerindeki bu kontrol mekanizmasını kurmasının amacı, toplumun refah ve huzurudur. Bu bağlamda söylemiş olduğu "Fırat'ın kıyısında bir deve helak olsa, Allah'ın onu benden soracağından korkarım."¹⁶⁶ sözü, onun toplum karşısındaki sorumluluk duygusunu ortaya koymaktadır. Bu minvalde Hz. Ömer, hilafeti boyunca halka adalet ve merhametle muamele ettiği gibi halkı idare eden bürokratlarına da son derece sert davranmıştır.¹⁶⁷ Halk ile idarecilere davranışı arasında bu farklılığın sebebi ise insanların devlete karşı hassasiyetlerini sağlam tutma düşüncesi yer almaktadır.¹⁶⁸ Hz. Ömer, kendisine yapılan tenkitlere cevap verirken, idarecileri hakkındaki şikâyetler için de teşekkür etmeyi ihmal etmemiştir.¹⁶⁹ Ayrıca onun idare anlayışında bireylerin değil toplumun karizması önemlidir.¹⁷⁰

Hz. Ömer devleti yönetirken asabiyetten de uzak durmuş, Benî Adî'den kimseyi devletin üst kademesinde görevlendirmemiş; Kudâme b. Mazûn ve Numan b. Adî'ye küçük memurluklar verse de kısa sürede onları azletmiştir.¹⁷¹ Yine oğlunu halife olarak bırakması istenince de bunu kesin bir suretle reddetmiştir. Oğlunu kendinden sonra halife seçim şûrasına dâhil etse de ona seçilme izni vermemiştir.¹⁷²

Hz. Ömer'in yönetim anlayışında kabiliyetli yöneticileri göreve getirmek vardır. Örneğin Şûrahbil b. Hasene'yi hangi sebepten dolayı görevden aldığı sorulduğunda ondan daha ehil birini bulduğunu söylemiştir.¹⁷³ Benzer bir uygulamayı da Kûfe valisi Ammâr b. Yasir'i görevden alarak gerçekleştirmiştir.¹⁷⁴

¹⁶³et-Taberî, *Târih*, 4: 165-166.

¹⁶⁴et-Taberî, *Târih*, 4: 121.

¹⁶⁵et-Taberî, *Târih*, 4: 204; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 452.

¹⁶⁶et-Taberî, *Târih*, 4: 202-203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 452.

¹⁶⁷et-Taberî, *Târih*, 4: 207.

¹⁶⁸Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi II*, 115.

¹⁶⁹Ya'kûb b. İbrahim el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc* (Kahire: Matbaatu's-Sefine, 1382), 13.

¹⁷⁰Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi II*, 111.

¹⁷¹Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi II*, 116-117.

¹⁷²et-Taberî, *Târih*, 4: 192.

¹⁷³et-Taberî, *Târih*, 4: 65; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 380.

¹⁷⁴İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 128.

2.1.3. Hz. Ömer'in Kendinden Sonraki Halifenin Seçimine Etkisi

Hz. Ömer'in şehit edilme süreci hilafet anlayışını ortaya koymak açısından hayli önemlidir. Bunun için konuyu Hz. Ömer'in şehit edilme sürecinden önce yaşadığı olaylardan başlamak suretiyle incelemek yerinde olacaktır.

Hz. Ömer, Medine de çarşı pazarları gezerken, Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebu Lü'lüe ile karşılaşır. Ebu Lü'lüe halifeyi görünce Muğire'nin fazla vergi aldığını söyleyerek şikâyet eder. Fakat Hz. Ömer, Ebu Lü'lüe'nin birkaç zanaatının olduğunu öğrenince Muğire'ye hak verir. Buna içerlenen Ebu Lü'lüe halifeyi öldürmeye karar verir.¹⁷⁵

Bu olayı takip eden günlerde Kâb el-Ahbâr'ı görür. Kâb, Hz. Ömer'e üç gün içinde öleceğini söyler. Hz. Ömer bu söylemin sebebinin sorunca Kâb, Tevrat'ı işaret eder ve Hz. Ömer'in özelliklerinin Tevrat'ta yazılı olduğunu söyler. Aradan üç gün geçmeden Hz. Ömer, Ebu Lü'lüe tarafından sabah namazına başladığı esnada hançerlenir.¹⁷⁶ Hz. Ömer yaralanmasından vefatına kadarki süreçte sonraki halifenin belirlenmesi ve Müslümanların ihtilafını giderecek bazı önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar Hz. Ömer'in hilafet anlayışını ortaya koymak açısından önemlidir. Zira Hz. Ömer'in yaptığı uygulamayı hem Hz. Peygamber hem de Hz. Ebubekir yapmamıştır.

Hz. Ömer, yaralı bir vaziyette iken kendisini öldürenin bir Müslüman olmamasından dolayı Allah'a hamd etmiştir.¹⁷⁷ Nitekim kendisinden sonra halife olan Hz. Osman'ın şehadetinde Müslümanların düştüğü kargaşa, ardından Hz. Ali'nin şehadetinde ortaya çıkan kargaşalar bu tespitin haklılığını ortaya koymaktadır.

Hz. Ebubekir yerine gelecek şahsı ümmete tavsiye etmesi¹⁷⁸ yolu ile kendinden sonra halifeyi belirlemiştir. Hz. Ömer ise kendinden sonra halife olarak seçilecek kişinin şûranın kararına bağlı olmak şartıyla Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vâkâs, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'ı belirlemiştir.¹⁷⁹ Hz. Ömer, aşere-i mübeşşereden olan Saîd b. Zeyd dışında diğer isimleri şûraya seçmesi dikkate şayandır. Zira Saîd, Benî Adî

¹⁷⁵ez-Zehbî, *Târih*, 2: 153; es-Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, 1:108.

¹⁷⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 426-428.

¹⁷⁷Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 5: 396.

¹⁷⁸Kadir Mısıroğlu, *Geçmiş ve Geleceği ile Hilâfet* (İstanbul: Sebil Yayınları, 1993), 101.

¹⁷⁹et-Taberî, *Târih*, 4: 191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 428.

koluna mensuptur.¹⁸⁰ Hz. Ömer hilafeti boyunca kendi akrabalarını devlet kademelerinde görevlendirmeyi istemediğinden¹⁸¹ dolayı, belirlediği şûra üyelerine onu dâhil etmemiştir.

Hz. Ömer'in şûra üyeleri ile yaptığı birebir görüşmelerde yaptığı nasihatler hayli önemlidir. Hz. Ömer, Hz. Ali'ye "Ey Ali! Eğer bu işin hamisi olursan, sakın Haşimoğulları'nı insanların başlarına getirme." demiş, Hz. Osman'a ise "Ey Osman! Eğer bu işi sen yüklenecek olursan Ebu Muaytoğulları'nı insanların başına musallat etme." demiş. Sonra Sa'd'a dönmüş "Ey Sa'd! Eğer bu işi sen yüklenecek olursan akrabalarını göreve getirme." nasihatlerinde bulunmuştur.¹⁸² Bu nasihatlerin altında da halifenin akrabaya karşı bir tavrı olması gerektiğini belirtmek suretiyle kayırma, torpil vb. davranışların önüne set çekmek istemiştir.

Seçim stratejisi ise oğlu Abdullah şûrada yer alacak fakat aday olmayacak, gözlemci sıfatına sahip olacaktı. Ayrıca oylarda eşitlik olması durumunda ise Abdurrahman'ın desteklediği adayı destekleyecekti.¹⁸³ Yine beş kişi birinde ittifak eder bir kişi etmezse ittifak etmeyenin öldürülmesini, dört kişi bir kişide ittifak ettiğinde iki kişi etmezse kabul etmeyenlerin başlarının vurulmasını emretti.¹⁸⁴ Hz. Ömer, adaylar arasında çıkacak herhangi bir ihtilafın Müslümanları da ihtilafa sürükleyeceğini öngördüğünden dolayı böyle bir öneride bulunmuştur.

Hz. Ömer, şûra üyelerinden üç gün içinde karar vermesini ve dördüncü güne bırakmalarını emretti.¹⁸⁵ Hz. Ömer, halifenin seçileceği süreçte devlet idaresini ve namaz kıldırmak için Süheyb-i Rumî'yi¹⁸⁶ seçimin güvenliğini sağlamak üzere Mikdad b. Esved'i¹⁸⁷ ve Ebu Talha el-Ensârî'yi¹⁸⁸ görevlendirdi. Hz. Ömer bu işin sükûnet içerisinde gerçekleşmesini sağlamış oldu.

Hz. Ömer, öldüğünde cenazesinin Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'in yanına defnedilmek üzere Hz. Aişe'den izin istetti. Hz. Aişe'ye hilafet makamının arkasına

¹⁸⁰Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/580-581.

¹⁸¹Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, nşr. Âmir Cezâr, Enver Bâz (y.y.: Dâru'l-Vefâ, 1426), 23: 357.

¹⁸²et-Taberî, *Târih*, 4: 191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 428.

¹⁸³et-Taberî, *Târih*, 4: 191.

¹⁸⁴et-Taberî, *Târih*, 4: 229.

¹⁸⁵et-Taberî, *Târih*, 2: 441; et-Taberî, *Târih*, 4: 229.

¹⁸⁶Mehmet Efendioğlu, "Suheyb b. Sinân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/476-477.

¹⁸⁷Mustafa Ertürk, "Mikdâd b. Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/49-50.

¹⁸⁸M. Yaşar Kandemir, "Ebû Talhâ el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/236-237.

sığınmadan (sırf bir insan olarak) Ömer olarak müracaat emiş, Hz. Aişe izin vermesine rağmen Hz. Ömer vefat ettiğinde tabutunun Hz. Aişe'nin huzuruna götürülmesini, ondan tekrar izin alınmasını ve izin vermemesi durumunda Müslümanların umumi mezarlığına defnedilmesini istedi.¹⁸⁹ Bu davranışı ile Hz. Ömer, kendisi için son görev yapılırken bile insanların karar vermelerini etkileyecek davranıştan uzak durmak gerektiğini ve halifelik makamını kullanarak insanları tahakküm altına almaktan kaçınmayı öğretmişti.

2.2.DEVLETİN YAPISI VE TEŞKİLATLANMA

2.2.1. İdare Anlayışı

2.2.1.1. İsimlendirme

Ashap, Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebubekir'e "Halîfetüresûlillâh" diye hitap etmiş ve kendisini öyle vasıflandırmıştır. Onun vefatından sonra da Hz. Ömer'e "halîfetühalîfetiResûlillâh" (Resulullah'ın halifesinin halifesi) şeklinde hitap etmişlerdir.¹⁹⁰

Bir rivayete göre Ömer b. Abdülaziz, Ebubekir b. Süleyman'a "emîru'l-mü'minîn" lakabının ilk kim tarafından kullanıldığını sorduğunda o, nenesi Şifâ'dan şu nakilde bulunmuştur: "Hz. Ömer, Irak valisinden, Irak halkının durumunu sormak üzere iki bilgin göndermesini istedi. Irak valisi ona Lebîd b. Rebîa ve Adiy b. Hatim'i gönderdi. Her iki şahıs Medine'ye ulaştıklarında Mescidi Nebî'ye geldiler. Orada bulunan Amr b. el-Âs'a 'Ey Amr! Bize emîru'l-mü'minîn'den izin al da yanına girelim' dediler. Amr, Hz. Ömer'in yanına girerek 'selam ey emîru'l-mü'minîn' dedi. Hz. Ömer, Amr'a bu ismi nerden bulduğunu sorduğunda Amr 'Lebid b. Rabia ve Adiy b. Hatem emîru'l-mü'minîn'den izin al da yanına girelim' dediler. Ben de onlara 'Bu ismi söylemekle isabet ettiniz, çünkü bizler Müslümanız o da bizim emirimizdir' dedim. O günden sonra da emîru'l-mü'minîn ismi kullanıldı."¹⁹¹

¹⁸⁹İbnü'l-Mibred, *Mahzû's-savâb*, 3: 815.

¹⁹⁰Mustafa Fayda, "Emîru'l-Mü'minîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/156.

¹⁹¹Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf İbn Abdilber, *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412), 1: 356.

Başka bir rivayette ise Hz. Ömer, “halîfetuhâlîfetiresûlillâh” hitabının uzun olduğu ve kendisinden sonra gelecekler için daha da uzun olarak kullanılacağı gerekçesi ile kendisine “emîru’l-mü’minîn” denilmesini istemiştir.¹⁹²

Hz. Ömer’in kullandığı “Emîrû’l-Mü’minîn” unvanı kavramlaşmış ve İslam tarihinde siyasi, askerî ve dinî mahiyette kullanılmıştır. Tarihi süreç içerisinde ise hilafet kavramının yerine başka kavram ve kelimeler de kullanılmıştır.¹⁹³

Hz. Ömer, bulunduğu bir mecliste yönetimdeki konumunu sorgulayarak “Ben halife miyim kral mıyım?” sorusunu sormuş ve eğer kral ise bunun büyük bir iş olduğunu söylemiştir. Orada bulunanlardan biri halifelik ile krallık arasında fark olduğunu söyleyince halife bu farkın ne olduğunu sormuş. “Halife hakkı tutar ve onu yerli yerine getirir. Kral ise zulmeder birinin hakkını başkasına verir” şeklinde cevap almıştır.¹⁹⁴ Başka bir rivayette ise Selmân-ı Farisî’ye “Ben halife miyim kral mıyım?” sorusunu sormuş, Selmân da “Eğer sende bir dinar olsa ve bunu haksızlıkla alıp bir başkasına verirden sen kralısın.” demiştir. Bu sözler üzerine de Hz. Ömer’in gözlerinden yaş gelmiş ve susmuştur.¹⁹⁵

2.2.1.2.Yetki ve Görev

Hz. Ömer, hilafeti boyunca zaman zaman insanlara hitap ederek onlara görev ve yetkilerini hatırlatmıştır. Hz. Ömer, halife seçildiğinde düşüncesinde var olan hilafet anlayışına, yetki ve görevlerine de temas etmiştir. Yaptığı bu konuşmada ilk olarak Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir zamanına işaret etmiştir. Ardından zulüm ve haksızlık yapanlara karşı düşmanlık besleyeceğini, zulüm ve düşmanlık yapanın peşini bırakmayacağını ve ondan hesap soracağını ifade etmiştir. Bu girişin ardından şunları söylemektedir:

“Sert mizacıma ve sertliğime rağmen bilin ki, yüzümü iffet ehli kimseler için yere sereceğim. Ey insanlar! Sizden istediğim bazı hususlar vardır. Bu hususları bilin ve uygulayın. Bunlar: Verginizden, Allah’ın size ganimet olarak verdiği ve Allah yolunda harcadıklarınız hariç hiçbir şey saklamayın. Benden aldıklarınızı da yerli yerinde kullanın. Sizin mallarınızı ve erzaklarınızı çoğaltmam ve devletin sınırlarını da korumam gerekir. Sizi tehlikelere atmamam ve savaşlarda sizi ailenizden uzun süre ayrı tutmamam lazım. Şayet sınır boylarında uzun süre kalacak olursanız ailenizin velisi ben olurum. Ey Allah’ın kulları takvalı olun. Bana destek olmakla

¹⁹²el-Belâzürî, *Ensâb*, 1: 230, 3:397; et-Taberî, *Târih*, 2: 569; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 2:454.

¹⁹³Fayda, “Emîrû’l-Mü’minîn”, 11/156-157.

¹⁹⁴el-Belâzürî, *Ensâb*, 1: 124; et-Taberî, *Târih*, 2: 571; es-Süyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, 1: 112.

¹⁹⁵Fayda, “Emîrû’l-Mü’minîn”, 11/156-157.

kendinize yardımcı olun. Bu işe tayin olmamdan dolayı bana emr-i bil marufta ve nehy-i ani'l-münkerde bulunun ve bana nasihat etmek suretiyle yardımcı olun."¹⁹⁶

Başka bir konuşmasında ise: "*Araplar kendiliğinden yürüyüp giden ve kendisini sürenin peşinden giden deveye benzer. O bakımdan bu deve, çobanının kendini nereye götürdüğüne baksın. Bana gelince, ben, Kâbe'nin Rabb'ine yemin ederim kibu ümmeti en doğru yola iletceğim.*"¹⁹⁷

Bu konuşmada Hz. Ömer, hilafetin kendisinin şu sorumluluklarına vurgu yapmıştır:

- Halifelik bir imtihandır ve hakkıyla ifa edilemediğinde hesabı ağır olacaktır.
- Halifelik devlet işini omuzlamaktır ve insanları en güzel şekilde idare etmektir.
- İdareci karakteri/mizacına rağmen merhamet ve adaletiyle bilinir olmalıdır.
- Halife, dinî ve siyasi açılardan her türlü sorumluluk halifenin uhdesindedir.
- Halife devletin her ferdi için ekonomik güvence sağlamalıdır.
- Herkes yöneticiye/halifeye aldığı kararların isabeti hususunda eleştiri veya destek vermelidir.

Hz. Ömer, devlet başkanı olmasına rağmen insanların huzurunda hiçbir farklılıklarının olmadığını belirtmiş ve alacağı maaşı da ihtiyacı olması durumunda kullanacağını belirtmiştir. Yine mal taksiminde de adaleti sağlayacağına ve her hak sahibine hakkını vereceğini defaatle vurgulamıştır.¹⁹⁸

Bütün bu söylemler, dönem itibariyle bölgede ve dönemin siyasal hayatında bir yöneticinin henüz göreve başlamadan hesap verilebilirlik ve şeffaflığa dair neler yapacağını en açık ifadesidir. İlk halife olmamakla birlikte Hz. Ömer hilafet anlayışına yeni bir tarz ve gidişat kazandırma yönünde söylem ve teminatlarını beyan etmiştir.

2.2.2. İdari Teşkilatlanma

Hz. Ömer'in halifelik anlayışının doğru bir şekilde tespit edilebilmesi, onun -idari açıdan- devlet yapısına getirdiği yenilik ve farklılıkların bilinmesi ile mümkün olabilir. Kabileler hâlinde yaşamaya alışmış olan Arapları ve fetihler sonucunda Müslüman olan başka ırkları bir şemsiye altında topladı. Halife, İslamiyetten önce sefaret görevi ve Müslüman

¹⁹⁶Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 117-118.

¹⁹⁷et-Taberî, *Târih*, 3: 433, 4: 201; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2: 451.

¹⁹⁸Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 22; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, nşr. Ahed Câd (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1427), 263.

olduktan sonra da gerek Hz. Peygamber'in yanında gerekse Hz. Ebubekir'in yanında kazanmış olduğu idari tecrübeler sayesinde devlete kurumsal bir kimlik kazandırma gayretinde olmuştur.

2.2.2.1. Merkez

2.2.2.1.1. Şûra (Danışma Meclisi)

İslam dini danışmaya büyük önem vermiş, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet danışmayı emretmiş,¹⁹⁹ Hz. Peygamber hayatı boyunca danışmaya önem atfetmiştir. Hz. Ömer de hilafeti boyunca şûraya önem vermiş ve bunu devlet yönetiminde aktif karar alma organı olarak kullanmış ve hatta istişare etmeden karar almamıştır. Hatta şûrasız yapılan işte hayır olmadığını belirtmiştir.²⁰⁰ Şûra yapmadan kendi dediklerini yapmaya çağıran kişinin öldürülmesini emretmiştir.²⁰¹ Şûrayı ve ortak akli tanımlama bağlamında halife, üç kişinin görüşünü yan yana konan üç ipe benzetir ki bu iplerin kopmasının zor olduğunu belirtmiştir.²⁰²

Hz. Ömer'e göre insanlar üç kısma ayrılır. Bunlardan birincisi işte kendi görüşüyle hareket eden kişi; ikincisi, problemleri bir durumla karşılaştığında insanlarla danışıp ona göre hareket eden kişi; üçüncüsü ise ne doğruyu bilen ne de doğru bilene danışan kişidir.²⁰³ Hz. Ömer Müslümanların işlerini şûraya göre yapmaları gerektiğini her daim vurgulamıştır. Ona göre Müslümanlar içlerinde bulunan doğruyu yanlış birbirinden ayıracak donanımda olan bilginlere danışmaları gerekmektedir. Böyle bir danışmanın neticesinde ortaya çıkacak kararın da tüm Müslümanları bağlayacağını, bu işin öncülerine de tâbi olunması gerektiğini belirtmiştir.²⁰⁴ Nitekim Hz. Ömer'den siyasi, sosyal, askerî ve ekonomik gibi birçok alanda meydana gelen bozulmalar ile İslam âleminin içinden çıkamadığı meseleler, onun bu konuda ne kadar isabetli karar verdiğinin göstergesidir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Âli-İmran, 3/159; Şûra, 42/38.

²⁰⁰ et-Taberî, *Târih*, 2: 601, 703.

²⁰¹ Ebü'l-Hasen Alî ed-Dârekutnî, *el-Mütelif ve'l-muhtelif*, nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1406), 3: 50.

²⁰² İbn Kuteybe, *Uyûn*, 13.

²⁰³ İbn Şebbe, *Târih*, 1: 410.

²⁰⁴ et-Taberî, *Târih*, 3: 481.

²⁰⁵ Abdulkerim Öner, "Hz. Ömer Döneminde Şûrâ Uygulamaları", *EKEV Akademi Dergisi* 84 (2020), 7.

Hz. Ömer, valilerine de müşavereyi ve danışmayı emretmiştir. Örneğin Irak bölgesindeki komutanlarına Amr b. Ma'dikerib ve Talha b. Huveylid el-Esedî'ye danışmayı önermiş ve onların görüşlerinin önemsenmesini istemiştir.²⁰⁶

Hz. Ömer, bir konuyu çözmek istediği zaman bütün halkın görüşüne sunar ve insanların görüşlerini alır, ardından da sahabenin önde gelenlerini toplar ve onlarla istişare ederdi. Şayet varılan netice kafasına da yatarsa kabul ederdi²⁰⁷ Hz. Ömer'in bu uygulaması o dönemin devlet yönetimlerinde etkin olan bir uygulama biçimi olarak karşımıza çıkmasa da modern sistemlerde parlamenter sistemlerle özdeşleşmektedir.²⁰⁸

Hz. Ömer, devlet yönetiminde şûraya büyük önem verir ve Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebû Talib, Muaz b. Cebel, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Abbas b. Abdulmuttalib, Abdullah b. Abbas gibi isimlerden oluşan müşavere kurulu ile istişare ederdi.²⁰⁹ Hz. Ömer'in herhangi bir konuyu birine danıştığında danıştığı kişi görüşünü açık bir şekilde halifeden korkmadan ortaya koyardı.²¹⁰ Hz. Ömer'in bu kadar özgürlükçü olmasının sebebi, Kur'an ve sünnetten istinbat ettiği hilafet anlayışı olduğu söylenebilir.

Hz. Ömer, şûrayı siyasi, istimai ve idari başta olmak üzere hayatın bütün alanında ortaya koymuştur. Öyle ki valilerinin tayin ve azli de buna bağlı gerçekleşmiştir.²¹¹

Hz. Ömer'in şûra uygulamalarını iki ayrı kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Bunlardan ilki hilafetinin ilk yıllarında iş yoğunluğunun azlığı sebebiyle selefleri gibi davranmış, ancak artan fetihler neticesinde elde edilen topraklar, buna bağlı olarak da çıkan yeni ihtiyaçlar iş yükünü artırdığı için şûra vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir.²¹²

Hz. Ömer, valiler ve diğer idarecilerle istişareler yapmış; ensar ve muhacirden oluşan belli bir grup ile fikir alışverişinde bulunmuş; yöneticilerini takip amaçlı sıradan -herhangi bir kişi olabilir- halk ile mescitte ise halkın bütününe kapsayıcı istişareler etmiş, gayrimüslimlerle ilgili hususta ise onlarla istişare etmiştir.²¹³ Bu çıkarımlar göstermektedir ki Hz. Ömer'in hilafetinde şûra vazgeçilemez bir unsur olup bütün halkı kuşatmaktadır.

²⁰⁶İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 2: 773; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Muhammed Abdurreşîd (Haydarâbâd: Dâ'iretü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, 1393), 2: 228; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 477.

²⁰⁷Abdulvehhâb en-Neccâr, *Hulefâu'r-Râşidûn* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414), 274-275.

²⁰⁸Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 118.

²⁰⁹Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 185-186; Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 119.

²¹⁰Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 119.

²¹¹Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 120.

²¹²Öner, "Hz. Ömer Döneminde Şûrâ Uygulamaları"16.

²¹³Öner, "Hz. Ömer Döneminde Şûrâ Uygulamaları"16.

2.2.2.1.2. Hazine

Beytülmal, devletin gelirlerinin konulduğu ve harcamaların yapıldığı kurum olupmaaşların karşılandığı merkezdir.²¹⁴ Temelleri Hz. Peygamber döneminde atılan²¹⁵beytülmalle ilgili, Hz. Ebubekir'in hilafetinde herhangi bir müesseseseleşmeye gidilmemiştir. Hz. Ömer döneminde ise fetihlerle birlikte İslam devletinin sınırlarının genişlemesi sayesinde kurumsallaşmış bir yapıya ihtiyaç duyuluyordu. Bunun farkında olan Hz. Ömer, beytümali kurumsal bir kimliğe büründürmüştür.²¹⁶ Böylelikle İslam devleti de beytülmalle mali açıdan kurumsal bir kimlik kazanmıştır.

Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir döneminde farklı idari görevlerde bulunan Abdullah b. Erkam'ı beytümalin emirliğine tayin etmiştir. Abdullah, Hz. Osman döneminde de bir süre bu görevi sürdürmüştür.²¹⁷ Abdullah'a bu görevinde Muaykîb b. Ebî Fâtıma ed-Devsî el-Ezdî²¹⁸ eşlik etmiş, Abdurrahman b. Ubeydullah el-Kârî'i de onların yardımcılığını üstlenmiştir.²¹⁹

Hz. Ömer'in hilafet anlayışında liyakat çok önemli bir unsurdur. Buna bağlı olarak da bütün memurlarda bu özelliği aradığı gibi beytümale atadığı memurlarda da liyakat hususunu şart koşmuştur. Bununla irtibatlı olarak bazı bölgelerin valileri üzerinden bu görevi yürütmüş bazen de farklı isimler görevlendirmiştir. Örneğin Amr b. el-Âs, Mısır valiliği esnasında beytümali amilliği görevini de yürütmüştür.²²⁰ Kûfe'ye Ammar b. Yasir'i vali olarak görevlendirmiş, aynı bölgeye kadılık ve beytümali için de Abdullah b. Mes'ud'u görevlendirmiştir.²²¹

Hazinenin bir emanet olduğu bilinciyle hareket etmiş, bu doğrultuda hazine mallarına yönelik oldukça titiz davranmıştır. Ayrıca hazineden kendi menfaati için harcama yapmamış,

²¹⁴Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 334.

²¹⁵el-Buhârî, "Zekât", 20.

²¹⁶Mehmet Erkal, "Beytümâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 90-94), 6/91.

²¹⁷el-Belâzürî, *Ensâb*, 5: 548; İsmail Lütfi Çakan, "Abdullah b. Erkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/102.

²¹⁸el-Belâzürî, *Ensâb*, 5: 548; Abdülkadir Şenel, "Muaykîb b. Ebî Fâtıma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/337.

²¹⁹Erkal, "Beytümâl", 6/92.

²²⁰Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II*, 168.

²²¹Ebü Yûsuf, *el-Harâc*, 36-37.

acil ihtiyaçları olması durumunda ise hazineyeborçlanarak bunu da en kısa sürede geri ödemiştir.²²²

H. Ömer, beytümale bir görevli atadığında, daima onun mal ve mülkünü sayıp sürekli takipte tutmuştur. Şayet atadığı memurun mali durumunda artış görürse hesabını sormuş ve bazı durumlarda da o malları beytümale hesabına almıştır.²²³ Örneğin H. 17 yılının sonlarında Halid b. Velid bir şaire on bin dirhem hediye etmiş ve bu haber H. Ömer'e gitmişti. H. Ömer, Halid'e bir mektup yazarak şaire verdiği on bin dirhemini kaynağını sormuş ve eğer paranın kendi malından verilmişse israftan, eğer beytümalden karşılanmışsa emanete hıyanetten görevinden azledilmesi gerektiğini bildirmiştir.²²⁴

H. Ömer'in kurumsallaştırdığı beytümalin belli başlı gelir kaynakları şunlardır: 1. Zekât. 2. Humus. 3. Haraç. 4. Cizye. 5. Uşûr. 6. Devlet arazisinden ve emlakinden elde edilen gelirler. 7. Mirasçı bırakmadan ölenler ve irtidat edenlerin malları ile buluntu ve sahipsiz mallar. 8. İnfak gelirleri.²²⁵ Bu kalemlerden her birinde görev yapan memurlar farklıydı. Örneğin Fırat Nehri kıyısında haraç toplama görevi Süveyd b. Mukarrin'e, Dicle Nehri'nin kıyısında ise bu görev kardeşi Numan'a verilmiştir. Daha sonra ise bunların yerine Huzeyfe b. el-Yemân ve Osman b. Huneyf atanmıştır.²²⁶ Musul fethedildiğinde haraçları toplamak üzere Arfece b. Herseme atanmıştır.²²⁷ Basra kurulduğundaise Mücâşi b. Mes'udharaç ve zekâtları toplamak üzere görevlendirilmiştir.²²⁸ Abdullah b. Mes'ud ise Irâk bölgesine kadı ve beytümale emiri olarak görevlendirilmiştir.²²⁹ H. Peygamber ve H. Ebubekir döneminde görevlendirilen memurlar birçok işi uhdelerinde bulundururken H. Ömer döneminde bir kişi sadece bir göreve getirilmiş ve idare açısından işler daima bölüştürülmüştür.²³⁰

H. Ömer'in hilafeti döneminde yapılan toprak reformu ile toprak mahsulleri nicelik ve nitelik açısından iyileşmiş ve devletin buralardan aldığı vergi oranlarına Abbasiler bile

²²²el-Belâzürî, *Ensâb*, 10: 308; Ömer Sabuncu, "H. Ömer Dönemi Devlet İdaresi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2018), 140.

²²³Sümevra Ocak, *Erken Dönem İslâm Mimarisinde Beytü'l-Mâl (Hazine) Binaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 8.

²²⁴Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle H. Ömer Dönemi ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp (İstanbul: Hikmet-Davâ Çağ Yayınları, 1975), 1: 243.

²²⁵Erkal, "Beytümâl", 6/93.

²²⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 345.

²²⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 249.

²²⁸Celâl Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984), 65.

²²⁹Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 36.

²³⁰Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 65-66.

ulaşamamıştır. Hz. Ömer'in bu reformu başarıya ulaştırmasının sebebi risk almak suretiyle fethedilen bölgelerdeki toprakları Müslümanların ortak malı ilan etmesi olmuştur.²³¹

2.2.2.1.3. Divan

Divan, devlet yönetimindeki idari, mali ve askeri hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterlere²³² ve buna bağlı devlet memurlarının bulunduğu yere verilen isimdir.²³³ Beytülmale yardımcı bir kuruluş olarak ortaya çıkan divan, beytülmalde toplanan malların belli bir sistemle ve düzenli bir şekilde hak sahiplerine dağıtılması amacıyla ortaya çıkmıştır.²³⁴

Hz. Ömer, Ebû Hüreyre'nin Bahreyn'den getirdiği malların fazlalığı hususunda önce şaşkınlık yaşamış, ardından da ashaplamalların durumunu istişare etmek üzere bir hutbe irat etmiştir. Bu esnada fikrini beyan eden ashapdan biri diğer milletlerde gördüğü divanlardan bahsedince divan fikri Hz. Ömer'in hoşuna gitmiş ve divan kurmak için Müslümanlarla istişare etmiş ve divan kurma kararı almıştır.²³⁵ Bir rivayete göre de Halid b. Velid,²³⁶ Şam bölgesinde yöneticilerin divanlar tuttuğunu belirtmiş, bunun üzerine de halife divan oluşturmak istemiştir.²³⁷

İbnü't Tıktakâ'nın verdiği bilgiye göre halife, Ebû Hureyre'nin getirdiği malların dağıtılması için arayış içindeyken İran asıllı Merzuban "Ey müminlerin emiri, kisraların divan diye isimlendirip içinde gelir-giderleri kaydettikleri defterler vardır ki her şeyi bunlara yazarlar. Atiyyeler bunlarda kayıtlıdır ve bu kayıtlar yanlışlık çıkmasına da mâni olur." deyince Hz. Ömer, "Bunu bana anlatır mısın?" dediğinde Merzuban'dan etraflıca bilgi almış

²³¹Abdulkerim Öner, *Dört Halife Dönemi'nde Beytülmal*(İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 141-142.

²³² Bu defterlere *kuyûdât defterleri* denilmektedir.

²³³Abdulazîz ed-Dürî, "Divan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/377.

²³⁴Sabuncu, "Hz. Ömer Dönemi Devlet İdaresi", 141.

²³⁵Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve ahhâruhâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416), 180; Ebü'l-Kâsım Abdülkerim er-Râfî, *et-Tedvîn fî ahhâri Kazvîn*, nşr. Azîzullah Atâridî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408), 4: 171.

²³⁶Bazı rivayetlerde Halid b. Velid'in yerine Hişam b. Velid b. Muğire'nin ismi geçmektedir. Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408), 432.

²³⁷Mâverdî, *el-Ahkâm*, 298.

ve böylece divanları oluşturmuştur.²³⁸ Nüveyrî ise Hz. Ömer'e bu teklifi sunan kişinin İran asıllı Hürmüzân olduğunu söylemiştir.²³⁹

Başka bir rivayete göre de Hz. Ömer gelen malların dağıtılması için ashap ile müzakere ederken Hz. Ali malların hepsinin dağıtılması gerektiğini belirtmiş, Hz. Osman ise bu teklife karşı çıkararak malın fazlalığına işaret ederek alan ve almayanın karışabilme ihtimaline vurgu yapmıştır. Bu esnada Hişam b. Velid, Şam'da bulunduğu esnada yöneticilerin tuttuğu divanlardan bahsedince Hz. Ömer divan oluşturmaya karar vermiştir.²⁴⁰

Hz. Ömer, divan kurmaya karar verdikten sonra Âkil b. Ebu Talib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im'i çağırıp insanların durumuna göre yazmalarını istedi. Onlar Benî Hâşim'den başlayarak Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in ailelerini yazdılar. Hz. Ömer bu şekilde yazmayı kabul etmeyerek Hz. Peygambere yakınlık sırasına göre yeniden yazmalarını istedi. Bu istek üzerine Benî Adî kabilesinden bazıları Hz. Ömer'e gelerek halifelik makamını kullanarak Benî Adî kabilesinin ismini listelerin üst taraflarına yazdırmak için ricacı olsalar da Hz. Ömer bu teklifi kesin bir suretle reddetmiş ve Hz. Peygamber ve Ebubekir'in yolundan ayrılmayacağını belirtmiştir.²⁴¹ Hz. Ömer bu tavrıyla hilafet makamında kabile ve kavmiyetçiliğin belirleyici bir avantaj olamayacağı örneğini bizzat vermiştir. Bu tavrıyla halife seçerken vurgu yaptığı fazilet hususuna azami riayet göstererek durumu fırsata dönüştürmekten kaçınmıştır.

Böylece Hz. Ömer'in oluşturduğu divanlar, Hz. Peygamber'e yakınlık sırasına göre Haşimoğulları'ndan başlayıp ardından da diğer kabilelerle sürdürülmüştür. Ayrıca, her asker için bir meblağ belirlenerek divanlarda Müslüman Arapların isimleri ile ne kadar atıyye alacakları tespit edilmiştir.²⁴²

2.2.2.2.Eyaletler

İslam devletinde yönetimi merkezde halife yürütürken merkez dışında ise halife adına yürüten görevliler vardı. Bunlar; en temelde valiler, kadılar ve komutanlar olarak

²³⁸Ebû Ca'fer Safiyyüddîn (Celâlüddîn) Muhammed b. Alî b. Tabâtabâlnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fî âdâbi's-sultâniyyeve'd-düveli'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 83.

²³⁹Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 8: 149.

²⁴⁰İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 3: 915; et-Taberî, *Târih*, 4: 209; el-Belâzürî, *Fütüh*, 3: 549; es-Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, 1: 114.

²⁴¹İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 3: 295; el-Vâkıdî, *Meğâzî*, 283; Nüveyrî, *Nihâyet*, 8: 198.

²⁴²Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 337.

zikredilebilir. Bu görevliler halife adına merkez dışındaki faaliyetleri yürütmekten sorumluydu. Herhangi bir devlet yöneticisinin atadığı memurların hangi özellikleri taşıdıklarına bakılarak o yönetici hakkında bilgi sahibi olunabilir. Zira bir kişinin düşüncesinin aksine atamalar yapacağı aklın kabullenmediği bir husustur. Bu hususu bugünkü devlet yönetimlerinde de müşahede etmekteyiz.

Hız. Peygamber'in yaptığı atamalarda temel ölçüt, atadığı kişinin Kur'an ve sünnete vukufiyetidir. Özellikle okuma yazma bilmek önemli bir ayrıcalık olarak bu atamalarda göze çarpmaktadır. Hız. Peygamber'in bazen kâtipleri arasından seçerek atamalar yaptığı da bilinmektedir.²⁴³ Hız. Peygamber'in Kur'an ve sünnet bilgisi çerçevesinde atamalar yapmasının sebebi, insanlara dinî bilgiyi doğru kanallarla ulaştırma isteğinden dolayıdır. Hız. Ebubekir'in atamada tercih ettiği yöntem, ittibâdır. O, Hız. Peygamber'in atadığı isimlerle çalışmayı tercih etmiştir.²⁴⁴

Hız. Ömer'in halifeliği boyunca yapmış olduğu atamaların hilafet anlayışı hakkında bilgi vereceği bir hakikattir. Zira Hız. Ömer, selefinden farklı kriterler muvacehesinden atamalar yapmıştır. O, göreve geldiğinde duygusal bir bağdan ziyade olması gereken ne ise onu yapma gayreti içerisinde olmuştur. Bu da İslam devletinde köklü değişiklikler yapmasına vesile olmuştur. Bu bölümde Hız. Ömer'in merkez yönetimi dışına yaptığı atamaları, bu atamalarda uyguladığı esaslar ve atama stratejisindeki farklılıklar tespit edilecektir.

2.2.2.2.1. Valilik

Hız. Ömer vali atamalarına hayli dikkat etmiş ve belli şartlar dâhilinde valileri görevlendirmiştir. Hız. Ömer vali tayini ile ilgili "Daha layık biri olduğu halde akrabalık bağından dolayı birini görevlendiren kişi Resulullah'a ve müminlere ihanet etmiştir."²⁴⁵ demek suretiyle, vali seçiminde liyakatin ön planda olması gerektiğini belirtmiştir. Onun temel kıstası liyakattir. Bu hususu bir yönetim ilkesi olarak vurgulayan halife, liyakatin Hız. Peygamber'in yönetim ilkesi olduğunun da altını çizmiştir. Aksi bir durumun ise Hız. Peygamber'in ilkelerine ve yönetilen tüm müminlere bir ihanet anlamına geleceğini ifade etmiştir. Hız. Ömer liyakatin gerçekleşmesi için Hız. Peygamber'in bir başka yönetim ilkesi olan ashapla istişareyi daima canlı tutmuştur.²⁴⁶ Şahsın liyakati, ashabın onayı ve ortak kararı

²⁴³Şehba Yazıcı, "Hız. Peygamber Döneminde Âmillik", *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 56.

²⁴⁴ez-Zehebî, *Siyer*, 1: 453-455; el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 5: 620.

²⁴⁵İbn Teymiyye, *Mecmûa*, 23: 357.

²⁴⁶Yâsir Abdurrahmân, *Mevsu'atü'l-Ahğlak ve 'z-zühhd ve 'r-rekâik* (Kahire: Müessesetu İkra, 1428), 2: 48.

ardından halifenin valilik görevlendirme için devreye soktuğu bir başka yöntem ise uygulamalı eğitim ortamı tesisidir.

Hiz. Ömer vali atamalarında ashap ile istişare etme yolunu tercih etmiştir. İlk defa vali olarak atamayı planladığı birini de öncelikli olarak yanında imtihana tabi tutmuştur.²⁴⁷ Örneğin, Ahnef b. Kays'ı atamadan önce bir yıl boyunca yanında tutmuş, bir yılın sonunda ise kendisini imtihana tabi tuttuğunu belirtip bazı nasihatlerde bulunarak görevlendirmiştir.²⁴⁸

Hiz. Ömer'in valilik görevi için olmazsa olmazlarından birisi de dirayet ve emniyettir. Örneğin Şûrahbil b. Hasene'yi Şam bölgesi valiliğinden aldığı zaman Şûrahbil bunun sebebini sorunca ondan daha güçlü birini oraya atadığını belirtmiştir. Nihayetinde bu bölgeye Muaviye b. Ebî Süfyân'ı atamıştır.²⁴⁹ Halife, dirayet ve emniyet/güvenilirliği de muhtemel sorunlar nedeniyle açıklığa kavuşturmuştur. Ona göre dirayet/güç günahkârlığa varmamalı, güvenilirlik de acziyetten uzak olmalıdır.²⁵⁰

Halifenin, Müslümanların hem siyasi hem de dinî lideri olması hasebiyle her iki açıdan sorunları çözme yetisi ve kabiliyetinde olması gerekir. Onun şehirlerdeki temsilcilerinden olan valilerin aynı donanıma sahip olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla valilerin karşılaşılan sorunlara çözüm bulabilmeleri amacıyla ilmî ve fikhî yeterlilikleri hayli önemlidir. Halife tercihlerinde ilmî ve fikhî birikimi göz önünde tutmuştur.²⁵¹ Bu yönüyle Hiz. Ömer vali atayacağı kişinin karşılaştığı problemleri çözümede yetkinliğinin olması gerektiği düşüncesinden hareketle böyle yaptığı söylenebilir. Hiz. Ömer, vali atarken meseleleri kavrama kabiliyetlerine oldukça önem vermiş, kişinin faziletinden ziyade kavrayış sahibi olmasına dikkat etmiştir. Hiz. Ömer bunu "Yazıklar olsun, şu kimse hataya düşmeye ne kadar yakındır."²⁵² sözleri ile sorumluluk almayan insanların günaha girebilme ihtimaline vurgu yapmıştır.

Hiz. Peygamber'in, hicretin ardından tüm Müslümanlara hicreti şart koştuğu malumdur. Bununla Müslümanların çokluğu, caydırıcılığı gibi hususlar yanında bedevi karakterin değişim ve dönüşümünü hedeflemektedir. Ancak Hiz. Ömer, hilafete geldiğinde başdöndürücü bir hızla devam eden fütihat sureci ve artan oranda Müslümanların şehirleşmesi sözkonusuydu. Buna mukabil Müslümanlar fethedilen şehirlerde yönetici

²⁴⁷İynâs Muhmmmed el-Behicî, *el-Vecîz fi't-Târihi'l-İslâm* (Ammân: Merkezu'l-Kitâbi'l-Akademi, 1438), 39.

²⁴⁸Saddâm Hüseyin Yâsin el-Abîdî, *İstiglalu'l-muvazzafu'l-alemî limansıbihi'l-vazıfî ve aldecih fi'l-şerîati'l-İslâmîyat ve'l-kânûnu'l-vadi* (Kahire: Merkezu'l-Arabî li'd-Dirâsât ve'l-Buhusu'l-İlmiyye, 2019), 105.

²⁴⁹et-Taberî, *Târih*, 6: 64-65.

²⁵⁰İbn Teymiyye, *Mecmûa*, 28: 42.

²⁵¹Zafer el-Kâsımî, *Nizamü'l-hüküm fi'ş-Şerîa ve't-Tarihi'l-İslâmî* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 1407), 1: 479.

²⁵²el-Kâsımî, *Nizamü'l-hüküm*, 1: 482.

konumunda ama azınlık durumundaydı. Keza Arap Yarımadası'nın muhtelif yerlerinden gelen bedevi Arap kabileler yeni şehirlere yerleştirilerek bir iskân politikası uygulanmaktaydı. İşte öyle bir ortamda Hz. Ömer atanacak valinin bölge şartlarına vakıf ve mutlaka şehirli olmasına özen gösterdi vebundan dolayı da bedevileri vali olarak atamadı. Hz. Ömer'in anlayışına göre valinin halkın adetlerinden haberdar olması gerekmektedir.²⁵³ Bunun sebebi de eğer vali halkın kültüründen haberdar olmazsa normal durumları anormal görür, halka zulmeder yapması gereken işleri yapamaz ve başarısız olur anlayışıdır. Hz. Ömer'in atayacağı valilerin halkın içinden olmalarını tercih ederdi, öyle ki Eslem kabilesinden birini atayacağı sırada vali adayı ile arasında geçen şu hadiseden dolayı Hz. Ömer onu vali olarak atamaktan vazgeçmiştir. Rivayete göre Hz. Ömer kucağında çocuklarını öpüp onlarla oynarken Eslem kabilesinin üyesi ona "Siz çocukları böyle kucaklayıp öper misiniz? Ben asla böyle bir şey yapmam." deyince Hz. Ömer onu vali olarak atamamıştır.²⁵⁴ Zira Hz. Ömer'in onu atamama sebebi aile efradına merhamet göstermeyen halkına da göstermez düşüncesidir.

Arap örf ve âdetinin temel karakteristiği, asabiyettir. Bu yön, Arapların var olması ve yok olmasının temel nedenini oluşturur. Nitekim kabile, dönemin Araplarının adeta kimliği mesabesindeydi. İslamiyet'le birlikte bu durumda bir dönüşüm yaşanmış, kabile Arap'ın hayatının vazgeçilmezlerinden olmaya devam etmekle birlikte belirleyici olmaktan çıkmıştır. Nitekim Kureyş'in küçük bir kabile kolu olan Benî Adî'den Hz. Ömer'in halife seçilmesi bunun açık bir delilidir. Hz. Ömer, kabileciliğin halife seçimi esnasında bile nelere mal olabileceğini gördüğünden dolayı bu hususta daima teyakkuzda olmuş ve akrabalarını ve yakınlarını vali olarak atamaktan uzak durmuştur. Örneğin Kûfe halkının valilerinden şikâyetçi olduklarını duyunca yakınlarından biri, oğlu Abdullah'ı bu iş için görevlendirmesi teklifinde bulununca halife sinirlenmiştir.²⁵⁵ Hz. Ömer bu konuda çok katı davranmış ve şunları söylemiştir: "Her kim sevdiği bir kimseyi veya akrabasını ehil olmadığı halde vali olarak görevlendirirse Allah ve Resul'üne ihanet etmiştir."²⁵⁶ Ayrıca Hz. Ömer, valilik görevini kendisinden isteyene de vermemiş ve "Kim bu işe talip olursa bunda ona yardım olunmaz" diyerek reddettiği rivayet edilmiştir.²⁵⁷

²⁵³el-Kâsımî, *Nizamü'l-hükm*, 1: 482-483.

²⁵⁴İbnü'l-Mibred, *Mahzü's-savâb*, 2: 520.

²⁵⁵Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü Ömer b. el-Hattâb*, nşr. Amir Hasan Sabri et-Temimî (Bahreyn: y.y., 1435), 422.

²⁵⁶Ebü Abdillâh Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahhâyn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410), 4: 104.

²⁵⁷Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 1: 21, 76.

Hiz. Ömer, hilafet gibi, valiliği de kurumsal hâle getirerek onun bir iş ve meslek olmasına dikkat etmiştir. Bu hususta Hiz. Ebubekir'in halifelige başladıktan sonra ticaretle meşgul olmak için çarşıya çıkmasını garipseyerek kendisine bir tahsisat ödenmesini dile getirmiştir. Bu düşüncesini kendi hilafeti döneminde valilere de uygulamıştır. Halife, atadığı görevlileri sürekli denetim altında tutmuş ve görevleri esnasında ticaretle ilgilenmelerini de yasaklamıştır. Örneğin Hâris b. Ka'b'ın varlığını denetlemiş sahip olduğu malları fazla görünce kendisini sorguya çekmiştir. Hâris'in maaşıyla ticaret yaptığını öğrenince atanma amaçlarının ticaret olmadığını belirterek mallarına el koymuştur.²⁵⁸ Valilere ticari hayattan el çekirilerek, bir tüccar gibi devasa ve anormal gelir sahibi olmalarına da engel olmaya çalışmıştır. Hiz. Ömer, gelir kontrol etme ve sayma âdetini valileri göreve getireceği zamanlarda da icra etmiştir.²⁵⁹

Hiz. Ömer, vali atayacağı zaman özellikle Müslüman olmalarını tercih etmiştir. Bu konuda Üssik isimli köle “Ben, Hiz. Ömer'in Hıristiyan kölesiydim.” Bana “Müslüman ol da Müslümanların işlerinde senden istifade edelim. Çünkü Müslümanların işinde Müslüman olmayanları çalıştırmamız doğru olmaz” dedi.²⁶⁰ Hiz. Ömer ile Ebu Musâ arasında Şam fethinden sonra gerçekleşen konuşma Hiz. Ömer'in gayrimüslimlerin devlet işlerinde çalıştırılmamaları gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.²⁶¹ Rivâyet şöyledir: Hiz. Ömer Şam fethi esnasında buraya gitti ve kendisinin geldiğini halka duyurmak için Ebû Mûsâ'ya kâtibinin okuması için bir ferman verdi. Ebû Musa ise kâtibinin mescide giremeyeceğini söyledi, bunun üzerine Hiz. Ömer “Cenabet midir?” diye sordu. Buna karşılık Ebu Musa “Hayır, o bir Hıristiyan'dır” dedi. Bunun üzerine Halife, Ebu Musa'yı azarlayarak “Allah onları sizden uzaklaştırmışken, siz onları kendinize yaklaşıtıyorsunuz. Allah onları basit görmüşken, siz onlara değer vermektесiniz. Allah onları hain olarak nitelendirmişken, siz onlara itimat ediyorsunuz. Ben sizi onlardan yardım almaktan menetmiştim. Çünkü onlar rüşveti helal görmektedirler” dedi.²⁶² Tüm bu söylemlerden hareketle Hiz. Ömer'in tepkisinin sebebi, gayrimüslim istihdamının yasak olması değil, kâtiplik gibi devletin ehemmiyetli bir

²⁵⁸el-Behicî, *el-Vecîz*, 38.

²⁵⁹Ali Sa'd Hicâzî, *el-Adâletu'l-Umeriyye min sîreti emri'l-mü'minin Ömer b. Hattâb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 223.

²⁶⁰İbnü'l-Mibred, *Mahzü's-savâb*, 2: 514.

²⁶¹Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed et-Taberî, *er-Riyâdü'n-nazîre fî menâkibi'l-aşere* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405), 2: 362.

²⁶²et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadîre*, 2: 362.

görevini dini aidiyet sebebiyle İslam devleti için taşıyabileceği güvenlik riskleridir.²⁶³ Hz. Ömer'in gayrimüslim istihdamını yasaklaması veya şartlı izin vermesinde toplumun maslahatının yanında kritik görevler ve samimiyet ölçüsü ön plana çıkmaktadır. Çünkü mesele şahsi olmayıp devlet yönetiminin kritik noktalarıyla ilgilidir.²⁶⁴

Hz. Ömer'in gayrimüslimlerin istihdamını meneden rivayetlerin yanında gayrimüslimleri istihdam ettiği yönünde rivayetler de mevcuttur.²⁶⁵ Bu istihdamların en önemli sebebi Sasani ve Rumların idari ve mali yapıya vakıf olmalarıdır.²⁶⁶ Yani tecrübelerinden istifade edilmiştir. Dolayısıyla Irak ve İran'da Farsça, Suriye'de Grekçe, Mısırda Kıptice ve Grekçe dillerinde tutulan divanlar korunmuş, buralarda çalışmakta olan görevliler de yerlerinde istihdama devam edilmiştir.²⁶⁷ Hz. Ömer'in karşı olduğu gayrimüslim istihdam şekli, devletin kritik görevlerinde çalıştırmaktır. Yoksa bu hususta bütün istihdam şekillerine karşı olduğu söylenemez.

2.2.2.2.2. Komutanlık

Hz. Ömer komutanlığı bir liderlik olarak telakki etmiştir. Zaten kendisi için emîru'l-müminîn tabiri kullanılması bunun göstergesidir. Hz. Ömer vali atamalarında olduğu gibi komutan tayininde belli bir metot izlemiş ve “Kim bilerek bir fâciri tayin ederse o da onun gibi fâcir olur” diyerek atamada fâcirleri seçmeyeceğini alenen duyurmuştur.²⁶⁸ Bunun yanında görevi yapabilecek durumda olup da bu görevden kaçınanlara da “Allah'a yemin ederim ki bu işi benim boynuma bırakarak evinizde oturamazsınız”²⁶⁹ buyurmak suretiyle bilgi ve tecrübesi olanların sahada olması gerektiğini vurgulamış, valilik veya komutanlık yapabileceklerin kendine yardımcı olmaları gerektiğini belirtmiştir.

Hz. Ömer komutan atayacağı zaman dikkat ettiği hususlardan biri de sakin olması ve aceleci olmamasıdır. Zira Ebu Ubeyd es-Sekafi'yi komutan olarak atadıktan sonra ona, “Süley'ti komutan olarak atamamamın sebebi savaş için ani hareket etmesidir. Acelece savaşa

²⁶³Muhammed Mustafa Zuhayli, “el-İslâm ve 'z-Zimme”, *Muamelatu Gayri'l-Müslimin fi'l-İslâm* (Ammân: Müessesetu Ali'l-Beyt, 1989), 152; Abdurrahman Demirci, *Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Gayri müslim Politikaları* (Ankara: İlâhiyat Yayın, 2013), 286.

²⁶⁴Demirci, *Gayr-ı Müslim Politikaları*, 287-288.

²⁶⁵Demirci, *Gayr-ı Müslim Politikaları*.

²⁶⁶Şeyh Abdülhamîd es-Saih, “Medhal ilâ muâmelâtu gayri'l-Müslimîn fi'l-islâm”, *Muâmelâtu Gayri'l-Müslimin fi'l-İslâm* (Ammân: Müessesetu Ali'l-Beyt, 1989), 26.

²⁶⁷Demirci, *Gayr-ı Müslim Politikaları*, 288.

²⁶⁸Muhammed b. Halef Vekî, *Ahbârü'l-kudât* (Riyâd: Mektebetu Ticâriye'l-Kübâ, 1366), 1: 69; İbnü'l-Mibred, *Mahzü's-savâb*, 374.

²⁶⁹Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 11: 348.

girmek insanı açık şekilde kayba götürür. Savaşta acele etmemek daha iyidir.” demiştir.²⁷⁰ Hz. Ömer’in bu tercihi, daha fazla can ve mal kaybının önüne geçmek amacı taşır. Onun dönemindekifütuhat sürecinin başarısı ve hızı dikkate alındığında Hz. Ömer’in hızlı manevralar yaptırdığı ve aceleci davrandığı zannedilebilir. Aksine komutanlarına daima temkimli ve sabırla hareket etmeyi ve tedbiri tavsiye etmiştir.

Hz. Ömer komutan atayacağı zaman insanlarla istişare etmeyi ihmal etmez, görüşlerine başvururdu. Ayrıca komutan olarak seçtiği kişinin cesur, yiğit ve iyi silah kullanmasına önem verirdi.²⁷¹ Nihâvend’e bir komutan tayin etmek istediğinde insanlarla istişare etmiş, insanlar “Ey müminlerin emiri, sen Irak halkını daha iyi tanıyorsun.” denilince Hz. Ömer,” Allah’a yemin ederim ki onların başına mızrağı keskin bir adamı tayin etmek istiyorum” dedi. Kendisine atayacağı komutanın ismi sorulduğunda ise “Numan b. Mukarrin’in” ismini söyledi.²⁷²

Hz. Ömer, komutan seçiminde zeki ve keskin kavrayış sahibi olmasına dikkat etmiştir. Seçtiği komutanın orduyu riske sokmayacak ferasete sahip olmasına özen göstermiştir. Bunun içinde “Benim sizleri tehlikeye atmamam ve sınır bölgelerinde zorda bırakmamam gerekir” demiştir. Ecnâdeyn Fethi esnasında Amr b. Âs komutasında İslam ordusu geldiğinde Rum komutanı ve dâhisi Ertâbun’un İliya ve Remle mevkilerine büyük bir ordu yerleştirdiğini gördü. Durumu Hz. Ömer’e haber verince Hz. Ömer, Rumların Ertâbun’una karşı Arapların Ertâbun’unu görevlendirdiğini belirtmiştir. Amr da kendisine olan bu güveni boşa çıkarmamış, Ertâbun’un ordusu hakkında bilgi toplamış ve kurduğu bir tuzakla galip gelmiştir.²⁷³ İbn Kuddâme, komutanların her birinin savaş stratejilerini bilen, tuzak kurabilecek çeviklikte ve Müslümanlar nezdinde makbul birinin olması gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁴ Hz. Ömer bu düşünce ile Sa’d b. Ebû Vakkâs’ı Irak bölgesi başkomutanlığına getirmiştir.²⁷⁵

Hz. Ömer’in komutanda aradığı bir başka özellik ise hırs ve azimli olmaktır. Zira Irak ve İran bölgelerine bir ordu göndermek istemiş fakat artarda dört gün çağrı yapmış, dördüncü gün çağrıya cevap veren Ebû Ubeyd b. Mes’ud es-Sekafi’yi ordu komutanı olarak Ebu

²⁷⁰et-Taberî, *Târih*, 3: 445.

²⁷¹et-Taberî, *Târih*, 4: 126.

²⁷²et-Taberî, *Târih*, 4: 126.

²⁷³İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 328; et-Taberî, *Târih*, 3: 605.

²⁷⁴Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah İbn Kudâme, *el-Mugni* (Kahire: Mektebetü’l-Kâhire, 1388), 9: 202.

²⁷⁵İbrahim Hatiboğlu, “Sa’d b. Ebû Vakkâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/372-374.

Ubeyd'i atamıştır. Kendisine neden ashap arasından birini seçmediği sorulduğunda ise “Ben bu işte istekli olanı tayin ediyorum” demiştir.²⁷⁶

2.2.2.2.3. Kadılık

İslam coğrafyasında kadılığı valilikten ayırarak müstakil bir makam haline getiren, valilik makamından ayırarak maaş tahsis eden ilk kişi Hz. Ömer'dir.²⁷⁷ Fetihler neticesinde gelişen İslam coğrafyasında işler zorlaşınca Hz. Ömer adli yargıyı idari yargıdan ayırmak suretiyle idarenin daha rahat yapılmasını hedeflemiştir.

Hz. Ömer, selefi döneminde Medine'de kadılık görevini yapmış ve bunu yaparken de adaletten ayrılmamıştır.²⁷⁸ Bu dönemde Hz. Ömer'in verdiği hükümlerle ilgili olarak İmam Malik'in *Muvattâ* isimli eserinde “Ekziye/kitabul-ekziye” bölümü önemli bir referanstır.

Hz. Ömer, başta Medine olmak üzere İslam'ın önemli beldelerine kadılar tayin etmiştir. Örneğin kendi döneminde Medine'de Hz. Ali'yi ve Zeyd b. Sabit'i kadı olarak görevlendirmiştir. Hz. Ömer, Hz. Ali için “Ali bizim kadımızdır” demiş, kendisinin hatalı verdiği bir fetvayı düzelter Hz. Ali'ye teşekkür etmiş ve “Ali olmasaydı Ömer helak olurdu.” sözleriyle Hz. Ali'ye duyduğu minneti dile getirmiştir.²⁷⁹ Abdullah b. Mes'ud ise “Ali Medine'nin en büyük kadısıdır.” sözleriyle Hz. Ali'nin kadılıktaki ehliyetine vurgu yapmıştır.²⁸⁰ Zeyd b. Sabit de Hz. Ömer döneminde kadı olarak görevlendirilmiş ve kendisine maaş bağlanmıştır.²⁸¹

Hz. Ömer döneminde atanan kadıları incelemeye tabi tutmak suretiyle bir kadıda olması gereken bazı özellikleri şu şekilde tespit etmek mümkündür:

1. Ahkâm-ı şeriyeyi bilmek: Hüküm vermek için uygulamayı bilmeyi gerekmektedir.
2. Takva: Hz. Ömer, Ebu Ubeyde ve Muaz b. Cebel'e yazdığı mektuplarda kadılık yapabilecek salih kişileri bulmalarını tembihlemiştir.²⁸²

²⁷⁶İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 32.

²⁷⁷Abdusselâm b. Muhsin Âl İsâ, *Dirâse Nakdiye fi'l-Merviyyâti'l-Vâride fi Şahsiyeti Ömer b. el-Hattâb ve Siyâseti'l-İdâriyye* (Medine: Câmiatu'l-İslâmiyye, 1423/2002), 764.

²⁷⁸et-Taberî, *Târih*, 4: 213.

²⁷⁹İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 3: 1102-1104.

²⁸⁰İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 3: 1102-1104.

²⁸¹İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 2: 359; İbn Şebbe, *Târih*, 2: 693; Hz. Ömer'in diğer bölgelere atadığı kadıların isimleri şöyledir: "Ebû Meryem el-Hanefî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ka'b b. Sûr el-Ezdî, Selmân b. Rebîa el-Bâhilî, Urve b. İyâd el-Bârikî, Ebû Kurre el-Kindî, Şureyh b. Hâris el-Kindî (Kadı Şureyh), Ebu'd-Derdâ' (Uveymir b. Âmir), Ubâde b. es-Sâmit, Hâbis b. Sa'd et-Tâi, Kays b. Ebi'l-Âs, Ka'b b. Yesâr el-Mahzûmî" Mustafa Necatî Barış, “Hz. Ömer Döneminde Adli Teşkilât”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 332-345.

²⁸²İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 58: 435.

3. Kanaatkâr olmak: Hz. Ömer, insanlara karşı suni davranışlardan uzak, riyakâr olmayan ve insanların ellerindeki ve avuçlarındakine göz dikmeyen kişileri kadı olarak seçerdi.²⁸³ Bu sebeple bazı valilere mektuplar yazarak zengin kişilerin kadı olarak atanmalarını istemiştir. Bunun sebebi insanların mallarına tamah etmelerinin düşük bir ihtimal olduğudur.²⁸⁴
4. Zekilik: Hz. Ömer atadığı kadıların akıllı ve ince bir kavrayışa sahip olmalarını benimsemiştir.²⁸⁵ Baktığı zaman suçluyu gözünden tanıyacak derecede uyanık kişileri görevlendirmiştir.²⁸⁶
5. Hz. Ömer, kadıda zaafiyete varmayan yumuşaklık, kaba kuvvete dayanmayan bir sertlik, cimriliğe varmayan tutumluluk ve boşluğa varmayan bir hoşgörü sahibi olmayı önemsemiştir.²⁸⁷
6. Muktedir olmak: Kadı olacak kişinin kudretli bir karaktere sahip olmasına ehemmiyet vermiştir. Bundan dolayı da Ebu Meryem'i görevden alıp Ka'b b. Sivar'ı tayin etmiştir.²⁸⁸

Hz. Ömer, kadıları seçerken ve atarken tıpkı valilerde olduğu çok titiz davranmıştır. Bu da halifenin halka karşı sorumluluklarının bilincinde olduğunu ve her zaman halkı için en doğruyu tercih etmek için güç ve kuvvet sarf ettiğini göstermektedir.

²⁸³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8: 299; el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 5: 766.

²⁸⁴ Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, 357.

²⁸⁵ Örneğin: Bir rivâyete göre Ka'b b. Sivar Hz. Ömerin yanında oturduğu bir zamanda bir kadın gelir ve şöyle der: "Ey müminlerin emiri, kocamdan daha üstün bir erkek görmedim. O geceleri namaz kılar gündüzleri de oruçla geçirir" der. Bunun üzerine halife kadına istiğfarda bulunduktan sonra "Senin gibiler ancak hayırla yadedilmeliler" buyurdu. Kadın utanarak huzurdan ayrıldı. Bu olaya şahit olan Ka'b, "Ey Mü'minlerin emiri kadın kocası hakkında şikâyette bulunmamış mıdır?" dedi. Hz. Ömer, "Ne şikâyeti?" dedi. Ka'b, "Görünen o ki kocasını şikâyet etti" dedi. Hz. Ömer, Ka'b'ı haklı bularak kadını çağırttı. Kadına "Hakikati söyleyemende bir beis yoktur. Bu adam kocanın seninle ilişkiye girmediğinden dolayı şikâyet ettiğini söylüyor ne dersin?" deyince kadın, "Evet doğrudur. Ben genç bir kadını ve benim de arzularım oluyor" dedi. Hz. Ömer adamı çağırttı ve aralarında hüküm vermek üzere Ka'b'a görev verdi. Ka'b, "Mü'minlerin emiri bu konuda benden daha öndedir" dedi. Buna karşılık Hz. Ömer, kendisinin görmediği şeyi Ka'b'ın gördüğünü belirterek meseleyi onun çözmesini istedi. Ka'b, adamın toplamda dört eşinin olduğunu her gece biri ile beraber olmasını ve geriye kalan üç geceyi de ibadetle geçirmesi yönünde hüküm verdi. Bu olay karşısında hayrete kapılan halife Ka'b'ı Basra'ya kadı olarak tayin etti. Muhammed b. Ali b. Âdem el-İsyübî, *Zahîretü'l-ukbâ fi şerhi'l-Müctebâ* (Mekke: Dâru'l-Mi'racu'n-Neşr li'd-Devliyye, 1428), 39: 196; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 1: 409; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 1: 936.

²⁸⁶ Barış, "Hz. Ömer Döneminde Adli Teşkilât", 348.

²⁸⁷ el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 5: 756.

²⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10: 90.

2.2.2.2.4. Güvenlik

Hz. Peygamber döneminde “hares” adıyla güvenlik görevlileri istihdam edilmiştir. Hicretten sonra Sa‘d b. Ebî Vakkâs Hz. Peygamber’i koruma görevini ifa etmiş, Kays b. Sa‘d b. Ubâde de sâhibü’ş-şurta görevini yürütmüş,²⁸⁹ Hz. Ebubekir zamanında ise Abdullah b. Mes‘ûdases (gece bekçiliği) görevini üstlenmiştir.²⁹⁰ Hz. Ömer, hilafeti döneminde gece bekçiliğini (ases) bizzat kendisi ifa eder,²⁹¹ zaman zaman yanına azatlısı Eslem’i, Abdurrahman b. Avf’ı veya Muhammed b. Mesleme’yi bulundururdu.²⁹² Hz. Ömer, halkın özeline karışmadan olağan hâllere müdahalede bulunur,²⁹³ tebdili kıyafet ile halkı rencide etmeden ihtiyaçlarını giderirdi.²⁹⁴

Hz. Ömer’in halkın güvenliği hususundaki hassasiyeti meşhurdur. Bu konuda şu iki örnek dikkat çekicidir. Hz. Ömer, bir gece yarısı namaz kılmakta olan Abdurrahman b. Avf’ı yanına alarak halkın hırsızlık olaylarından endişeli olan halkı korumak için gece nöbetine çıkmıştır.²⁹⁵

Rivayetin mahiyeti Hz. Ömer’in hassasiyeti üzerinedir. Onun herhangi bir insan gibi, çok doğal, sıradan ama cevval ve gözü kara, adeta yönetilen halktan bir insan gibi hareketi ve tepki vermesi dikkate şayandır. Bir rivayete göre Hz. Ömer gecenin bir vaktinde İbn Abbas’ın kapısını çalmış ve beraber Medine’yi gözetlemek istediğini belirtmiştir. Yalın ayak ve kırbacıyla bu işi yapmayı “Allah’ın emri” olarak telakki etmiştir. Halife Hz. Ömer halkın emniyetini hayli önemsemekte ve bu konuya bir başkasına bırakamayacak kadar ehemmiyet göstermektedir.²⁹⁶ Bu rivayetlerde de görüleceği üzere Hz. Ömer’in halktan birisi gibi mütevazı ama herkesin hakkını korumak için azami sorumluluk bilincini göstermektedir.

Hz. Ömer döneminde devlet; Anadolu’nun bir kısmı, bugünkü Kuzey Afrika, İran, Suriye, Irak, Orta Asya ve Arap Yarımadası’nın tamamı gibi devasa alanları havidir. Hz. Ömer’in böyle geniş bir coğrafya için emniyet teşkilatı kurmamış olmasının sebebi

²⁸⁹Metin Yılmaz, “Şurta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/242-244.

²⁹⁰Yılmaz, “Şurta”, 39/242-244.

²⁹¹Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya’küb İshâk b. Ca’fer b. Vehb b. Vâzıh Ya’kübî, *et-Târih* (Beyrut: Şeriketu’l-elimî li’l-matbûât, 1431), 2: 110.

²⁹²Yılmaz, “Şurta”, 39/242-244.

²⁹³et-Taberî, *Târih*, 4: 205.

²⁹⁴Metin Yılmaz, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/ Özel Koruma”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/7 (2004), 220.

²⁹⁵el-Melikü’l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd Ebü’l-Fidâ’, *el-Muhtaşar fi târihi’l-beşer* (Kahire: Matbaatu Hüseyniyye el-Mısıryye, 1325), 1: 165.

²⁹⁶Yakübî, *et-Târih*, 2: 50-51; Yılmaz, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/ Özel Koruma”, 220.

kaynaklarda tespit edilememiştir.²⁹⁷ Zira devletin başkenti Medine’de bile emniyet mensuplarına ihtiyaç duyulmuş ve bunu halife bizatihi kendisi de icra etmiştir. Onun çabaları nedeniyle Medine’de ek bir güvenlik ekibinin tesisine gerek görülmemiştir. Hz. Ömer’in bizatihi Medine güvenliğini sağlaması ve diğer bölgelerde somut adım atılmaması, İslam devletinin kurumsallaşmaya henüz başladığını, ancak bu konudasloganvari konuşmanın ve anakronik söylemlerde bulunmanın (günümüz terminolojisiyle o dönemi nitellemenin) erken olduğu söylenebilir.

Özellikle Medine’de Hz. Ömer’in güvenlik görevini bizatihi kendisinin yürütmesi ve hilafet süresi boyunca karizması gereği ek bir emniyet teşkilatının kurulmasını gerektirmemiştir.²⁹⁸ Bu tezi Mehmet Akif’in şu dizeleri de desteklemektedir: *Kenâr-ı Dicle’de bir kurt aşırsa bir koyunu / Gelirde adl-i İlâhî sorar Ömer’den onu!*²⁹⁹ Hz. Ömer’in bu hassasiyeti Medine’ye dair değil, insana dairdir. Onun bu yaklaşımında tüm sorumluluğun halifenin omuzuna yüklenmesi gerektiği, aslında idealist bir tavır ve bir örnekliktir. Böylece her yöneticisine Ömer’i temsil edin demek istemektedir. Ya da bu imajı çizmesi Ömer ve emniyet kavramlarının birarada telaffuzuna vesile olmuştur.

Hz. Ömer, fetih hareketlerinin aksamaması ve askerlerinin de yeteri kadar dinlenebilmesi için -özellikle uzak bölgelere yapılan seferlerde- orduyu ikiye bölmüş, bir kısmını dinlendirmiş sonraki seferde de dinlenen askerleri sefere göndermiştir.³⁰⁰ Bu husus askerlerin güvenliğini önemseydiğini göstermektedir. Yine üstteki yorumu da teyit etmektedir.

2.2.2.2.5. Din Görevlileri

Hz. Ömer döneminde özellikle bedevilerin yaşadığı bölgelere fıkıh âlimi ve öğretmenler gönderilerek o bölgedeki halkın dinini öğrenmesi sağlanırdı. Görevliler mescitlerde kendilerine ayrılan yerlerde oturur, sahabenin icma ettiği konularda fıkıh dersleri verirlerdi. Ayrıca bu dönemde atanan imam ve müezzinlere maaş da bağlandı.³⁰¹

²⁹⁷Kaynaklarda tespit edilememiş olsa da Hz. Ömer’in seçtiği idarecilerden de bu görevi icra beklentisi emniyet teşkilatı kurmak için somut bir adım atmamasının sebebi olabilir.

²⁹⁸Yılmaz, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/ Özel Koruma”, 221-222.

²⁹⁹Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 76.

³⁰⁰İbn Sa’d, *et-Tabakat*, 3: 306.

³⁰¹Abdulahap Gezer, *Kamu Yönetimi İlkeleri Açısından Hz. Ömer Dönemi İdaresi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 87-88.

Hz. Ömer din görevlisi atamalarında halkın talep ve şikâyetlerini de değerlendirmiş, Filistin, Dımaşk, Humus ve Kınnesrin'e imam tayin etmiştir.³⁰² Ayrıca Kûfe'ye atadığı Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın iyi namaz kıldırmadığı gerekçesi ile şikâyet edilmesi üzerine konuyu yerinde incelemiş ve Sa'd'ı görevinden almıştır.³⁰³

Halife, atadığı valilerin yanında özel olarak imam ataması yapmamişsa valiler aynı zamanda "emîrû's-salât" veya "vilâyetü's-salât" ismiyle namaz kıldırma görevini de uhdelerindebulundurmuştur.³⁰⁴ Bu uygulama ile halifenin bölgedeki temsilciliği hususu daha da netlik kazanmaktadır. Halifenin siyasi ve dinî otorite olması durumu valiler içinde kendi bölgeleri dâhilinde geçerli olmuştur.

Hz. Ömer döneminde fetihler neticesinde İslam topraklarının genişlemesiyle birlikte özellikle Mısır ve Şam bölgelerinin fethi neticesinde her yerde mescitler kurulmuş, Kur'an çoğaltılarak buralara gönderilmiş; kadın, erkek, çoluk-çocuk herkese Kur'an öğretilmiştir.³⁰⁵ Böylelikle "küttab" ismi verilen eğitim kurumları bu dönemde kurulmuştur.³⁰⁶ Bu yorumu destekleyen bir rivayet de: Hz. Ömer bir adama Kur'an'ı güzel okuyup okuyamadığını sormuş. Adam "evet" yanıtını vermiştir. Bu cevap üzerine halife "Ümmü'l-kur'an'ı oku bakalım." demiş. Adam, "Vallahi kızı bu kadar güzel olan kadın nasıl güzeldir." deyince halife önce adamı dövmüş ardından da götürüp küttaba teslim etmiştir.³⁰⁷ Bu da Hz. Ömer döneminde din öğretimine özen verdiğini ve kendi döneminde din eğitimi veren kurumların varlığını ortaya koymaktadır.

2.2.2.3.Hz. Ömer'in Atadığı Memurlar, Görevleri ve Göreve Alınma Usul ve Esasları

Hz. Ömer, hilafeti boyunca halkın menfaatine yönelik pek çok yeni uygulamayı hayata geçirdiği gibi eskide var olan bazı uygulamalar üzerinde de tasarruf yetkisini kullanıp çeşitli

³⁰²Mustafa Sabri Küçükaşcı, "İmam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/178-179.

³⁰³eI-Belâzürî, *Fütûh*, 273.

³⁰⁴Küçükaşcı, "İmam", 22/178-179.

³⁰⁵Ebû Muhammed b. Ali ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.), 2: 67.

³⁰⁶Ahmed Fuâd Ehvânî, *et-Terbiye fi'l-İslâm ev et-talîm fi reyî'l-Kâbisî* (Kahire: Dâru İhyâi kütübi'l-Arabî, 1955), 65-66; Mehmet Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen ve Öğrenci Münasebetleri* (İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, Öğreti Üyeliği Tezi, 1981), 86.

³⁰⁷İbn Hazm, *el-Fasl*, 2: 67; Ehvânî, *et-Terbiye fi'l-İslâm*, 65-66; Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen ve Öğrenci Münasebetleri*, 86.

değişiklikler yapmıştır. Bu bölümde Hz. Ömer'in hem idare işini kolaylaştırmak hem de halkın menfaati icabı yürürlüğe koyduğu veya var olagelen görevleri uygulama esas ve usulleri ele alınacaktır.

2.2.2.3.1. İstihdam uygulamaları

2.2.2.3.1.1.Kâtip

Kelime manası itibariyle ketb “yazmak” fiilininism-i fâil kalıbından kâtip (kâtib, çoğulu küttâb, ketebe) olup “yazı işleriyle uğraşan kimse, sekreter, yazıcı; bilgili kişi, noter; muharrir” demektir.³⁰⁸ Kâtibin görevi, halife ve valinin adına yazıları yazmak, yazılan yazıları mühürlemek, dilekçeleri yazmak ve açıkla ayrıca gelen yazıları muhafaza etmektir.³⁰⁹

Devletin üst düzey görevlileri olmaları hasebiyle halife, kâtip atamalarında çok titiz davranmıştır.³¹⁰ Bu amaçla Hz. Ömer, kâtip olabilmek için bazı şartlar istemiştir. Bunlar:

1. Müslüman olmak: Hz. Ömer, görevin ehemmiyetine binaen bu görevde gayrimüslimlerin çalıştırılmasının doğru olmadığını ifade etmiştir.³¹¹

2. Etkili ve güzel konuşabilmek: Bu özellik yabancı devlet adamlarıyla iletişimde hayli önemlidir.³¹²

3. Erkek olmak: Hz. Ömer kadınları kâtip olarak atanmaktan menetmiştir.³¹³

4. Hür olmak.

5. Baliğ olmak

6. Adaletli olmak.

7. İnce bir kavrayış sahibi olmak.

8. Görme yetisine sahip olmak.

9. Şeri hükümleri bilmek.

10. Edebî sanatları bilmek.

11. Kararlı olmak.

12. Kâtip olma yeteneğine ve melekesine sahip olmak.³¹⁴

³⁰⁸Mustafa Sabri Küçükkaşçı, “Kâtip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/49.

³⁰⁹Gezer, *Hz. Ömer Dönemi İdaresi*, 88.

³¹⁰Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdüs b. Abdillâh Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bânî el-Halebi ve evlâduhu, 1357), 18-19.

³¹¹Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-aşâ fi şinâ'ati'l-inşâ*, nşr. Muhammed (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433), 1: 94.

³¹²el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-aşâ*, 1: 98.

³¹³el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-aşâ*, 1: 97.

Hız. Ömer döneminde atanan kâtiplerin isimleri kaynaklarda detaylı bir şekilde tespit edilememiş olsa da nesep bilgilerinden, Medine’de yaşayan Müslümanları kayıt altına almaları için bazı isimlerin görevlendirdiği,³¹⁵ yine Übey b. Ka’b’ın kâtip olarak istihdam edildiği bilinmektedir.³¹⁶

Hız. Peygamber ve Hız. Ebubekir dönemlerinde sadece merkezde kâtipler bulunurken, devlet idaresinde yeni yapıya giden Hız. Ömer döneminde valilere de kâtip atanmıştır.³¹⁷

2.2.2.3.1.2.Âmil

Sözlükte, “bir iş yapan, işçi, zanaatkâr; mızrağın üst kısmı” gibi anlamlara gelen âmil, Kur’an-ı Kerim’de³¹⁸ ve hadislerde³¹⁹ sözlük ve terim manasıyla geçmektedir.³²⁰

Âmiller, Hız. Peygamber zamanında göreve getirilmiş ve Hız. Ömer döneminde de aynı şartlar üzerinde görevlerinin sürdürmüşlerdir.³²¹ Hız. Ömer her yıl hac mevsiminde amillerini çağırır ve onlarla görüşürdü. Örneğin H.13. yıl hac mevsiminde Mekke’ye gelen âmiller arasında; Atâbe b. UseydAttâb b. Esîd (Mekke), Osmân b. Ebî’l-Âs (Taif), Ya’la b. Muniye(Yeme), Huzeyfe b. Mihsan(Amman ve Yemame), Âlâ b. el-Hadramî (Bahreyn), Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh (Şam), Müsennâ b. Harise’nin (Kûfe) isimleri zikredilmektedir.³²² Hız. Ömer bu uygulamasıyla denetim mekanizmasını sıkı tutmak suretiyle halkın idareye olan bakışını sağlam zeminde tutmuştur.

Hız. Ömer, bazen âmil olarak görevlendireceği kişinin şahsında birkaç görevi birleştirirdi. Örneğin; Arfece b. Herseme’yi Musul’a, Mücâşi‘ b.Mes’ûd’u Basra’ya haraç ve zekât âmili olarak gönderirken Abdullah b. Mes’ûd’uKûfe’ye hem vergi tahsili hem de kadılık

³¹⁴Balcı, *Hız. Ömer Döneminde Diploması*, 107.

³¹⁵İbn Sa’d, *et-Tabakat*, 3: 295; et-Taberî, *Târih*, 2: 570.

³¹⁶Bünyamin Erul, “Übey b. Kâ’b”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/272.

³¹⁷Cehşiyârî, *Kitâbü’l-Vüzerâ’ ve’l-küttâb*, 16.

³¹⁸ÂmilKur’an-ı Kerim’de daha çok “iyi veya kötü amel” işleyenlerle ilgili olarak geçmektedir. Örneğin;Âl-i İmrân 3/136, 195; Hüd 11/121; el-Mü’minûn 23/63, ayrıca “zekât işlerinde çalışan memur” anlamında da kullanımı mevcuttur. et-Tevbe 9/60

³¹⁹Hadislerde ise “idareci” ve “vergi toplayan memur” anlamlarında kullanılmaktadır. Bazen bu kavramla birlikte aynı manada arîf, âşir, câbî, emîn, hâzin, sâî ve musaddık kelimelerinin kullanılmaktadır. Yeniçeri, *İslâm’da Devlet Bütçesi*, 74; Mehmet Erkal, “Âmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/58-59.

³²⁰ Erkal, “Âmil”, 3/58-59.

³²¹el-Buhârî, “Ahkam”, 17; “İmân”, 22; “İcâre”, 10.

³²²İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 2: 285.

yetkisiyle tayin etmiştir.³²³Bu durum, halifeninyetenekli ve çok yönlü olarak kabulettiği kişilerden yeteri kadar istifade ettiğini ve yine liyakat karinesine önem verdiğini göstermektedir.

2.2.2.3.1.3. Sâî

Sözlükte “müvezzi, tahsildar ve koruyucu” gibi anlamlara gelen sâî, dini bir terim olarak zekât toplayıcısı demektir. Sâî, emvâl-i zahire denilen, hayvan ve toprak mahsullerinin zekâtını toplamakla görevli kişiye denilir.³²⁴ Rivâyetlerde Hz. Peygamber zamanında sâî olarak görevlendirilen zekât toplama memurlarının olduğu görülmektedir.³²⁵ Benzer bir şekilde Hz. Ömer de aynı kavramı aynı manadaki memurluk için kullanmaktadır. Hz. Ömer, sâîlere hitaben “fakirlerden birini yüz deve rahata ulaştırırsa bu sayıya ulaşana kadar verin” rivayeti buna örnek gösterilebilir.³²⁶

2.2.2.3.1.4. Hâzin

Hâzin kelimesi Kur'an-ı Kerim'de “cehennem ve cennetin bekçileri”³²⁷ manalarında kullanılmaktadır. İslam devletinin ilk yıllarında hâzin kelimesi kullanılmışsa da bazı devletlerde “hazinedar” (hazîne-dâr), “hazînü'l-mâl”, “hâzindar”, “hızendar”, “hazânedar”, “haznedar”, “sâhibübeyti'l-mâl”, “nâzırubeyti'l-mâl” ve “reîsübeyti'l-mâl” gibi kavramlar da zaman içerisinde kullanılmıştır.³²⁸ Hz. Ömer döneminde bu görevi yürüten bir diğer görevlide “kâbiz” veya “veliyyu'l-kabz” ismini almıştır.³²⁹

Hz. Peygamber de hâzin kavramını kullanmış ve kendisini “gelirleri halk için koruyan ve ilgili yerlere harcayan bir hâzin” olarak tanımlamıştır.³³⁰ Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in sağlığında ve Hz. Ebubekir döneminde hâzin olarak görev yapmış,³³¹ hilafetinde ise

³²³Erkal, “Âmil”, 3/58-60.

³²⁴İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 574.

³²⁵Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil (b.y.: Darü'l-Risâleti'l-İlmiyye, 1430), “Harac”, 12.

³²⁶el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Kahire: el-Mektebetü't-Tecâriyyetü'l-Kübrâ, ts.), 565.

³²⁷ez-Zümer 39/71, 73.

³²⁸Erdoğan Merçil, “Hâzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/141.

³²⁹İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2: 363.

³³⁰Müslim, “Zekât”, 98; İbn Hibbân, *Sahih*, 8: 193; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâviş, Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 6: 116.

³³¹Merçil, “Hâzin”, 17/141-143.

Câbiye’de insanlara yaptığı konuşma esnasında kendisini hâzin³³² olarak tanıtmış ve Allah’ın taksimatına uygun taksim yapacağını, bunun kendisinin sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir.³³³ Hz. Ömer yolda karşılaştığı dilenmekte olan yaşlı adamı beytûmal hâzinine gönderterek kendisine maaş bağlatmıştır.³³⁴

Hz. Ömer, devletin merkezinde kendisini hâzin olarak ilan etmiş,³³⁵ kendisine yardımcıları edinmiş³³⁶ ve eyaletlere de zaman zaman hâzinler görevlendirmiştir. Abdullah b. Mes’ud’un Kûfe’ye bu görevle görevlendirilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Kâdî Şureyh’i oraya kadı olarak atayınca Abdullah sadece hâzin olarak görevine devam etmiştir.³³⁷

2.2.2.3.2. Memurların Görevleri, Göreve Alınma Usul ve Esasları

Hz.Ömer döneminde istihdam uygulamaları ve müesseseleşme çalışmaları ele alınırken öncelikle buna dair usul ve esasların incelenmesi zaruridir. Çünkü bu durum Hz. Ömer’in hilafet anlayışını tespit itibariyle hayli önemlidir.

2.2.2.3.2.1. Liyakat

Hz. Ömer’in, hilafetinde atadığı bütün üst yöneticiler ve memurlarda aradığı ilk şart liyakat olmuştur. Öyle ki Hz. Ebubekir döneminde Üsâme, ordusu içerisinde gençliği ve tecrübesizliği nedeniyle emrindeki askerlerden farklı sesler çıkmaya başlayınca, Hz. Ömer elçi olarak Hz. Ebubekir’e gönderilmiştir. Hz. Ömer, “Muhakkak ki ensar, yaşça büyük birinin komutan olarak tayin edilmesini istemekte” deyince Hz. Ebubekir, “Annen seni doğurmasaydı ey Ömer! Resulullah’ın tayin ettiği birini sen azletmemi istiyorsun.” dedi. Hz. Ömer insanlara kızarak yollarına devam etmelerini istedi.³³⁸ Bu olayda Hz. Ömer’in olayı Hz. Ebubekir’e götürmesi devlet memurunun liyakatine bakışı açısından önemlidir. Zira Hz. Ömer de muhtemelen ensar gibi düşündüğünden dolayı daha tecrübeli birinin atanması için halifeye gitmiştir. Fakat halife ise Hz. Peygamber’in yaptığı bir atamayı kendisinin iptal

³³²Bazı rivâyetlerde “hâzin” yerine (malları) bölüştüren taksim eden manasında “kâsim” kelimesi de kullanılmıştır. İbn Hanbel, *Müsned*, 1: 32; Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 1: 34.

³³³İbn Hanbel, *Müsned*, 25: 245.

³³⁴Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 1: 126.

³³⁵İbn Hanbel, *Müsned*, 25: 245.

³³⁶Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 1: 126.

³³⁷İsmail Cerrahoğlu, “Abdullâh b. Mes’ûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/117.

³³⁸İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 2: 195.

etmeyeceğini belirtmiştir. Bu olay Hz. Ömer'in tecrübe ve liyakate Hz. Ebubekir'in ise Hz. Peygamber'e bağlılığı ön plana çıkarttığı şeklinde yorumlanabilir.

Bu olaya benzer bir durum da Muaz b. Cebel'in topladığı zekâtın bir kısmının devlete verilmesi hususu için yaşanmıştır. Burada da Hz. Ömer devletin menfaatinin düşünürken Hz. Ebubekir Hz. Peygamber'in görevlisine tolerans tanımıştır. Hz. Ömer, Muaz'ı bu konuda yeteri kadar liyakatli olduğunu düşünmemektedir.³³⁹ Yine Bahreyn'e vali atama konusunda ashâbla danışan Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'in Bahreyn'e atadığı bir isim olan Âlâ b. el-Hadramî'yi önermiş, Hz. Ömer ise orayı daha iyi idare edebileceğini düşündüğü Ebân b. Said'in görevlendirilmesini önermiştir. Fakat Hz. Ebubekir Hz. Peygamber'in görevlendirmede birini görevlendirmek istememiş ve Âlâ b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e göndermiştir.³⁴⁰ Görüldüğü üzere Hz. Ebubekir'in devlet adamı atama stratejisinde Hz. Peygamber'e ittibâ varken Hz. Ömer liyakati ön plana çıkarmaktadır. Hz. Peygamber döneminde İslam devleti yeni yeni oluşum şeklinde olduğu için yapılan atamalar genel mahiyetli atamalardır. Yani valilik, komutanlık, kadılık gibi görevlerin hepsini haviydi. Hz. Ebubekir de yukarıda işaret edilen sebepten dolayı ittibâyı tercih etmiştir. Fakat Hz. Ömer döneminde devlet sınırlarının genişlemesi ve teşkilatlanmanın hızlanmasıyla birlikte bu durum değişmiş ve ihtisaslaşmanın ilk nüveleri sayılabilecek olan atamalar gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in yaptığı atamaların devlet organizasyonunu geliştiren birer atama olduğu söylenebilir.

Hz. Ömer'e göre idarede liyakat çok önemli bir unsurdur. Buna bağlı olarak da atadığı bütün memurlarda bu özelliği aramıştır. Bununla irtibatlı olarak bazı bölgelerin valilerine beytülmalde hazine memurluğunu verirken bazı bölgelerde ise de farklı isimler görevlendirmiştir. Örneğin; Amr b. el-Âs, Mısır valiliği esnasında beytülmal âmilliği görevini de yürütmüştür.³⁴¹ Kûfe'ye Ammar b. Yasir'i vali olarak görevlendirmiş, aynı bölgeye kadılık ve beytülmal için de Abdullah b. Mes'ud'u görevlendirmiştir.³⁴²

Hz. Ömer, "Daha layık biri olduğu halde akrabalık bağından dolayı birini görevlendiren kişi Resulullah'a ve müminlere ihanet etmiştir."³⁴³ sözüyle liyakatin önemine vurgu yapmıştır. Hz. Ömer, devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte yönetimi tekelden çıkararak sistemleştirmiştir. Bu bağlamda önceki dönemde atanmış olan görevliler bir

³³⁹ez-Zehbî, *Siyer*, 1: 453-455.

³⁴⁰el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 5: 620.

³⁴¹Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi II*, 168.

³⁴²Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 36-37.

³⁴³İbn Teymiyye, *Mecmû'a*, 23: 357.

bölgenin bütün idari ve sosyal işlerini yürütmekteyken³⁴⁴ Hz. Ömer döneminde bir bölgeye birden fazla alanda görevliler gönderilmiştir. Böylelikle ihtisaslaşma ve görev bölüşümüne gidilmiştir.³⁴⁵

Hz. Ömer, çevresindekilerin mizaç ve kabileyetlerini bildiği için, başlıca devlet görevlerinin icrasında atamalarda liyakat ve bu noktada isabet hususları tartışmasız bir gerçektir. Hz. Ömer, idari kabiliyetlerinden dolayı Muaviye b. Ebî Süfyan, Amr b.el-Âs, Muğire b. Şu'be ve Ziyâd b. Sümeyye'yi; askerî seferlerde; İyad b. Ganm, Sa'd b Ebî Vakkâs, Hâlid b. Velid, Numan b. Mukarrîn'i sürekli görevlendirmiş; cesur asker olmalarına karşın sevk ve idaredeki yetersizliklerinden dolayı Amr b. Ma'dikerib ile Tuleyha b. Halid'i sevk ve idarede görevlendirmemiştir. Ayrıca yazıya olan hâkimiyetlerinden dolayı Zeyd b. Sabit ile Abdullah b. Erkam'ı kâtip olarak değerlendirmiş ve fıkıh bilgilerinden dolayı Kâdî Şureyh, Kâ'b b. Sûr, Selman b. Rebîa ve Abdullah b. Mes'ud'u da kadı olarak görevlendirmiştir.³⁴⁶

Hz. Ömer, liyakat tartısında tarttığı hiç kimsenin köken, ırk, mensubiyet, statü itibarıyla farklılığını engel olarak görmemiştir. İranlı olmasına rağmen Kâdî Şureyh'i kadılık görevine getirmiş,³⁴⁷ azatlı köle olmasına karşın Umeyr b. Hüney'e de görev vermiştir.³⁴⁸ Hz. Ömer'in "Eğer hayatta olsaydı Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'i kendimden sonra halife bırakırdım"³⁴⁹ sözü, liyakate verdiği önemi göstermesi açısından hayati öneme sahiptir. Zira halife bırakırım dediği Sâlim, Kureyş kabilesinden olmayıp üstelik azatlı köledir.

Hz. Ömer'in, Câbiye'de yaptığı meşhur konuşmasında insanlara Kur'an ile ilgili sorusu olanın Ubey b. Ka'b'a, fikhî sorusu olanın Muaz b. Cebel'e, feraiz ile ilgili sorusu olanın ise Zeyd b. Sabit'e sorması yönündeki tembihleri³⁵⁰ de tamamen insanları bilgiyi ehlerinden almalarını istemesinden ötürüdür.

³⁴⁴Yazıcı, "Hz. Peygamber Döneminde Âmillik", 50-58.

³⁴⁵Gezer, *Hz. Ömer Dönemi İdaresi*, 54.

³⁴⁶Gezer, *Hz. Ömer Dönemi İdaresi*, 54.

³⁴⁷Şureyh'in nereli olduğundan ve kökeni hakkında çeşitli tartışmalar mevcuttur. Bkz. Şükrü Özen, "Kâdî Şureyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/119-121.

³⁴⁸Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 1: 105; Ebû Abdillâh el-Asbahî İmâm Mâlik (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1418), "Da'vetu'l-Mazlûm" 1; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalanî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdül Mevcud-Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415), 6: 451.

³⁴⁹İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 3: 342; et-Taberî, *Târih*, 2: 580; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 440; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 34: 458.

³⁵⁰İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 7: 310.

2.2.2.3.2.2. Ahlak

Hız. Ömer atadığı bütün kademelerdeki görevlilerin temel bir takım ahlaki erdemlere sahip olmasına özen gösterirdi. Hız. Ömer'in atadığı görevliler zühd sahibiydi. Örneğin; Sâid b. Amir b. Hizyem, Ümeyr b.Sa'd, Selmân-ı Farisî, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, EbûMûsa el-Eş'arî vd. zikredilebilir.³⁵¹ Nitekim bu şahısların zühdlerinden dolayı eşleri tarafından zaman zaman halifeye şikâyet edildikleri de olmuştur.³⁵² Hız. Ömer'in atadığı memurların bir diğere özellikleri de tevazu sahibi olmalarıdır. Öyle ki bunlar halkın arasında girdiklerinde kendilerini ayırt edici hiçbir özellik göze çarpmazdı.³⁵³

Hız. Ömer'in atamalarında göze çarpan bir diğere özellik de verâdır. Pek çok sahabe, Hız. Ömer kendisine görev vermek istediği halde bundan kaçınmıştır. Utbe b. Gazvân, Basra valiliğine gitmek istemiş,³⁵⁴ Numan b. Mukarrin şehit olabilme arzusuyla Kesker valiliğinden ayrılmak istemiş ama her ikisi de isteklerini halifeye kabul ettirememiştir.³⁵⁵ Yine Zübeyr b. Avvâm kendisine yapılan Mısır valiliği teklifine "Benim ona ihtiyacım yok, cihada gidip Müslümanlara yardım etmek istiyorum." cevabını vermiş,³⁵⁶ aynı şekilde İbn Abbas da Hıms valiliğini reddetmiştir.³⁵⁷ Hız. Ömer şefkatli olmayan kişileri de devlet kademesine atamamıştır. Rivayete göre Hız. Ömer kucağında çocuklarını öpüp onlarla oynarken Eslem Kabilesi'nden birinin ona "Siz çocukları böyle kucaklayıp öper misiniz? Ben asla böyle bir şey yapmam" deyince Hız. Ömer kendisini atamaktan vazgeçmiştir.³⁵⁸

Ebu Ubeyde ve Muaz b. Cebel'e yazdığı mektuplarda kadılık yapabilecek salih kişileri bulmalarını bildirmiştir.³⁵⁹ Hız. Ömer, insanlara karşı yapmacık davranışlar sergilemeyen, riyadan uzak duran ve tamahkâr olmayan kişileri istihdama seçmiştir.³⁶⁰

2.2.2.3.2.3. Din ve Cinsiyet

Hız. Ömer döneminde hızla şekillenen devlet yönetimi farklı unsurları da bünyesine almıştır. Bundan dolayı da bu dönemde devlet kurumlarının üst düzey yöneticileri ve dinî

³⁵¹Sallâbî, *II. Halife Hız. Ömer*, 410.

³⁵²İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 58: 435.

³⁵³et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nâdire*, 4: 355.

³⁵⁴el-Belâzürî, *Ensâb*, 13: 299; el-Belâzürî, *Fütüh*, 1: 334; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3: 1027.

³⁵⁵İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 393; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 122.

³⁵⁶el-Belâzürî, *Fütüh*, 1: 210.

³⁵⁷Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 113.

³⁵⁸İbnü'l-Mibred, *Mahzü's-savâb*, 2: 520.

³⁵⁹İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 58: 435.

³⁶⁰Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8: 299; el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 5: 766.

kurumlar dışında Müslüman olmayanları çalıştırmada sakınca görmemiştir.³⁶¹ Fetihler neticesinde de gerek Sâsânî gerekse Rum idari yapılarının mevcut olduğu bölgelerde yerli halkın istihdamı sürdürmüştür. Çünkü maslahat, tecrübe, ihtiyaç, adalet, hakkaniyet ve diğer sâikler göz önünde bulundurulduğunda gayrimüslim istihdamı kaçınılmaz olmuştur.³⁶² Ancak Müslümanların maslahatına aykırı olduğu için kâtiplik gibi önemli işlerde gayrimüslimlere yer verilmemiştir.³⁶³

Hız. Ömer, idarede bazı alanlarda cinsiyet ayırımına gitmeksizin görev vermiştir. Nitekim Medine sokaklarını ve çarşılarını teftiş için Şifâbint Abdullah'a görev vermiştir.³⁶⁴

2.2.2.3.3. Memur Atama Usulleri ve Memurluğun Bitmesi

Hız. Ömer atayacağı memurları belli usullere göre atamalarını gerçekleştirirdi. Bunlar; istişare, halkın seçimi ve resen atama olmak üzere üç kategoride tasnif edilebilir.

Hız. Ömer, isabetli kararlar vermesine rağmen özellikle üst düzey memur ataması yapacağı zaman şûrayı toplar ve onlarla danıştıktan sonra atamaları gerçekleştirirdi.³⁶⁵ Şûra için toplandıığında Hız. Ömer kendisine şu tarz insanların önerilmesini tavsiye ederdi: “Bana öyle kişileri önerin ki halklarının yanında reis olmadıkları halde reis gibi olsun, reis olduklarında da reis değilmiş gibi hareket etsin.”³⁶⁶ Hız. Ömer'in bu cümleleri zihninde olan memur tipine ışık tutacaktır ki o da ciddi manada karaktere bürünmüş bireylere işaret etmektedir. Bu cümlelerin kapsamına girerek görevlendirilen kişilerden biri Rebî' b. Ziyâd'dır.³⁶⁷ Osman b. Huneyf de bu özellikleri taşıdığı için atanmıştır.³⁶⁸

³⁶¹Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Ali Kuşcu (Ankara: Nur Yayınları, t.y.), 487-488.

³⁶²Demirci, *Gayri müslim Politikaları*, 284-289.

³⁶³Rivâyete göre Hız. Ömer Şam fethi esnasında Şam'a gitti ve kendisinin geldiğini halka duyurmak için Ebu Musa'ya kâtibinin okuması için ferman verdi. Ebu Musa ise kâtibinin mescide giremeyeceğini söyledi bunun üzerine Hız. Ömer “Cenabet midir?” diye sordu. Buna karşılık Ebu Musa “Hayır, o bir Hıristiyan'dır” dedi. Bunun üzerine Halife, Ebu Musa'yı azarlar ve “Allah onları sizden uzaklaştırmışken, siz onları kendinize yaklaşıtıyorsunuz. Allah onları basit görmüşken, siz onlara değer vermektensiniz. Allah onları hain olarak nitelendirmişken, siz onlara itimat ediyorsunuz. Ben sizi onlardan yardım almaktan menetmişim. Çünkü onlar rüşveti helal görmekte dirler” dedi. et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nâdire*, 2: 362.

³⁶⁴Ahmed Said Müceylidî, *et-Teysîr fî ahkâmi't-tesîr*, nşr. Mûsâ Lekbâl (Cezayir: Şerîketu'l-vataniyye li'n-neşr ve't-tevzi, 1970), 42.

³⁶⁵Gezer, *Hız. Ömer Dönemi İdaresi*, 57.

³⁶⁶İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 6:159.

³⁶⁷İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 6:159.

³⁶⁸Gezer, *Hız. Ömer Dönemi İdaresi*, 57.

Hız. Ömer Nebevî buyruğun gölgesinde³⁶⁹ kendisinden görev isteyenleri de reddederek görev vermemiştir.³⁷⁰ Bunda muhtemelen bir görevi hırsla isteyen kişinin görevini başka maksatla kullanabileceği endişesi etkili olmuştur.³⁷¹

Hız. Ömer bazen idarecilerini seçme görevini şehirlerdeki halka bırakır, halkın kendisine gönderdiği isimleri onaylayarak göreve başlatırdı. Bu yolla Kûfe'den Osman b. Ferkad Basra'dan Haccâc b. Allat³⁷² ve Mücâşi' b. Mesud, Şam'dan Ebû'l-A'veres-Sülemî ve Mısır'dan da Ma'n b. Yezid halk tarafından seçilerek halifeye gönderilmiş ve görevlendirilmiştir.³⁷³ Hız. Ömer bu uygulaması İslam toplumuna yöneticilerini seçme hakkı tanımıştır. Bu yönüyle de halife merkezdeki otoritesini sağlamlaştırmış, dönemin şartlarına göre bölgelerdeki karizmatik önderleri tespit etmiştir.

Hız. Ömer, halk arasında meşhur kişileri resen atadığı da olmuştur. Ebu Hureyre'nin Bahreyn'e atanması bu şekilde olmuştur.³⁷⁴ Fakat resen atadığı bazı isimlerin yetersiz olduğunu gördüğünde görevlerini sonlandırmıştır. Ammâr b. Yâsir burada örnek verilebilir. Halife, Ammar'ı Kûfe'ye vali olarak atamış ardından da "siyaset bilmiyor" şeklindeki şikâyeti dikkate alarak görevine son vermiş,³⁷⁵ Kûfe halkına Ammâr'ın yerine kimi istediklerini sormuş onların teklifi üzerine Ebû Mûsâ el-Eşârî'yi atamıştır.³⁷⁶

Hız. Ömer döneminde memurluğun sona ermesini de halifelik anlayışını tespit için önemli bir nokta olarak görebiliriz. Zira bütün kademelerdeki memurların hangi sebeple memurluklarının bittiği tespit edilebilirse halifenin idareye bakışı ve hilafet anlayışının tespitine katkı sağlayacağı muhakkaktır.

³⁶⁹Ebû Musâ Şöyle aktarır: Yanımda amcamın evlatlarından iki kişi daha olduğu hâlde Resûl Resulullah'ın (sav) huzuruna girdim. Yanımdakilerden biri: "Ey Allah'ın Resulü! Allah'ın sana tevdi ettiği işlerden bazıları üzerine bizi emir tayin et." dedi. Diğeri de aynı talepte bulundu. Resul Resulullah'ın (sav) onlara cevabı şu oldu: "Biz, Allah'a kâsem olsun, bu işe, onu talep eden veya ona hırs gösteren hiç kimseyi tayin etmeyiz!" el-Buhârî, "Ahkâm" 7, 12; "İcâre" 8; "İstitâbe"2; Müslim, "İmâret" 7.

³⁷⁰Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 1: 21, 76.

³⁷¹Gezer, *Hız. Ömer Dönemi İdaresi*, 58.

³⁷²Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 113.

³⁷³Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, nşr. Halil el-Mansur (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 467.

³⁷⁴İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8: 121.

³⁷⁵el-Belâzürî, *Fütüh*, 274.

³⁷⁶Kaynaklarda Ammâr b. Yasirden sonra Ebû Musâ el-Eşârî, ondan sonra da Muğire b. Şu'be'nin atandığı yazılsa da İbn Kesir, Ammâr b. Yâsir'in yerine Cübeyr b. Mut'im'in atandığını nakleder. et-Taberî, *Târih*, 4: 164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 413-414; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 128.

Hz. Ömer döneminde yöneticilerin görevden çekilme durumunun olduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır.³⁷⁷ Fakat bazen halifenin buna izin vermediği de bilinmektedir. İlginç bir örnek olması açısından Hz. Ömer görevden alınmayı isteyen Ziyâd b. Hanzala'yı görevden almış,³⁷⁸ yerine atadığı Utbe b. Gazvan, Ahvaz'ın güvenliğini sağlayıp Farslara boyun eğdirdikten sonra, Hz. Ömer'den hac için izin istemiş, Hz. Ömer de kendisine izin vermişti. Utbe, haccını bitirdikten sonra Hz. Ömer'den görevden alınmayı istemişse de bunu halifeye kabul ettirememiştir. Bunun üzerine Utbe Allah'a dua ederek görev yerine gitmek üzere oradan ayrılmış, fakat "Batn-ı Nahle" denilen yere geldiğinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bu haber Hz. Ömer'e ulaştığında O'nun kabrini ziyaret etmek maksadıyla gitmiş ve: "Eğer bilinen belirli bir ecel olmasaydı senin katilin ben olmuş olurum." demişti.³⁷⁹ Hz. Ömer'in her iki isme farklı davranmasının sebebini kesin olarak tespit etmek mümkün olmamakla beraber, görevi hakkıyla yapabildiğine inandığı kişileri görevlerinden azlını istemelerine rağmen bu istekleri kabul etmemiştir. Benzer bir durumu da Nu'mân b. Mukkarin yaşamıştır. Nu'mân savaflara katılmak üzere şehitlik arzusuyla Kesker valiliğinden ayrılmayı halifeye sunmuş ise de halifeye bu isteği kabul ettirememiştir.³⁸⁰

Hz. Ömer, hastayı ziyaret etmeyen, zayıf (düşkün) kişileri makamına kabul etmeyen³⁸¹ ve insanların diline düşmeyi kusur saymış ve bu vasıfları taşıyanları görevden azletmiştir.³⁸² Ebu Musâ el-Eş'arî, Kûfe'ye vali olarak atandıktan sonra kölesinin ticaret yapmasından dolayı şikâyet edilmiş, Hz. Ömer de Kûfe'deki görevine son vererek onu Basra'ya atamıştır.³⁸³ Bu örnek Hz. Ömer'in hilafet anlayışını yansıtmaması açısından önemlidir. Zira halife halk arasındaki söylentileri engellemek ve böylece idarenin tarafsızlığını göstermek amacıyla güvendiği valinin kölesinin yaptığı helal bir davranışı doğru bulmamıştır. Ancak şahsından bağımsız bir mesele sebebiyle, Ebu Musa'nın liyakatine ve devlet adamlığına da hâlel getirmeyerek onu istihdam etmekten geri durmamıştır.

Hz. Ömer'in memurlarının görevine son verdiği bir diğer husus da bizzat ticaret ile iştiğal etmeleridir. Âmil olarak görevlendirdiği Hâris b. Ka'b'ın ticaret yaparak para kazandığını öğrendiğinde ona yönelik söylediği "Biz sizi ticaret yapasınız diye atamadık"

³⁷⁷et-Taberî, *Târih*, 4: 289.

³⁷⁸et-Taberî, *Târih*, 4: 138.

³⁷⁹et-Taberî, *Târih*, 4: 82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 362.

³⁸⁰İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 393; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 122.

³⁸¹Ebü Yûsuf, *el-Harâc*, 117.

³⁸²et-Taberî, *Târih*, 4: 192; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 387.

³⁸³et-Taberî, *Târih*, 4: 164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 413-414.

sözleri ile tepkisini ortaya koymuş ve bu sebeple azlettiği kişiyi asla göreve getirmeyeceğini beyan etmiştir.³⁸⁴

Hiz. Ömer'in, memuriyetteki başarısının zamanla o kimse veya halk nezdinde işin ve gayretin önüne geçmesi nedeniyle endişelendiği ve memuriyetten azletmeye varacak tasarruflarda bulunduğu malumdur. Örneğın Halid b. Velid'i görevden azlettikten sonra söylediğı "Vallahi insanlar başarıyı Halid'den bilmesinler diye görevden aldım." sözünden, başarıyı kendinden bilen kişileri azlettiğı şeklinde yorumlanabilir.³⁸⁵

2.2.2.3.4. İdari Yapı

İslam Tarihi nde günümüz terminolojisiyle izah edecek olursak devletleşme ve kurumsallaşmanın ilk örnekleri Hiz. Ömer döneminde verilmiş, Hiz. Ömer hem idarecilik yapmış hem de nevi şahsına münhasır bir idari yapı olan hilafete müşahhas bir kimlik kazandırmaya çalışmıştır. Bu amacı için bitmek tükenmek bilmeyen bir çaba sarf ederek şahsen birçok iş ve işleyişe dâhil olmuş ve müesses nizamı oluştururken hem teori hem de pratik anlamda iş bölümünü ve işleyişini göstermeye çalışmıştır. Hilafeti döneminde İslam devletini yeni bir idari yapıya kavuşturdu. Hiz. Ömer, halifeye düşen yükü azaltmak ve diğer vilayetleri daha sağlıklı bir şekilde idare edebilmek adına çeşitli adımlar atmıştır.

Burada Hiz. Ömer'in ülkeyi vilayetlere bölmeye ve bu vilayetlerle ilgili tasarrufları incelenecektir. Çok detaylı sonuçlarının olması ve çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı konu; mevcut veya yeni kurulan vilayetlere yönelik yönetim ve hilafet anlayış farkını tespit bağlamında ele alınacaktır.

2.2.2.3.4.1. Vilayetler

Hiz. Ömer, halife olduğunda İslam devletinin sınırları Şam ve Irak'a kadar uzanmaktaydı. Hiz. Ömer'in döneminde ise sağlanan siyasi istikrarla birlikte devlet sınırları çok daha genişledi.³⁸⁶ Buna göre mevcut olan Medine, Mekke, Taif, Yemen, Bahreyn vilayetlerine Fustat, Kûfe, Basra gibi şehirler eklendi.

³⁸⁴Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-zamân*, 5: 415.

³⁸⁵Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-zamân*, 5: 249.

³⁸⁶Abdulaziz b. İbrâhim el-Ömerî, *el-Vilâyetu ale'l-buldân fi asri hulefâi râşidîn* (Riyâd: Dâru işbiliyye, 1421), 2: 89.

2.2.2.3.4.1.1. Medine

Hiz. Peygamber ve Hiz. Ebubekir d6neminde başkent statüsü Hiz. 6mer d6neminde de devam etti³⁸⁷ Hiz. 6mer, Medine'nin doğal valisiydi. 6lkeyi de buradan y6netiyor, emirleri buradan g6nderiyor, el7ileri de burada kabul ediyordu.³⁸⁸ Başkent'in dışına 7ıktığı zamanlarda yerine Zeyd b. Sabit,³⁸⁹ Hiz. Osman³⁹⁰ ve Hiz. Ali³⁹¹ gibi isimleri bırakırdı. Halife bu y6n6yle kendinden 6nceki idari anlayışı aynen s6rd6rm6řt6r.

2.2.2.3.4.1.2. Mekke

Mekke, Hiz. 6mer d6neminde başkent Medine'den sonra en 6nemli Şehir 6nvanını korumuştur.³⁹² Hiz. 6mer'in halifeliğinin ilk g6nlerinde Att6b b. Esid,³⁹³ onun vefatından sonra Muhriz b. Harise³⁹⁴ ondan sonra da Kunfuz b. Harise'yi atamış fakat kısa s6re sonra azletmiş,³⁹⁵ yerine de H6lid b. el-As'ı atamıştır. Hiz. 6mer'in vefatına kadar g6revine devam eden H6lid, Hiz. Osman tarafından tekrar atanmıştır.³⁹⁶

Hiz. 6mer d6neminde Mekke ile ilgili iki gelişme dikkate Şayandır. Bunlardan birincisi Harem b6lgesine yakın olan evlerin satın alınarak yıkılıp Harem b6lgesinin 7evresinde k676k duvarlar yapmak suretiyle genişletme 7alışmalarıdır.³⁹⁷ İkincisi ise Hiz. 6mer'in valileri 6zerinde kurduğu denetim mekanizmasının 7arklarının b6t6nleştiği bir nokta olmasıdır. İşlam coğrafyasındaki b6t6n vali ve idareciler hac farızasını yerine getirmek ve b6lgelerindeki ahvali halifeye arz etmek maksadıyla her yıl Mekke'de toplanmışlardır.³⁹⁸ Hiz. 6mer'in, bu uygulamasıyla idarecilerini halkın huzurunda ve halkla birlikteyken sorgulaması, halkın

³⁸⁷Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri K676kaşcı, "Medine", *T6rkiye Diyanet Vakfı İşl6m Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/305-307.

³⁸⁸el-6meri, *el-Vil6ye*, 2: 89.

³⁸⁹Hayy6t, *et-Tarih*, 153.

³⁹⁰Ya'k6bi, *et-Tarih*, 1: 164.

³⁹¹İbn6'l-Esir, *el-K6mil*, 2: 287.

³⁹²el-6meri, *el-Vil6ye*, 89.

³⁹³Att6be, Hiz. Peygamber'in T6if'ten d6n6ř6nden sonra Mekke'ye vali olarak atanmış ve Hiz. 6mer'in ilk g6lerine kadar. Bu g6revi s6rd6rd6ę6 belirtilmektedir. Fakat vefatının daha 6nce olduğuna dair de rivayetler mevcuttur. Hayatı ile ilgili 7ok fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hacer, *el-İş6be*, 4: 356; 5: 115-116.

³⁹⁴Muhriz hakkında da kaynaklarda bilgi tespit edilememiştir. Ancak Att6be'den sonra sefirlik g6revi yaptığı ve onun vefatından sonra Hiz. 6mer tarafından Mekke'ye vali olarak atandığı kaydedilmektedir. İbn6'l-Esir, *6sd6'l-ę6be*, 4: 295.

³⁹⁵İbn Abdilber, *el-İşt66b*, 3: 1307.

³⁹⁶İbn Abdilber, *el-İşt66b*, 2: 431.

³⁹⁷Eb6't-Tayyib Takıyy6ddin Muhammed b. Ahmed F6si, *Őif6'6'l-ęar6m biahb6ri'l-Beledi'l-har6m* (Beyrut: D6ru'l-K6t6b6'l-İlmiyye., 1421), 1: 296.

³⁹⁸el-6meri, *el-Vil6ye*, 92.

idareye olan güvenini sağlamış ve canlı tutmuştur. Halifenin bu uygulaması vali ve idareciler üzerinde de otokontrol mekanizması görevi görmüştür.

2.2.2.3.4.1.3. Tâif

Hiz. Peygamber döneminden itibaren önemli bir konuma sahip olan Tâif'in valiliğini asrısaaadet, Hiz. Ebubekir ve Hiz. Ömer'in ilk iki yılında Osmân b. Ebi'l-Âs yapmıştır. İbn Ebi'l-Âs, cihada katılmak arzusuyla halifeden azlını istemiş halife de yerine birini bırakmak kaydıyla teklifini kabul etmiş o da yerine Ya'la b. Abdullah 'ı bırakmıştır.³⁹⁹ Kaynaklarda kendisinden sonra Süfyan b. Abdullah es-Sekâfi'nin geldiğini ve Hiz. Ömer vefat ettiğinde de bu görevde olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁰ Bir başka rivayette ise Hiz. Ömer tarafından Utbe b. Ebî Süfyân'ın da Tâif'e vali olarak atandığı kaydedilmiştir.⁴⁰¹

Hiz. Ömer döneminde sükûnet ve istikrar içinde olan Tâif, İslam devletinin önde gelen şehirleri arasında yer almıştır.⁴⁰²

2.2.2.3.4.1.4. Yemen

Hiz. Ömer döneminde kontrol altına alınmış bölgelerden biri de Yemen'dir. Şehrin valiliğini Hiz. Ömer döneminde Hiz. Ebubekir'in atadığı Ya'la b. Ümeyye yapmıştır.⁴⁰³ Yemen halkı Ya'la hakkında zaman zaman halifeye şikâyette bulunmalarına karşın Hiz. Ömer onu görevden almamıştır.⁴⁰⁴ Genelde halkın şikâyetlerini dikkate alan ve vali değişimine giden Hiz. Ömer'in bu davranışı dikkâti şayandır. Zira Hiz. Ömer'in şikâyetler karşısında görevde tutması nevadirattandır.

Hiz. Ömer döneminde Yemen; Hemedân, Ak, Ma'reb, Cened gibi bölgelere bölünmüştür.⁴⁰⁵ Bu bölgelerden Hemedân'ı Amir b. Şehr, Ak'ı Tâhir b. Ebî Hâle, Ma'reb'i Ya'la b. Ümeyye ve Cened'ü Ebû Mûsâ el-Eşârî görev yapmıştır.⁴⁰⁶

³⁹⁹Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habib, *el-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedid, ty.), 127.

⁴⁰⁰Hayyât, *et-Târih*, 155; et-Taberî, *Târih*, 4: 21.

⁴⁰¹İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 3: 456.

⁴⁰²Nâdiye Hüsnî Sakr, *et-Tâif fi'l-asri'l-câhilî ve sadri'l-İslâm* (Cidde: Dâru's-Şuruk, 1401), 19.

⁴⁰³et-Taberî, *Târih*, 3: 228.

⁴⁰⁴Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Mansûr-Billâh el-Kâsım b. Muhammed el-Hasenî es-San'ânî, *Ğâyetü'l-emânî fi ahbâri'l-kutri'l-Yemânî*, nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Arabî li't-tabâati ve'n-neşr, 1968), 83.

⁴⁰⁵Hiz. Ömer Yemen'de yaptığı bu taksimat mali açıdandır. bkz. .Karasu Murat, "Hiz. Ömer Döneminde Yönetim Ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4 (Autumn 2018), 66.

⁴⁰⁶Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-raşide* (Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1430/2009), 112.

Yemen, Hz. Ömer döneminde önemli roller üstlenmiştir. Bu rollerden biri savaşlara asker sevkıyatı, diğeri ise yeni kurulan şehirlere buradaki halktan iskân edilmek suretiyle düzenli göçe katkıdır.⁴⁰⁷

2.2.2.3.4.1.5. Bahreyn

Hz. Peygamber zamanında Müslüman olan Bahreyn'e Hz. Ebubekir zamanında Alâ b. el-Hadramî atanmış, Hz. Ömer de iki yıl kadar Alâ'yı görevinde tutmuştur.⁴⁰⁸ Ancak Hz. Ömer, İran bölgesinde ciddi fetih katkıları olmasında rağmen kendisinden izin almadan deniz savaşına giren Alâ'yı görevinden almış ve yerine de Osman b. Ebî'l-Âs'ı getirmiştir.⁴⁰⁹ Osman, Basra bölgesine komutan olarak atanınca da yerine Ayyâş b. Ebî Sevr getirilmiştir.⁴¹⁰ Fakat onun valiliği uzun sürmemiş, yerine Kudâme b. Maz'ûn atanmıştır.

Kudâme bu görevde iken içki içmesinden dolayı Hz. Ömer tarafından azledilmiş⁴¹¹ ve kendisine had uygulanmıştır.⁴¹² Kudâme'den sonra Ebû Hüreyre Bahreyn valiliğine getirilmiş,⁴¹³ daha sonra halife onu da azlederek yerine tekrar Osman b. Ebi'l-As'ı getirmiştir.⁴¹⁴

Hz. Ömer, Bahreyn'in idaresini kolaylaştırmak adına Umman ve Yemâme bölümlerini Bahreyn'e bağlı şehirler haline getirmiş ve buralara bağımsız valiler atamıştır.⁴¹⁵

⁴⁰⁷el-Ömerî, *el-Vilâye*, 96-97.

⁴⁰⁸Hayyât, *et-Târih*, 122.

⁴⁰⁹el-Belâzürî, *Fütûh*, 374.

⁴¹⁰Hayyât, *et-Târih*, 154.

⁴¹¹el-Belâzürî, *Fütûh*, 89.

⁴¹²Rivayete göre Kudâme bu görevde iken Abdülkays kabilesinin reisi Cârûd b. Muallâ Hz. Ömer'e onun içki içtiğini haber verdi, şahit olarak da Ebû Hüreyre'yi gösterdi. Ebû Hüreyre ise Kudâme'yi içki içerken değil sarhoşken gördüğünü söyledi. Hz. Ömer, Ebû Hüreyre'nin Cârûd'un kız kardeşiyle evli olması dolayısıyla bu şahitliği yeterli görmeyip Kudâme'yi cezalandırmayınca Ebû Hüreyre, Kudâme'nin hanımı Hind bint Velîd'in şahitliğine başvurulabileceğini bildirdi. Hind de olayı doğrulayınca Hz. Ömer Kudâme'yi valilikten azlederek cezalandırmaya karar verdi. Suçlamayı kabul etmeyen Kudâme ise içki içmiş olsa bile, "İman edip sâlih amel işleyenlere, artık bundan böyle günahlardan sakınıp imanda sebat ile salih amellere devam ettikleri, sonra takvaları ve imanları tam sağlaşıp kökleştiği, sonra hem günahlardan sakınıp hem de iyilik yapmaya çalıştıkları takdirde, haram olmadan önce yiyip içtiklerinden dolayı bir günah yoktur. Çünkü Allah, iyilik ve ihsan sahiplerini sever." (el-Mâide 5/93) ayeti delil göstererek cezalandırılmaması gerektiğini söyledi. Ancak Hz. Ömer bu âyeti yanlış yorumladığını belirterek ona seksen değnek vurulmasını emretti. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-zamân*., 6: 270.

⁴¹³et-Taberî, *Târih*, 4: 112.

⁴¹⁴Hayyât, *et-Târih*, 154.

⁴¹⁵el-Ömerî, *el-Vilâye*, 76.

2.2.2.3.4.1.6. Mısır

Mısır, Amr b el-Âs tarafından fethedildiği için halife onu buraya vali olarak atadı. Amr bu bölgenin genel valisiydi ve bölgede başka valilerde vardı. Mısır'ın fethine, elde edilen toprakların kaybedilme endişesiyle halife karşı çıksa da fetih gerçekleşmiş, bölge Hz. Ömer'in adalet ve merhametini hissettiği için de Müslümanlaşması hızlı olmuştur.⁴¹⁶

Hz. Ömer, bu bölgede fetihlerin aksamaması, askerlerin tembelliğe alışmaması, maaşlarının ve giderlerinin hazineden karşılanmasından dolayı askerlerin ziraatla meşgul olmasını yasaklamıştır.⁴¹⁷

2.2.2.3.4.1.7. Şam

Hz. Ebubekir, Şam bölgesine Hâlid b. Velid'i vali olarak atadı. Hz. Ömer de halife olduğunda bölgenin idaresi Hâlid'in uhdesindeydi.⁴¹⁸ Hz. Ömer'in bu bölgeye yaptığı ilk müdahale, Hâlid b. Velid'i görevden almak, yerine de Ebu Ubeyde b. Cerrâh'ı atamak oldu. Ayrıca bölgenin diğer şehirlerindeki vali ve komutanları Ebu Ubeyde'ye bağladı.⁴¹⁹ Hz. Ebubekir döneminde Hz. Ömer azledilmesini istediği, Hz. Ebubekir tarafından azledilmediği Hz. Ömer'in ise halifelikinde ilk iş olarak onu aldığına işaret edilmektedir.⁴²⁰

Ebu Ubeyde uzun süre bölgeyi istikrar içinde yönetti. Bölgede çıkan "Amvas" salgınında hayatını kaybetti. Yerine Muaz b. Cebel geçti. O da birkaç gün sonra vefat edince bölgeye vali olarak Yezid b. Ebî Süfyan atandı.⁴²¹ Yezidin de bu bölgedeki idaresi yaklaşık bir yıl sürdü.⁴²² Rahatsızlanmadan kısa bir süre önce de kardeşi Muaviye'yi vali olarak bıraktı.⁴²³ Hz. Ömer de bu atamayı onadı ve Muaviye'yi bölgeye vali yaptı. Fakat namazı kıldırmak ve hüküm vermek üzere de yanına iki sahabe verdi.⁴²⁴ Böylelikle Hz. Ömer diğer valilere yapmadığı bir uygulamayı yaparak Muaviye'ye kısıtlama getirdi.

Hz. Ömer bu bölgede ordugâh şehirler de kurdu muştur. Bunlar; Dimaşk, Hims, Kinesrîn, Filistin ve Ürdün'dür.

⁴¹⁶el-Ömerî, *el-Vilâye*, 102-112.

⁴¹⁷el-Ömerî, *el-Vilâye*, 111-112.

⁴¹⁸et-Taberî, *Târih*, 3: 434.

⁴¹⁹Hayyât, *et-Târih*, 122.

⁴²⁰el-Ömerî, *el-Vilâye*, 114-115.

⁴²¹Hayyât, *et-Târih*, 138; el-Belâzürî, *Fütûh*, 141; Ya'kûbî, *et-Târih*, 165.

⁴²²el-Belâzürî, *Fütûh*, 141.

⁴²³el-Ömerî, *el-Vilâye*, 124.

⁴²⁴el-Belâzürî, *Fütûh*, 142.

2.2.2.3.4.1.8. Irak ve İran

Hiz. Ömer halife olduğunda Şam b6lgesinde Halid b. Velid'i g6revden aldığı gibi bu b6lgede de M6sennâ b. Harise'yi g6revden almış yerrine Ebu Ubeyd b. Mes'ud'u atamıŐtı.⁴²⁵

Bu d6nemde fetih hareketleri ile birlikte yeni Şehirler kurulmuş, kasaba ve k6ylerde de d6zenlemeler yapılmıştır. Hiz. Ömer, burada kurdurduğu yeni Şehirler dâhil olmak üzere Kûfe, Basra, Musul, Hulvan ve Kesker'e valiler atadı. Bu valileri de genel valinin emrine bağladı.⁴²⁶

2.2.2.3.4.2. Yeni Kurulan Şehirler ve Ordugâh Şehirler

Hiz. Ömer, fetih hareketlerinin genişlemesi ve İslam devletinin sınırının genişlemesi neticesinde yeni Şehirler inşa ettirmiŐ, yolları geniŐletmiŐ ve toprağın tarıma uygun hale gelebilmesi işin ŐeŐitli faaliyetler y6r6tm6Őt6r.⁴²⁷ Kaynaklarda varlığını daha 6nce tespit edemediğimiz bu tarz uygulamalar da Hiz. Ömer'in hilafete bakışını yansıtığı kanaatindeyiz. Bu sebeple Hiz. Ömer'in kurdurduğu yeni Şehirler ve ordugâh Şehirleri kısaca ele alacağız.

2.2.2.3.4.2.1. Basra

Hiz. Ebubekir d6neminde bu *Őattu'l-Arab* denilen bu b6lgeye Kutba b. Katade, S6veyd b. Kutbe ve İranlılarla savaŐmıŐ olan Hâlid b. Velid de b6lgeye vali olarak g6nderilmıŐti. Hiz. Ömer hilafete geldiğinde ise b6lgeye Utbe b. Gazvân'ı komutan olarak tayin etti.⁴²⁸

Utbe, bu b6lgede bir Şehir yapılmasını Hiz. Ömer'e 6nerdi. Hiz. Ömer de sulak ve mera olmak kaydıyla bir Şehir inŐasına izin verdi. Utbe, sazlık ve kamıŐ kullanarak bir mescit yanına da aynı malzemededen karargâhını kurdu. Yine evler de aynı malzemededen kuruldu. Olağan6st6 bir durumda evler s6k6l6yor, tehlike geŐtiđinde ise yeniden inşa ediliyordu. KamıŐ evlerin Çıkan yangınlarla kullanılamaz hâle gelmesiyle Hiz. Ömer kerpiŐ kullanmaya izin verdi ve kerpiÇten evler inşa edildi. Bu arada Hiz. Ömer'in talimatları doğrultusunda ana caddelerin geniŐliđi altmıŐ zira' (yaklaşık 48 metre), tali caddeler yirmi zira' (yaklaşık 16 metre), ve sokaklar yedi zira' (yaklaşık 5,5 metre) olarak belirlendi. Bununla birlikte her semtin belli b6lgeleri de hayvan barınakları ve mezarlık olarak kullanılmak üzere boŐ bırakıldı.⁴²⁹

⁴²⁵Hiz. Ömer, her iki sahâbîyi g6revden alması "İnsanların onları y6celttiklerini g6rd6m. B6ylece baŐarının Allah'tan olmasından değil de onlardan olduklarına inanmalarından korktum" s6zleriyle aŐıklamıŐtır. İbn6'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 324.

⁴²⁶Sallâbî, *II. Halife Hiz. Ömer*, 397-402.

⁴²⁷Sallâbî, *II. Halife Hiz. Ömer*, 274.

⁴²⁸el-Ömerî, *el-Vilâye*, 153.

⁴²⁹Sallâbî, *II. Halife Hiz. Ömer*, 276.

H. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Basra halkına su sağlamak üzere nehir kazdırmasını emretti. Bunun üzerine Ünbülle üç fersah (17 km.) uzunluğunda bir kanal kazdı.⁴³⁰ Böylelikle Basra şehri kurulmuş oldu.

2.2.2.3.4.2.2. Kûfe

İsminin kökeni hakkında farklı görüşler olmakla beraber,⁴³¹ Kadîsiye Savaşı'ndan sonra Medâin'de sinek ve böceklerden dolayı çıkan salgın hastalığını Sa'db. Ebî Vakkâs, H. Ömer'e iletmiş, H. Ömer de Medine ile arasında nehir olmamak şartıyla ordugâh şehir kurmasını emretmiştir.⁴³² Sa'd'ın yaptığı incelemeler neticesinde Haddüezrâ (Sûrestân) denilen bölgede Kûfe şehrinin kurulmasına karar verildi ve H. 17 yılında şehir kuruldu.⁴³³

H. Ömer, şehrin projesini bizzat kendisi çizmiş, caddeleri geniş ve güzeldi. Yine evleri kerpiçten, üç odalı ve yükseklik sınırları da iki kat olarak belirledi. H. Ömer bu sınırların aşılmasına müsaade etmedi ve bu çalışmaları takip ve kontrol amacıyla da bölgeye Ebû Cerda Âsım b. Dülf'ü görevlendirdi.⁴³⁴

H. Ömer gerek Basra gerekse Kûfe şehirleşmelerinde ganimet gelirleri ve atıyyelerle zenginleşmekte olan askerlerin lüks ve şatafat içine gark olmalarını, lüks evler inşa ederek israfa kaçmalarını istemiyordu. Sade ve basit bir yaşam tarzını ile tıpkı Medine'deki gibi bir yaşam ve görsel durumun devamını istemekteydi. Bunda fetihlerin devamlılığı, müslümanların örnekliği, sosyo-kültürel değişimin önüne geçmeyi amaçlamıştı. Nitekim halife Kûfe halkına hitaben "Sünnete yapışın ki devletiniz baki olsun",⁴³⁵ insanlara ölçülü olmayı nasihat ederken bazıları ölçü nedir diye sorduklarında "Sizi israfa götürmeyecek ve normal olandan uzaklaştırmayacak olan işleri yapmaktır"⁴³⁶ buyurmak suretiyle insanları itidalli olmaya çağırmıştır

⁴³⁰el-Belâzürî, *Fütûh*, 347.

⁴³¹ İsmi Süryânîce veya Farsça kökenli ileri sürenler olduğu gibi, arazi şekline hareketle "yuvarlak kum tepesi, çakıl taşları ile karışmış kum tepesi" veya "insanların toplandıkları yer" anlamlarında Arapça veya adını bölgedeki Kûfân adlı bir tepeden aldığı da söylenmektedir. Casim Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/339.

⁴³²el-Belâzürî, *Fütûh*, 270-273.

⁴³³el-Belâzürî, *Fütûh*, 270-273.

⁴³⁴et-Taberî, *Târih*, 4: 44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 354.

⁴³⁵et-Taberî, *Târih*, 4: 44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 354.

⁴³⁶et-Taberî, *Târih*, 4: 44.

2.2.2.3.4.2.3. Fustat

Hz. Ömer'in Amr b. el-Âs'a yazdığı “Size rahat gelebilmem için yerleşeceğiniz yerde deniz ve nehir olmasın” sözüne istinaden Amr, İskenderiyye'den Fustat'a taşındı.⁴³⁷

Amr burada kendi ismini taşıyan bir cami ve Hz. Ömer için idare merkezi inşa etti. Hz. Ömer bu yapıyı Müslümanlar için bir çarşı yapılmasını emretti.⁴³⁸

⁴³⁷Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara fî Târih Mısır ve Kâhire*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (Mısır: Dâru İhyâi kütübi'l-Arabî, 1387), 1: 130.

⁴³⁸es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, 1: 134.

SONUÇ

Erken dönem İslam idaresinin yönetim biçimleri, Müslümanların siyasi arenada gelecek tasavvurlarını inşa edebilmeleri açısından örnek mahiyetindedir. Hz. Peygamber sonrası toplumun değişim ve dönüşümü ile karşılaşılan yeni problemlere karşı Hulefâ-yi Râşidîn idaresinin tavrı, İslami yönetim tarzı ilkelerinin ilk nüveleridir. İslam siyaseti hakkında ileri sürülecek her bir düşünce için, bu nüvelerin siyaset bağlamında yorumlanması ve erken dönem iktidar ideolojisinin tespiti gerekmektedir.

İlk halife Hz. Ebebekir, ittibâ ve ictinâ doğrultusunda bir yönetim anlayışı geliştirmiş, idaresini, Hz. Peygamber'in oluşturduğu sistemin geçerliliğinin muhafazası ve Müslüman birliğinin devamı üzerine inşa etmiştir. Hz. Ebubekir kısa süren hilafeti nedeniyle yeni problemler ile fazla karşılaşmamış, bu durum ise İslam yönetiminin ilkelerinin tespiti açısından onun döneminde çok kapsamlı bir örneklik oluşmamasını doğurmuştur. Ancak Hulefâ-yi Râşidîn döneminin ikinci idarecisi olan Hz. Ömer dönemi daha kapsamlı boyuttadır. Zira bu dönem yeni problemler ile karşılaşan halife kendi yönetim tarzını inşa etmiş ve yaşanan gelişmeler erken dönem İslam yönetim ilkelerinin örneklerinin çoğalmasına vesile olmuştur.

Hz. Ömer'in halife, İslam ümmeti ve yöneticiler arasındaki ilişkiye bakış açısı *biat*, *istişare* ve *teftiş* kavramları üzerinden okunabilir. İdareci, halkının genel kabulüne mazhar olmalı, etrafındakiler ile istişare içerisinde bulunmalıdır ancak ne halife ne de yönetime getirdiği idarecileri asla halka zulmetmemelidir. O'nun nazarında halifenin konumu "emîru'l-mü'minîn" nitelemesiyle inşa edilmiştir. Bu minval üzere İslam ümmeti de emirlerine itaat etmelidir. Halife ve İslam ümmeti arasındaki yönetim temsilcileri olan devlet yetkilileri ile halk arasındaki ilişki şeffaf olmalı, devletin devamlılığı halkın gerektiği takdirde halifeye sağlıklı bir şekilde ulaşabilmesi ile doğru orantılıdır.

Hz. Ömer'in yönetim ilkeleri ise, *adalet* ve *eşitlik/asabiyetten kurtulma* anlayışı doğrultusunda şekillenmiştir. O, yönetimi sırasında devlet ve toplumun aleyhine yaşanabilecek hususlarda halifenin sorumluluğunu kabul etmektedir. Ayrıca atadığı yöneticilere ise *takdir* ve *tenkit* dengesini gözetmek suretiyle yaklaşmıştır. Seçtiği yöneticilerine haksız kazanç ile zenginleşecek ve halka mağduriyet oluşturacak bir ortam oluşturmamaya gayret etmiş, gerektiği durumlarda görevden alma ve ceza uygulama gibi yaptırımlarda bulunmuştur. Ayrıca saltanat düşüncesini tamamen reddederek, kendisinden sonra gelecek halifenin tespitinde kendi soyunun liderliğini engelleyecek kayıtlar koymuş, idareciliğe uygun görmediği toplulukların yönetime gelmesini engellemek amacıyla tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Ömer, hilafet anlayışında adalet, liyakat ve şûraya azami önem atfederken merkeziyetçi bir yönetim benimsemiş, kurumsallaşma çalışmalarına önem vermiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulkerim, Halil. *Kureyş mine'l-Kabileti ile'd-Devleti'l-Merkeziyye*. Beyrut: Müessesetü'l-İntişârî'l-Arabî, 1997.
- Abdurrahmân, Yâsir. *Mevsuatü'l-Ahlak ve'z-zühd ve'r-rekâik*. Kahire: Müessesetu İkra, 1428.
- Abdürrezzâk, Hemmâm b. Nâfi. *el-Musannef*. nşr. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- el-Abîdî, Saddâm Hüseyin Yâsin. *İstiğlalu'l-muvazzafu'l-alemî limansibihi'l-vazîfi ve aldecih fi'l-şerîati'l-İslâmîyat ve'l-kânûnu'l-vadi*. Kahire: Merkezu'l-Arabî li'd-Dirâsât ve'l-Buhusu'l-İlmiyye, 2019.
- Ahmet Önkâl. "Huzâa (Benî Huzâa)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/431-433. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Akyüz, Vecdi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Âl İsâ, Abdusselâm b. Muhsin. *Dirâse Nakdiye fi'l-Merviyyâti'l-Vârîde fi Şahsiyeti Ömer b. el-Hattâb ve Siyâseti'l-İdâriyye*. Medine: Câmîatu'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fi târih el-Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. y.y.: Daru's-Sakî, 1413.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Avcı, Casim. "Kûfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. "Kureyş (Benî Kureyş)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/442-444. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak -2 Hz. Ömer*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebubekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Azimli, Mehmet. *Halifelik Tarihine Giriş Başlangıcından IX. Asra Kadar*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- Balcı, İsrâfil. *H. Ömer Döneminde Diplomasi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

- Barış, Mustafa Necati. “Hz. Ömer Döneminde Adli Teşkilât”. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen ve Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, Öğreti Üyeliği Tezi, 1981.
- el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’. *Şerhu’s-sünne*. nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Şuayb el-Arnaût. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1403.
- el-Behicî, İynâs Muhmmmed. *el-Vecîz fi’t-Târîhi’l-İslâm*. Ammân: Merkezu’l-Kitâbi’l-Akademi, 1438.
- el-Belâzürî, Ebü’l-Abbâs Ahmed. *Fütûhu’l-büldân*. Beyrut: Daru ve Mektebetü’l-Hilâl, 1408.
- el-Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü’l-eşrâf*. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1417/1996.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Delâ’ilü’n-nübüvve ve marîfetü ahvâli sâhibi’s-şerîa*. nşr. Abdülmütî Kalacî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1408.
- el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed. *Müsnedü’l-Bezzâr*. nşr. Âdil b. Sa’d. 18 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1424.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Medine”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.
- Cehşiyârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh. *Kitâbü’l-Vüzerâ ve’l-küttâb*. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bânî el-Halebi ve evlâduhu, 1357.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Abdullâh b. Mes‘ûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çağatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çağrı, Mustafa. “Övünme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/103-104. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Çakan, İsmail Lütfi. “Abdullah b. Erkam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/102. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- ed-Dârekutnî, Ebü’l-Hasen Alî. *el-Mütelif ve’l-muhtelif*. nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1406.
- Demirci, Abdurrahman. *Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Gayr-ı Müslim Politikaları*. Ankara: İlâhiyat Yayın, 2013.

- Demirci, Abdurrahman. "İlk Halifenin Seçilmesinde Hz. Ömer'in Rolü". *Ekev Akademi Dergisi* 67 (2016).
- Duman, Muhammet Fatih. *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Dûrî, Abdulazîz ed-. "Divan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Durmuş, İsmail. "Fahr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/79. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil. 7 Cilt. b.y.: Darü'l-Risâleti'l-İlmiyye, 1430.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü'l-Emvâl*. nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Kahire: el-Mektebetü't-Tecâriyyetü'l-Kübrâ, ts.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrahim el-Kûfî. *Kitâbu'l-Harâc*. Kahire: Matbaatu's-Sefine, 1382.
- Ebü'l-Fidâ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd. *el-Muhtaşar fi târihi'l-beşer*. Kahire: Matbaatu Hüseyiniyye el-Mısıriyye, 1325.
- Efendioğlu, Mehmet. "Saîd b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/580-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. "Suheyb b. Sinân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ehvânî, Ahmed Fuâd. *et-Terbiye fi'l-İslâm ev et-talîm fi reyî'l-Kâbisî*. Kahire: Dâru İhyâi kütübi'l-Arabî, 1955.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. nşr. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bozelli, Abdullah Yücel. 10 Cilt. İstanbul: Zehreveyn, t.y.
- Erdem, Sargon. "Amâlîka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/556-558. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Erkal, Mehmet. "Âmil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/58-60. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Erkal, Mehmet. "Beytül-mâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/90-94. İstanbul: TDV Yayınları, 90-94.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Ertürk, Mustafa. "Mikdâd b. Amr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Erul, Bünyamin. "Übey b. Kâ'b". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- el-Fakihi, Muhammed b. İshak b. Abbas. *Ahbaru Mekke fi Kadimi'd-Dehri ve Hadisihi*. nşr. Abdumelik b. Abdullah b. Dehyş. 6 Cilt. Beyrut: Daru Hadr, 1414/1994.
- Fâsî, Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed. *Şifâü'l-ğarâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421.
- Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Emîrû'l-Mü'minîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Gezer, Abdulvahap. *Kamu Yönetimi İlkeleri Açısından Hz. Ömer Dönemi İdaresi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Sosyal Açından İslâm Tarihi Hz. Muhammed (s.m) ve İslâm'ın İlk Devri*. İstanbul: Derin Yayınları, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. "Hudeybiye Antlaşması". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret A.ş., 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdaresi*. çev. Ali Kuşcu. Ankara: Nur Yayınları, t.y.
- Hamidullah, Muhammed - Avcı, Casim. "Uhud Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Sa'd b. Ebû Vakkās". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Hattâb, Mahmut Şit. *Süferau'n-Nebi*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-reyyan, 1417/1996.
- Hayyât, Ebû Amr Halîfe. *et-Târîh*. nşr. Ekrem Ziya Umerî. Kahire, Beyrut: Dâru'l-Kalem, Müessesetü Risâle, 1397.
- Hicâzî, Ali Sa'd. *el-Adâletu'l-Umeriyye min sîreti emri'l-mü'minîn Ömer b. Hattâb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Abdırabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-ferid*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412.
- İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh. *Fütûhu Mısır ve ahbâruhâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416.

- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen. *Târîhu medîneti Dîmaşk*. nşr. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garame el-°Amrî. 70 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416.
- İbn Habib, Ebû Ca'fer Muhammed. *el-Muhabber*. nşr. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedid, ty.
- İbn Habib, Ebu Ca'fer Muhammed. *el-Münemmak*. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1405/1985.
- İbn Habib, Ebu Ca'fer Muhammed. *Kitabu'l-Muhabber*. nşr. Eliza Lichtenstater. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 1361/1942.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askallânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalanî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. nşr. Adil Ahmed Abdül Mecvud-Ali Muhammed Muavvad. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-°ilmiyye, 1415.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*. nşr. Şu'ayb Arnâût v.dğr. thk. Şu'ayb Arnâût. 50 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1416.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali ez-Zâhirî. *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *Kitâbü's-Sikât*. nşr. Muhammed Abdurreşîd. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâ'iretü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, 1393.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *Sahîhi İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân)*. nşr. Şu'ayb el-Arnâût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414.
- İbn Hişâm, Abdulmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. nşr. Mustafa es-Saka. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu ve Matbuatu Mustafa Albay, 1375.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Ali Şîrî. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1408.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah. *Uyûnü'l-ahbâr*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakatü'l-Kübra*. nşr. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*. nşr. Fehim Muhammed Şetlut. 4 Cilt. Cidde: Dâru'l-İsfahânî, 1393.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. nşr. Âmir Cezâr, Enver Bâz. 37 Cilt. y.y.: Dâru'l-Vefâ, 1426.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Menâkıbü 'Ömer b. el-Hattâb*. nşr. Amir Hasan Sabri et-Temimî. Bahreyn: y.y., 1435.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târih*. nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmîrî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-^cArabî, 1417.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fi'temyizi's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1409/1989.
- İbnü'l-Mîbred, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed. *Mahzû's-savâb fi fezâ'ili Emîri'l-mü'minîn 'Ömer b. el-Hattâb*. nşr. Abdülazîz b. Muhammed b. Abdülmuhsin el-Füreyh. 3 Cilt. Medine: İmâderu'l-Bahsu'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmî, 1420.
- İbnü't-Tıktakâ, Ebü Ca'fer Safiyyüddîn (Celâlüddîn) Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ. *el-Fahrî fi âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İmâm Mâlik, Ebü Abdillâh el-Asbahî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418.
- İpşirli, Mehmet. "Elçi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/3-15. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- el-İsyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem. *Zahîretü'l-ukbâ fi şerhi'l-Müctebâ*. 42 Cilt. Mekke: Dâru'l-Mi'racu'n-Neşr li'd-Devliyye, 1428.
- el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-aşâ fi sinâati'l-inşâ*. nşr. Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebü Talhâ el-Ensârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/236-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karaşî, Bâkır Şerif. *Sakife Toplantısı*. ed. Kadri Çelik. çev. Seyyid Seccad Karakuş. İstanbul: Kevser Yayınları, 2011.
- el-Kâsımî, Zafer. *Nizamü'l-hükm fi's-Şerîa ve't-Tarihi'l-İslâmî*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 1407.
- Kaya, İsmail. *Hz. Ömer ve Ailesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Köktaş, Yavuz. *Günümüz Hadis Problemleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- el-Kuleynî, Muhammed b. Yakub. *Usûlu'l-Kâfi*. Beyrut: Menşûrâtu'l-Fecr, 2007.
- Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. İbrâhim el-. *Tefsîru'l-Kummî*. Kum: Müessesetü'l-İmâm Mehdî, 1435.
- Kureşî, Gâlib Abdulkâfi. *Evleviyyâtu el-Fâruk'i-Siyasiyye*. Mansure: el-Vefâ, 1990.

- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “İmam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Kâtip”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/49-52. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- el-Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhâr b. Tâhir. *el-Bed ve 't-târîh*. 6 Cilt. Port Said: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, t.s.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. nşr. Ahed Câd. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1427.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihârü'l-envârî'l-câmia li-düreri ahbâri'l-e'immeti'l-ethâr*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Merçil, Erdoğan. “Hâzin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Merzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen. *el-Ezmine ve'l-emkine*. nşr. Halil el-Mansur. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- Mısıroğlu, Kadir. *Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet*. İstanbul: Sebil Yayınları, 1993.
- el-Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1403.
- Murat, Karasu. “Hz. Ömer Döneminde Yönetim ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler”. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4 (Autumn 2018).
- Mustafâvî, Hasan. *el-Hakâik fî târihi'l-İslâm ve'l-Fiten ve'l-Ehdâs*. Tahran: Merkezi'n-neşr âsâru'l-Mustafâvî, 1415.
- Müceylidî, Ahmed Said. *et-Teyisîr fî ahkâmi't-tes'îr*. nşr. Mûsâ Lekbâl. Cezayir: Şerîketu'l-vataniyye li'n-neşr ve't-tevzi, 1970.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.
- el-Müttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- en-Neccâr, Abdulvehhâb. *Hulefâu'r-Râşidûn*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414.
- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Hasan Abdülmünîm Şelebi. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ. *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*. nşr. Ebû Süheyb Muhammed b. Sâmih. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392.
- en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- Nizâmülmülk, Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî. *Siyasetnâme*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

- Numanî, Şiblî. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer Dönemi ve Devlet İdaresi*. çev. Talip Yaşar Alp. İstanbul: Hikmet-Davâ Çağ Yayınları, 1975.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetü'l-ereb fi fînûni'l-edeb*. 33 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- Ocak, Sümeýra. *Erken Dönem İslâm Mimarisinde Beytü'l-Mâl (Hazine) Binaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- el-Ömerî, Abdulaziz b. İbrâhim. *el-Vilâyetu ale'l-buldân fi asri hulefâi râşidîn*. Riyâd: Dâru işbiliyye, 1421.
- el-Ömerî, Ekrem Ziyâ. *Asru'l-hilâfeti'r-raşide*. Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1430/2009.
- Öner, Abdulkerim. “Hz. Ömer Döneminde Şûrâ Uygulamaları”, EKEV Akademi Dergisi 84, 2020.
- Öner, Abdulkerim., *Dört Halife Dönemi'nde Beytülmal*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Önkâl, Ahmet. “Adî b. Kâ'b (Benî Adî b. Kâ'b)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/380. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Özen, Şükrü. “Kâdî Şüreyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özpınar, Ömer. “Hz. Ömer'in Medineye Hicretiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *İSTEM* 20 (2012), 11-39.
- er-Râfi'î, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm. *et-Tedvîn fi ahbâri Kazvîn*. nşr. Azîzullah °Atârîdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408.
- Sabuncu, Ömer. “Hz. Ömer Dönemi Devlet İdaresi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2018).
- es-Saih, Şeyh Abdülhamîd. “Medhal ilâ mu°âmelâtu gayri'l-Müslimîn fi'l-islâm”. *Muâmelâtu Ğayri'l-Müslimin fi'l-İslâm*. Ammân: Müessesetu Ali'l-Beyt, 1989.
- Sakr, Nâdiye Hüsnî. *et-Tâif fi'l-asri'l-câhilî ve sadri'l-İslâm*. Cidde: Dâru's-Şuruk, 1401.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *II. Halife Hz. Ömer (ra) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- San'ânî, Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Mansûr-Billâh el-Kâsım b. Muhammed el-Hasenî es-. *Ğâyetü'l-emânî fi ahbâri'l-kutri'l-Yemânî*. nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Arabî li't-tabâati ve'n-neşr, 1968.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Ömer*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mirâtü'z-zamân fi târihi'l-ayân*. 23 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 1434.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Hüsnu'l-muhâdara fi târih Mısır ve Kâhire*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi kütübî'l-Arabî, 1387.

- es-Süyûfî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Târîhu'l-hulefâ*. Riyâd: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1425.
- Şenel, Abdülkadir. "Muaykîb b. Ebî Fâtîma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/337. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *er-Ravdü'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-sağîr li't-Taberânî*. nşr. Muhammed Şükûr Mahmûd el-Hâc Emrîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405.
- et-Taberî, Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed. *er-Riyâdü'n-nazîde fî menâkıbi'l-aşere*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387.
- Tantâvî, Ali - Tantâvî, Nâcî. *Ahbâru Ömer ve Ahbâru Abdullab b. Ömer*. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, ts.
- el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. nşr. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-E'lemî, ts.
- el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'r-ridde*. nşr. Yahyâ Ceburî. Beyrut: Daru'l-Garbi'-İslamiyye, ts.
- Vekî, Muhammed b. Halef. *Ahbârü'l-kudât*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetu Ticâriye'l-Kübrâ, 1366.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *et-Târîh*. Beyrut: Şerîketu'l-e'lemî li'l-matbûât, 1431.
- Yazıcı, Şehba. "Hz. Peygamber Döneminde Âmillik". *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 50-118.
- Yeniçeri, Celâl. *İslâmda Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Metin. "Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/ Özel Koruma". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/7 (2004), 209-233.
- Yılmaz, Metin. "Şurta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyerü alâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. nşr. Beşşâr °Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424.

Zuhayli, Muhammed Mustafa. “el-İslam ve’z-Zimme”. *Muamelatu Gayri’l-Müslimin fi’l-İslam*. Ammân: Müessesetu Ali’l-Beyt, 1989.

